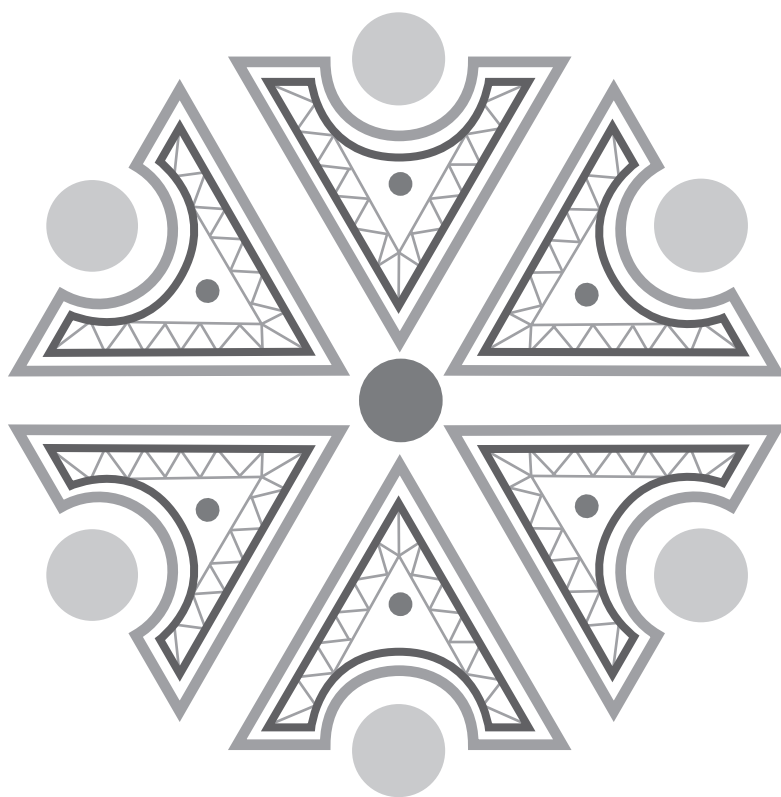

PERUN

LETNIK 4, 2021/2022

REVIJA PERUN

Letnik 4, številka 1 (študijsko leto 2021/2022)

ISSN 2670-7047

UREDNIŠTVO

Glavna urednica: Maja Kovač

Urednica jezikoslovnih vsebin: Neža Kočnik

Urednik literarnovednih vsebin: Sašo Puljarevič

Urednica kulturoloških vsebin: Maja Kovač

Koordinatoriki Prevajalske vaje: Maja Kovač in Leonard Vončina

Lektura: Neža Kočnik, Maja Kovač in Anja Pirnat

Oblikovanje: Ana Furjan

Založila in izdala Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Tisk: Jež & Jež

Naklada: 100

Revija je brezplačna in ponujena pod licenco Creative Commons, priznanje avtorstva, 4.0 International.

ŠTUDENTSKA SEKCIJA SLAVISTIČNEGA
DRUŠTVA SLOVENIJE

UVODNA BESEDA

Dragi kolegice in kolegi,

prijateljevanje s podobno mislečimi je vir neznanske radosti. Tudi tokrat stopa z namenom povezovanja med nas Perun, študentska revija, ki ponuja mladim slavistom prostor za razvijanje in objavljanje razmislekov, povezanih z njihovim strokovnim področjem.

Uvodni rubriki seznanjata bralstvo s priporočili o nedavnih izdajah: Izšlo je ... poročja o leposlovju, Vademekum za učenjake pa o strokovni literaturi.

Prvi oz. osrednji del revije nato tvorijo trije razdelki. Za literaturo je skrbel urednik Sašo Puljarevič in v revijo umestil besedili, ki se poleg strogo gledano literarnega ozirata še na polje družbeno-kulturnega, in sicer razpravi Aljaža Mesnerja o koroških bajžah in Vitje Bizjaka o denarju v življenju in delu Dostojevskega. Vitja Bizjak je prispeval tudi razpravo o razmerju med analitičnimi in sintetičnimi jeziki, urednica Neža Kočnik pa je v jezikoslovno rubriko uvrstila še analizo družbeno-zgodovinskih dejavnikov, ki so sooblikovali jezikovno podobo slovaške Banske Štiavnice, Zale Erklavec in Ákosa Milosa. Čeprav je v sledih že vseskozi prisotna, pa je zadnja le na vrsti kulturološka rubrika, ki sem jo urednica Maja Kovač zasnovala iz klasičnega dela s člankom - v njem Petra Vujičić polemizira o androgenosti kot ključu do erotičnega naboja oz. ljubezenske metamorfoze -, sledijo pa še razglednice, ki nam jih pošiljajo kolegice iz tujine: Jasna Reščič se oglašja z izmenjave na Poljskem, Vinsent Vilčnik nas pozdravlja iz Rusije, Martina Seizović poročja o svoji selitvi iz Srbije in njenih posledicah, Kristina Zdravkowska pa opisuje svojo razdvojenost med Makedonijo in Slovenijo.

Drugi del ponuja literarna besedila, pri čemer pa so mladi slavisti zaslužni za to, da lahko izbrana besedila prvič beremo v slovenščini. Udeleženci prevajalske vaje so tudi tokrat posegli po delih

po lastni presoji, jih najprej samostojno poslovenili, nato pa so s pomočjo kolegov in drugih prevajalcev svoj prevod še izpopolnili. Tokrat je sodelovalo 20 kolegov in kolegic, končnih različic, zbranih v tej številki pa je 15, in sicer prevedenih iz poljščine, slovaščine in češčine, ruščine, bosanščine in srbsščine. Kolegi, ki se na pot prevajalstva šele podajajo, ne bi mogli pripraviti kakovostnega prevoda, primernega za objavo, brez nasvetov uveljavljenih strokovnjakov, to so Denis Hacin, Nikolaj Jež, Bojana Maltarić, Rok Mrvič, Darija Pivk, Špela Sevšek Šramel, Jera Sitar in Đurđa Strsoglavec. Ob tej priložnosti se organizacijski odbor ponovno zahvaljuje sodelavcem, ki so svoje znanje delili z mlajšimi generacijami.

Ob omembi drugih, ki so s svojo naklonjenostjo prav tako zaslužni za končno podobo revije, velja nameniti zahvalo tudi Mihi Sušniku za predano recenziranje in Forumu slovanskih kultur, v sodelovanju s katerim smo lani v Vili Zlatiци priredili svečani dogodek s predstavitvijo revije.

Zdaj se revija Perun podaja na nov odsek samostojne poti, prepričana pa sem, da jo - po negotovih, a pogumnih začetnih korakih in prepredeno z dobro uhojenimi potmi - prepuščam v varne roke drugih kolegov iz študentske sekcije. Vsem vpletenim za popotnico predajam trdo kožo in mehko sredico, ki naj bosta glavno vodilo neslutnih prizadevanj in slutnih uspehov.

Maja Kovač,
glavna urednica

KAZALO

ŠE KAR ZASLUŽENA SAMOHVALA: Poročilo o delovanju Študentske sekcije ZSDSD v študijskem letu 2020/2021	5
IZŠLO JE ...	7
VADEMEKUM ZA UČENJAKE	9
I. LITERATURA	11
Denar v življenju in delu F. M. Dostojevskega (Vitja Bizjak)	12
Koroške bajže: Folklorne pripovedi in verovanja na Koroškem (Aljaž Mesner)	18
II. JEZIK	43
Banská Štiavnica: družbeno-jezikovni razvoj slovanskega prebivalstva v stiku z germanskim in madžarskim s primeri geografskih in lastnih imen (Zala Erklavec in Ákos Miklós)	44
Apologija sintetizma (Vitja Bizjak)	63
III. DRUŽBA IN KULTURA	69
<i>Androgyne</i> kot pot do nesmrtnosti (Petra Vujičić)	70
IV. RAZGLEDNICE	77
Poljska (Jasna Reščič)	78
Rusija (Vinsent Vilčnik)	80
Med Makedonijo in Slovenijo (Kristina Zdravkovska)	83
Iz Novega Sada v Ljubljano (Martina Seizović)	85

IV. PREVAJALSKA VAJA

87

IZ BOSANŠČINE: Bajruzin Habeto Planjac, <i>Habetova koč</i> (Anela Čajić)	88
IZ POLJŠČINE: Karel Čapek, <i>Človekove poslednje reči</i> (Aleš Belšak)	90
Sławomir Mrożek, <i>Żabava</i> (Pia Marija Žugman)	92
Henryk Sienkiewicz, <i>Lotos</i> (Jasna Reščič)	95
IZ RUŠČINE: Ivan A. Bunin, <i>Mrzla jesen</i> , odlomek, (Svetlana Pavlin)	97
Anton Pavlovič Čehov, <i>Ah, zobje</i> , odlomek (Vid Stanjko)	100
Jevgenij Germanovič Vodolazkin, <i>Pilot</i> (Vinsent Vilčnik)	102
Leonid Utesov, <i>Suliko</i> , po istoimenski gruzijski pesmi Akakija Tseretelija (Leonard Vončina)	104
Aleksander Grin, <i>Škrlatna jadra</i> (Vesna Zaman)	105
IZ SLOVAŠČINE: Jana Micenková, <i>Kri je le voda</i> , odlomek (Urška Bastl)	107
Bela Dunajská, <i>Stara barka</i> (Neža Cerinšek)	109
Katarína Kucbelová, <i>Čepica</i> , odlomek (Polona Leskovar Jereb)	110
Sláva Manicová, <i>Večer imam rada</i> (Selma Skenderović)	112
Ivan Krasko, <i>Balada</i> (Selma Skenderović)	113
Emil Boleslav Lukač, <i>Soir de Paris</i> (Selma Skenderović)	114
Lubomír Feldek, <i>Smrt v rožnatem</i> , odlomek iz 12. prizora (Benjamin Žbogar)	115
IZ SRBŠČINE: Marko Šelić, <i>Skupaj sami</i> (Martina Seizović)	117

ŠE KAR ZASLUŽENA SAMOHVALA

Poročilo o delovanju Študentske
sekcije ZSDSDS v študijskem letu
2021/2022

V preteklem letu je Študentska sekcija izpeljala načrtane in nadaljevala zdaj že dobro utečene aktivnosti. Poleg tretjega letnika revije *Perun* je izšel tudi zbornik 9. Simpozija mladih slavistov z naslovom *Mejniki in prelomnice v slovanskih jezikih in literaturah*. Do aprila je v obliki tedenskih srečanj potekala Slovanska bralna značka, na kateri smo gostili naslednje prevajalce in strokovnjake: Namito Subiotto, Bojano Maltarić, Jano Unuk, Andreja Rozmana, Đurđo Strsoglavec, Lidijo Rezoničnik, Špelo Sevšek Šramel in Mateja Šeklija. V okviru zadnjega srečanja je potekala tudi predstavitev lužiške srbsčine, ki jo je vodila Nina Pahor, mlada raziskovalka na ISJFR ZRC SAZU. O Slovanski bralni znački si boste lahko prebrali več v posebnem prispevku kolegice Hane Podjed. V polnem teku so tudi priprave na 10. Simpozij mladih slavistov, ki bo pod naslovom *Zbliževanja in odmiki: medkulturni stiki v slovanskih jezikih in literaturah* potekal 8. in 9. decembra na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Eden izmed tematskih sklopov je ob 150. obletnici njegove smrti posvečen tudi Ljudevitu Gaju, plenarno predavanje o njem pa organizirajo gostitelji v Zagrebu.

Prevajalska vaja in urejanje četrtega letnika revije *Perun* sta, s publikacijo, ki jo držite v rokah, uspešno zaključena. Na tem mestu se v imenu Študentske sekcije iskreno zahvaljujem kolegici Maji Kovač, ki je v času svojega plodnega sodelovanja s Študentsko sekcijo opravljala mnogotere funkcije, ki bi v primeru naštevanja to poročilo znatno podaljšale, zato v upu, da mi ne bo zamerila, navajam zgolj »formalno najpomembnejše«: glavna urednica revije *Perun*, urednica kulturoloških vsebin, koordinatorica Prevajalske vaje, lektorica in skrbnica literarnovednih vsebin. Posebno zahvalo namenjam tudi kolegu Sašu Puljareviću, ki je kot urednik

literarnovednih vsebin pri reviji Perun in dejaven član Študentske sekcije pomembno sooblikoval njeno delovanje v preteklih letih. Omenjena kolega se letos formalno upokojujeta in svoje poslanstvo prepuščata (še) mlajšim kolegom, ki jih z veseljem pozdravljam, Maji in Sašu pa želim samo najlepše in najboljše na njunih nadaljnjih poteh.

Neža Kočnik,
vodja Študentske sekcije ZSDSDS

IZŠLO JE ...

Peter Svetina: BAVNO POPLADNE BEZ OČILA (izbor poezija), Matica makedonska, 2021

Konec leta 2021, natančneje 3. decembra, je bila promocija zbirke izbranih pesmi za odrasle Petra Svetine v makedonščini z naslovom *Бавно попладне без очила* (*Bavno popladne bez očila/Počasno popoldne brez očal*). Pesmi sta izbrali in prevedli Viktorija Blažeska in Sonja Dolžan, izbrane so pa bile iz treh pesniških zbirk: *Kavarna v prvem nadstropju* (2001), *Počasno popoldne* (2011) in *Vsakdanje geometrije* (2017).

Dogodek je hkrati potekal v živo v skopskem Parku knjig in v spletnem okolju Zoom. Tako so se promocije lahko udeležili avtor in obe prevajalki, o poeziji in poetiki Petra Svetine pa je govorila prof. dr. Vesna Mojsova-Čepiševska s Filološke fakultete Blažeta Koneskega v Skopju.

Proces prevajanja se je začel vsaj pet let pred objavo, saj je bila Svetinova poezija del izbora sodobne slovenske poezije v makedonščini, ki sta jo Viktorija Blažeska in Sonja Dolžan pripravili leta 2016. Zbirka je dobila naslov po Svetinovem verzu, *И ти светнува парче убавина* (*I ti svetnuva parče ubavina/In utrne se ti košček lepote*) iz pesmi *Košček lepote*.

Vrstni red izbranih pesmi v zbirki ne sledi kronološkemu zaporedju izvirnika oz. izvirnikov, temveč podaja lastno zgodbo vtisov in asociacij, kar makedonskim bralcem omogoča novo in drugačno doživetje. Z branjem se lahko seznanijo ne samo s slovensko kulturo, temveč tudi s prostori, ki jih lirski subjekt omenja med svojimi potovanji. Teme, kot so ljubezen, dom, ustvarjanje, so univerzalno človeške, kraji, ki jih odpirajo Svetinove besede, pa včasih znani, včasih manj znani, vendar vedno vabljivi.

Svetina je v makedonskem literarnem in kulturnem prostoru sicer bolj znan kot avtor otroške književnosti, zato ga je še bolj pomembno spoznati tudi kot avtorja poezije za odrasle.

Viktorija Blažeska

SODOBNA SLOVENSKA KRATKA ZGODBA, Znanstvena založba FF, 2021

Septembra objavljena elektronska antologija kratkih zgodb z naslovom *Sodobna slovenska kratka zgodba (2021)* vsebuje deset slogovno in tematsko razgibanih zgodb različnih slovanskih avtorjev, napisanih po letu 1990. Antologija, ki je izšla s pomočjo sodelavcev Oddelka za slavistiko, prinaša izbor ponatisov in petih svežih prevodov slovanske kratke proze v slovenščino. V zbirki najdemo prevode sodobne poljske, slovaške, češke, ruske, hrvaške, bosanske, srbske, makedonske in bolgarske zgodbe ter zgodbe, ki so jo v okviru prevajalskega krožka iz gornje lužiške srbsčine v obliki skupinskega prevoda pripravili na Oddelku za slavistiko.

Antologija z izbranim naborom zgodb ponuja vpogled v pestro krajino slovanskega kratkega pripovedništva zadnjih treh desetletij. Razpon vsebin in obravnavanih tematik se v zbirki giblje vse od analiz dogajanj znotraj družbenih mikrostruktur, kakršne tvorita posameznik in njegova intimna okolica, do občin literarnih in kulturno-zgodovinskih pojavnosti ter drznih vpogledov v prihodnost ter vprašanj človečnosti na splošno.

V zgodbah, ki se ukvarjajo predvsem z družbenimi strukturami, življenjskimi okoliščinami in dogodki, ki zaznamujejo posameznike (takšne so zgodbe *Obletnica mature* bosansko-hercegovske pisateljice Lamije Begačić (prev. Đurđa Strsoglavac), zgodba češkega avtorja Jana Blabana *Silvester Svinov* (prev. Bojana Maltarić), *Žlata poroka* bolgarske avtorice Vesele Ljahove (prev. Namita Subiotto), *Oglasni čudež* avtorice, ki objavlja pod psevdonimom Lenka (skupinski prevod iz gornje lužiške srbsčine) in hrvaška zgodba *Pšanc* avtorice Tanje Mravak (prev. Đurđa Strsoglavac)), avtorji kot povezovalno sredstvo med intimnim in kolektivnim pogosto uporabljajo stiliziran dialog, ki s pomočjo različnih sredstev (narečni govori, zaznamovano besedišče ipd.) posredujejo bivanjsko stvarnost posameznih likov.

Ruska zgodba *Kristalni svet* avtorja Viktorja Pelevina (prev. Jani Rebec) in zgodba *Esej* srbskega avtorja Davida Albaharija (prev. Sonja Polanc) obravnavata tudi širši družbeni in kulturno-literarni kontekst. V zgodbi *Esej* se avtor z delom poigrava na način, da prav s pisanjem izzove premislek o pomenu samega literarnega postopka, s katerim se v delu sooča, in tako spodbuja k premisleku o pripovedni moči literature. Podobno zgodba *Kristalni svet* posega na področje kritične korespondence med literarnim delom in zgodovino in tako deluje kot zgodovinski ekskurz, ki lahko, kljub oddaljeni tematiki, ob poznavanju vseh zgodovinskih referenc postane še kako aktualen. Podoben, a na vsebinski ravni drugačen stik med fikcijo in literaturo, se zgodi tudi v zgodbah *Vinska mušica* makedonskega avtorja Venka Andonovskega (prev. Namita Subiotto), kjer spremljamo metamorfozo resničnega makedonskega pisatelja v mušico, in v delu *Vse, kar vem o srednjeevropskem*, kjer v fiktivni svet vstopi še kako resnični Albert Camus, v delu pa tako prevlada dialoški eksistencialno-filozofski kontekst. V okviru zbirke s svojo znanstvenofantastično zasnovno in zazrtost v tehnološko prihodnost posebej izstopa zgodba *Transfugij* poljske pisateljice Olge Tokarzcuk (prev. Jana Unuk), ki s svojo prepričljivo naracijo pričara s temačno atmosfero prežeto distopično vzdušje.

Antologija slovanske kratke zgodbe tako predstavlja odlično vstopno točko v sodobnejšo slovansko literaturo za prav vse bralne okuse – tiste, ki se v to krajino podajajo prvič, in tiste, ki se v njej že dobro znajdejo.

Hana Podjed

VADEMEKUM ZA UČENJAKE

Urška Perenič: JOSIP JURČIČ
(1844–1881): PRIPOVEDNIK
SVOJEGA IN NAŠEGA ČASA,
Beletrina, 2021

Leto Josipa Jurčiča je prineslo tudi novo znanstveno monografijo literarne zgodovinarke in teoretičarke Urške Perenič, s katero je avtorica, kot sama potrjuje, želela nagovoriti tudi širšo literarno in kulturno zainteresirano publiko. V svojem delu avtorica, sicer predavateljica na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, obravnava tudi dozdajšnja literarnozgodovinska dela o Jurčiču ter podaja sveže interpretacije Jurčičevih del in nova spoznanja, ki so plod njenega natančnega dela z arhivskim gradivom. Izjemnega pomena so njene analize Jurčičevih osebnih dokumentov, spričeval, zapisov in beležnic, ki do sedaj niso bile podrobneje obravnavane. Iz beležnic je v sklepno poglavje zbrala njegove misli, domislice, ki segajo na različna tematska področja. Obravnava tudi Jurčičev veličastni pogreb in čas tik po tem, kjer zopet postreže z novimi podatki, povezanimi z Jurčičevim spomenikom in izdajo njegovih zbranih spisov, vključeni biografski podatki pa nedvomno pripomorejo k celostnemu razumevanju Jurčiča kot človeka in pripovednika. Poglavja so naslovljena oz. podnaslovljena z aptonimi – govorečimi imeni, ki sama po sebi razkrivajo in povedo veliko o literarnih junakih, katerim pripadajo. Monografija Urške Perenič oživlja Jurčičevo življenje in ustvarjanje ter z novimi spoznanji opozarja na pomembnost ukvarjanja s slovenskimi literarnimi klasiki in nedvomno predstavlja veliko delo slovenske literarne zgodovine, s katerim je avtorica poleg literarnih zgodovinarjev uspešno nagovorila tudi širšo publiko.

Neža Kočnik

Tomo Virk: ZAKAJ
JE LITERATURA
POMEMBNA, LUD
Literatura, 2022

Virkova osemnajsta samostojna knjiga vključuje 14 avtorjevih spisov, ki se ukvarjajo z vprašanjem pomena in družbene vloge literature ter literarne vede. Povezani so v dva širša sklopa, in sicer *Naloga literature in Posebnosti in perspektive literarne vede*, ker pa so nastajali v različnih okoliščinah in z različnimi nameni, so tudi nekakšen dokument časa. Razprave obravnavajo odnose med literaturo in politiko ter nacionalnim vprašanjem, pri podajanju sicer različnih odgovorov na vprašanja družbene vloge in naloge literature v različnih okoliščinah pa je avtorjeva osrednja misel o neodvisnosti in nepodrejenosti literature kot predpogoju, da lahko svojo nalogo opravlja najbolje, konstantna in povezuje tudi razprave o zatonu ter stanju romana. Pomembno družbeno funkcijo Virk, sicer tudi avtor monografij *Etični obrat v literarni vedi* (2018) in *Literatura in etika* (2021), vidi ravno v etični razsežnosti literature. V drugem sklopu odgovarja na krizo humanistike v 90. letih, tako kot kar nekaj esejev v prvem sklopu pa so tudi sklepni, ki se ukvarjajo z vlogo literarne vede in njeno družbeno marginalizacijo, zagotovo aktualni še v današnjem času.

Neža Kočnik

1. LITERATURA

DENAR V ŽIVLJENJU IN DELU F. M. DOSTOJEVSKEGA

Vitja Bizjak

12

Literatura

V članku se osredotočim na vlogo denarja v življenju in delu Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega. Ob izbranih delih proučim, kako je veliki pisec v svoje ustvarjanje vključeval denarne teme in motive. Izvor obsesije (ali pa vsaj fascinacije) z denarjem in denarnim, ki se jasno kaže v avtorjevem opusu, iščem v njegovem zasebnem življenju; ključne momente osvetlim s krajšimi biografskimi orisi in odlomki iz del ter korespondenc.

Aprila 1844 začne Fjodor Mihajlovič Dostojevski snovati svoj prvi roman *Ubogi ljudje* (*Бедные люди*). Istega leta izstopi iz inženirskega korpusa, »ne da bi sam dobro vedel, čemu, s kar se da nejasnimi in nedoločnimi cilji« (po Saraskina 2021: 122), in se povsem posveti pisanju. Po Saraskini *Ubogi ljudje* izpolnjujejo štiri cilje, od katerih le eden nima opraviti s financami: z uspešnim prvencem bi si Dostojevski ustvaril ime in utrl pot na plano svojim poznejšim projektom. V pismu bratu zapiše: »Imam veliko novih idej, ki mi bodo, če bom prvi roman spraval pod streho, utrdile literarno ime« (po Saraskina 2021: 122). Ostala prizadevanja so praktične narave. Z zaslužkom bi avtor pomagal bratu tiskati prevode, rešil bi se dolgovi in pisanja po naročilu. Neuspeh bi imel zato v vseh pogledih katastrofalne posledice: »Če se mi ne bo posrečilo, se bom morda kar obesil« (po Saraskina 2021: 123). Poleg tega Dostojevskega muči vprašanje natisa. Naj rokopis natisne v posebni izdaji ali naj ga za majhen denar proda reviji? Ob izdajanju svojih poznejših del se odloča za slednjo, manj tvegano možnost, *Ubogi ljudje* pa januarja leta 1846 luč sveta ugledajo v *Peterburškem zborniku* (*Петербургский сборник*) N. A. Nekrasova.

Roman o Makarju Devuškinu, revnem uradniku, ki skuša osvojiti srce svoje izbranke, doživi izreden uspeh. Čeprav gre v osnovi

za iskanje jezika, bralci in avtorji naturalne šole (v prvi vrsti so to D. V. Grigorovič, N. A. Nekrasov in V. G. Belinski) prvenec Dostojevskega razumejo kot kritiko slabih socialnih razmer. Sentimentalno vzdušje romana s slabšanjem Makarjevega finančnega stanja postaja čedalje bolj realistično (Christa 2004: 99). Denar »trezni« dogajanje in predstavlja povezavo s stvarnostjo (Романова 2006: 65). Ob osrednjem liku, ki pogosto razmišlja o svojem položaju in revščini nasploh, se poraja vprašanje, ali – in v kolikšni meri – so te refleksije tudi refleksije avtorja. Fjodor Mihajlovič in Makar Aleksejevič imata na prvi pogled malo skupnega. »Avtor in junak *Bednih ljudi* sta različno revna, imata različne znance in različni usodi« (Saraskina 2021: 126). Delita si kvečjemu pisateljske aspiracije. Devuškin v romanu, podobno kot Dostojevski z romanom, naredi prve korake v literaturo. Oba sanjarita o honorarjih, ki jih ta prinaša. Makar Varvari pripoveduje o zaslužkih soseda Ratazjajeva:

»Spim, bedak neumni. A namesto tega nepotrebnega spanja bi se lahko ukvarjal tudi s čim prijetnim; lahko bi takole sedel pa kaj napisal. Sebi v korist in drugim v razvedrilo. Ker, ljuba moja, pogledjte samo, koliko oni dobivajo, bog jim oprost! Na primer tudi Ratazjajev – koliko dobiva! Kaj je njemu napisati polo? Kakšen dan je napisal tudi po pet pol, a pravi, da dobi za polo po tristo rubljev.« (Dostojevski 1979a: 50), Dostojevski pa v pismu bratu marca 1845 zapiše: »Poglej Puškina, Gogolja. Nista napisala veliko, ampak obema bodo postavljali spomenike. Gogolj zdaj računa na polo tisoč srebrnih rubljev, Puškin, kot veš, pa je prodajal en verz za desetaka. Ampak njuna slava, še posebno Gogoljeva, je bila kupljena z leti revščine in lakote« (po Saraskina 2021: 116). Je revščino avtor videl kot začetek poti vsakega velikega književnika?

Slavje je kratkotrajno. Dostojevski se na krilih uspeha loti novih podvigov, a ne zadovolji kritikov. Razočaranje nad *novim Gogoljem* je vse večje, hkrati pa se slabša tudi njegov finančni položaj. Decembra 1846 je še vedno do vratu zakopan v delo in dolgove: »Nekoč bom zlezal iz dolgov. Hudo je, če delaš kot dninar! Vse lahko pogubiš, talent, mladost in upanje, delo se ti priskuti in nazadnje postaneš šarlatan, ne pa pisatelj« (po Saraskina 2021: 141). Med slabše sprejeta dela tega za avtorja težkega obdobja spada tudi *Gospod Proharčin* (*Господин Прохарчин*). Dostojevski temo puškinske skoposti postavi v sodobni Peterburg, vlogo skopega viteza pa dodeli Semjonu Proharčinu, stiskaškemu starcu, ki kljub nakopičenemu bogastvu živi življenje berača. Za časa svojega življenja s trdom in odrekanjem prihrani vsega 2497 rubljev in 50 kopejk – zavidljiva vsota, a še zdaleč ne milijonska, kot se sprva zdi sostanovalcem. Do spoznanja o nesmiselnosti Proharčinove skoposti Dostojevski bralca popelje z denarno semiotiko (Christa 2004: 95). Natančen opis, ki mu avtor nameni cel odstavek, deromantizira imetje umrlega *milijonarja*. Carpi sicer meni, da Dostojevski navdiha za pripoved ni črpal iz dogajanja v zasebnem življenju, temveč iz širšega družbenega konteksta. Proharčin naj bi odražal socialno-ekonomski zastoj v času vladavine Nikolaja I. in vpliv zastoja na psihologijo posameznika (2012: 24).

Spomladi leta 1846, nekaj mesecev pred izidom *Gospoda Proharčina*, Fjodor Mihajlovič naključno spozna M. V. Petraševskega. Leto zatem se že redno udeležuje petkovih razprav pod njegovim okriljem: »Navsezadnje pa lahko tam malo zganjaš liberalizem, in kdo od nas, smrtnikov, se ne igra rad te igre« (po Saraskina 2021: 149). *Igra* pa Dostojevskega, ko se oblasti leta 1849 ustrašijo, da bo pomlad narodov zajela tudi Rusijo, skorajda stane življenja. Liberalni krožek petraševcev postavi za zgled: Dostojevskega obsodijo najprej na smrt, potem pa na štiriletno zaporno kazen. »Po vrnitvi Dostojevskega iz izgnanstva v Sibiriji pisatelj ekonomski položaj postane še bolj zapleten in zaskrbljujoč« (Карпи 2012: 37) (prevod V. Bizjak). Fjodor Mihajlovič se vrne v drugačno Rusijo, tako v družbenem kot tudi v gospodarskem smislu. Državno blagajno sredi petdesetih let dodobra izprazni krimska vojna, na prelomu desetletja sledijo še številne reforme novega carja (Podlesnik 2018: 171).

Na pota stare slave se Dostojevski vrne z romanoma *Žapiski iz mrtvega doma* (*Записки из мёртвого дома*) ter *Ponižani in razžaljeni* (*Униженные и оскорблённые*); slednji izide v reviji *Čas* (*Время*), ki jo ustanovita z bratom. Če ob *Ubogih ljudeh* le težka vlečemo vzporednice s pisateljevim življenjem, so *Ponižani in razžaljeni* izrazito avtobiografski. Prek Vanje se avtor med drugim dotakne pisanja za preživetje, pisanja *na silo*, katerega problematičnosti se je zavedal že na začetku svoje ustvarjalne poti. »Kakorkoli že, prisegel sem si, da moram – naj bo še tako hudo – zdržati in ne pisati po naročilu. Naročila bi vse zadušila in uničila,« (po Saraskina 2021: 122–123) je Fjodor Mihajlovič zapisal marca 1845. Petnajst let pozneje Vanja v epilogu potoži: »Seveda; oba sta preskrbljena, njima ni treba napisati do roka, jaz sem pa poštno kljuse!« (Dostojevski 1979b: 353)

Tako sem pisal vse življenje, tako je bilo napisano vse, kar sem izdal, če ne štejem pripovedi *Bedni ljudje* in nekaterih poglavij iz *Mrtvega doma*. V mojem literarnem življenju se je zelo pogosto dogajalo, da je bilo prvo poglavje romana ali pripovedi že postavljeno v tiskarni, konec pa je bil še v moji glavi, a ga je bilo treba *po vsej sili* napisati čim prej /.../ Seveda sem sam kriv, da sem vse življenje tako delal, in strinjam se, da je to zelo slabo. (po Saraskina 2021: 306)

Dostojevski že po naravi slabo gospodari z denarjem, poleti leta 1864 pa olja na ogenj prilije smrt brata Mihaila. Fjodor Mihajlovič ostane sam s skrbmi in ogromnimi dolgovi, povezanimi s propadajočo revijo *Epoha* (*Эпоха*), poleg tega mora preživljati tudi bratovo družino:

Imel je poseben, velikanski kredit, pa tudi sicer si je lahko izposojal in si tudi je. Toda ko je umrl, se je vsa kreditna zgradba revije podrla. Imeli nismo niti kopejke, da bi jo izdajali, za nazaj pa je bilo treba izdati šest števil, kar bi zneslo osemnajst tisoč rubljev minimum, za nameček pa še zadovoljiti upnike, za kar bi potrebovali petnajst tisoč – se pravi, da bi skupaj potrebovali triintrideset tisoč, da bi sklenili

leto in se pretolkli do novih naročnin za revijo. Bratova družina je ostala popolnoma brez denarja – čisto so obubožali. (po Saraskina 2021: 347)

Pisatelj se odloči, da bo še naprej izdajal revijo, jo izboljšal in postopoma odplačal dolgove. Načrt spomladi naslednjega leta pade v vodo: *Epoha* spričo splošne revijske krize izgubi tri četrtine naročnikov in razglasi bankrot. »Spet bom začel pisati roman pod prisilo, torej iz nuje, na hitro. Roman bo naredil vtis, toda ali je to res tisto, kar potrebujem?! Delo iz nuje, zaradi denarja me je potlačilo in načelo.« (po Saraskina 2021: 351). S temi besedami Dostojevski stopi v vihar šestdesetih let.

Njegovo ustvarjanje v tem prelomnem obdobju že takoj na začetku zaznamuje oderuški dogovor s F. T. Stellovskim. Sklenitvi tovrstne pogodbe deloma botruje skrajna finančna stiska, deloma pa pisateljeva pogajalska (ne)spodobnost. Dostojevski Stellovskemu v zameno za borih 3000 rubljev, izplačanih vnaprej, proda pravice za natis vseh svojih dotedanjih del v treh knjigah. Hkrati se obveže, da bo do 1. novembra naslednjega leta (torej v natanko 16 mesecih) dokončal povsem nov tekst. V nasprotnem primeru lahko Stellovski brez kompenzacije tiska vse avtorjeve bodoče pisarije (Saraskina 2021: 351).

V iskanju navdiha se Dostojevski poda na tuje, v Wiesbaden. Destinacije ne izbere naključno: to nemško mesto velja za rojstni kraj pisateljeve strasti do kockanja (na okus pride v začetku šestdesetih let), ki ga pozneje stane prenekaterega honorarja. Tudi ob tej priložnosti se Fjodor Mihajlovič ne more upreti skušnjavi rulete. Že čez nekaj dni v pismu Turgenjevu piše: »Zdaj sicer nisem nameraval z igro popraviti svojega položaja, ampak kakšnih tisoč frankov sem res hotel priigrati, da bi vsaj te tri mesece preživel. Že pet dni sem v Wiesbadnu in sem vse zaigral, vse do zadnjega, tudi uro, in celo v hotelu sem dolžan« (po Saraskina 2021: 353–354). Iz nastalega položaja se reši s še enim nespretnim dogovorom. Od M. N. Katkova prejme avans, decembra istega leta pa v uredništvo njegovega *Ruskega vestnika* (*Русский вестник*) že pošlje prvi del *Žločina in kazni* (*Преступление и наказание*) (2021: 353–364). Dostojevski okoliščine nastajanja enega svojih največjih romanov opisuje takole: »Ker nimam nobenih sredstev za življenje, izčrpavam dobrodušnost svojih znancev s stalnim izposojanjem in po tri dni tekam za vsakim rubljem, hkrati pa moram intenzivno delati in trpim npravno« (po Saraskina 2013: 364).

Temu projektu pisatelj posveti večino naslednjega leta, hkrati pa se neusmiljeno približuje rok Stellovskega. Ta ga, prav tako neusmiljeno, nikakor ne želi podaljšati. »Naredil bi rad nekaj neverjetnega, izjemnega: v štirih mesecih bi rad napisal trideset avtorskih pol za dva različna romana, enega bom pisal zjutraj, drugega pa zvečer, in končal ju bom ob roku.« (po Saraskina 2021: 375) Že tako visokoteč načrt začne Dostojevski uresničevati šele tik pred zdajci. Ob pomoči stenografke, bodoče žene, v 28 dneh izpolni naročilo – 1. novembra Stellovskemu dostavi *Srečelovca* (*Испорк*).

Fjodor Mihajlovič sam prizna, da so številna stališča srečelovca tudi njegova lastna (2021: 376). V pismih, ki jih med izleti v evropske igralnice pošilja domov, z gorečnostjo odvisnika o ruleti govori kot o povsem vzdržljivem načinu služenja denarja (2021: 357). Ideja je kakopak obsojena na propad, a Dostojevski v zadnjih vrsticah *Srečelovca* opozori na še en zanj pomemben aspekt kockanja: »Takrat sem zaigral vse, vse /.../ nekaj posebnega je občutek, ko človek sam, v tujini, daleč od domovine in prijateljev, ne vedoč, kaj bo danes jedel, stavi poslednji gulden, čisto, čisto poslednjega!« (Dostojevski 1991: 128) Svoje slovanofilske poglede izrazi s sopostavitvijo načinov polaganja stav: Rusi igrajo strastno, brezglavo, *na vse ali nič*, Evropejci pa s hladno preračunljivostjo (Christa 2004: 106). Pola se poleg tega razlikujeta v odnosu do denarja:

/.../ v katekizem dobrih del in vrlin civiliziranega zahodnjaka že po tradiciji skorajda kot glavna točka sodi zmožnost, kako si pridobiš kapital. Rus ni le nesposoben pridobivati kapital, ampak ga tudi zapravlja kar tjavendan in neumno. Kljub temu pa tudi Rusi potrebujemo denar /.../ torej smo zelo veseli in željni takšnih načinov, kot je na primer ruleta, kjer lahko obogatiš na mah v dveh urah, ne da bi se trudil. To nam zelo laska; in ker že igramo tjavendan, brez truda – tudi zgubljam! (Dostojevski 1991: 24)

Dostojevski se kockanju dokončno odpove aprila 1871: »Z mano se je zgodilo nekaj velikega, izginila je gnusna fantazija, ki me je *mučila* skoraj deset let. Deset let (ali boljše, od bratove smrti, ko so me nenadoma stisnili dolgovi) sem ves čas sanjaril, da bi dobil na ruleti. Sanjaril sem resno, strastno. Ampak zdaj je vsega konec! Tokrat je bilo RES zadnjič!« (po Saraskina 2021: 475) Zadnje desetletje avtorjevega življenja je v finančnem smislu manj turbulentno (napiše *Idiota* (*Идиот*) in *Bese* (*Бесы*), ureja revijo *Državljan* (*Гражданин*), pomemben vir prihodka v tem obdobju predstavlja mesečnik *Dnevnik pisatelja* (*Дневник писателя*)), zato pa mu preglavice povzročajo zdravje. V letih 1874 in 1875 obiskuje zdravilišče v Bad Emsu in piše roman *Mladenič* (*Подросток*) (2021: 704).

V ospredje pripovedi postavi Arkadija Dolgorukega, čigar prvo vodilo je »postati Rothschild, postati ravno tak bogatin, kakor je bil Rothschild: ne samo bogat, temveč res kot pravi Rothschild« (Dostojevski 1966: 199). Arkadij pride do zaključka, da denar odtehta vse človeške pomanjkljivosti. Bistvo bogataša ni v bogastvu samem, ampak v ustvarjanju bogastva: »Mogoče bo kdo rekel, da je tako neumno živeti: zakaj pa bi ne imel hotela, odprte hiše, zakaj bi ne zbiral družbe, zakaj bi ne imel vpliva, zakaj bi se ne poročil? A kaj bi v takem primeru postal Rothschild? Postal bi isto kar kdor koli drug. Vsa lepota 'ideje' bi izginila, vsa njena nravnostna moč« (1966: 214). Mladenič pot k izpolnitvi *ideje*, tako kot tri desetletja poprej Proharčin, išče v askezi in, tako kot tri desetletja poprej Proharčin, pogori.

Nič čudnega, nenazadnje je denar pri Dostojevskem nepredvidljiva substanca. Razporeja se iracionalno. Junaki si za bogastvo, ki jih nenadejano doleti, običajno ne prizadevajo. Pisatelj z vpeljevanjem enormnih vsot ustvarja lasten *sociološki laboratorij*, prostor, kjer proučuje najgloblje značajske poteze svojih likov (Christa 2004: 104). Ganja Ivolgin, samozvani »kralj judovski« (Dostojevski 1979c: 504), v odločilnem trenutku, ko v kaminu gori njegovih sto tisoč rubljev, pred zanj dotlej tako tipično lakomnostjo izbere ponos in dogajanje spremlja križem rok (Saraskina 2021: 542). Denar tudi v *Bratih Karamazovih* (*Братья Карамазовы*), avtorjevem zadnjem romanu, odigra pomembno vlogo – vlogo motivatorja skrajnih dejanj. Dostojevski te metode ne uporabi prvič: kot nagib za umor se obet bogastva na primer pojavi v *Idiotu* ter *Žločinu in kazni*. Pa Fjodor Pavlovič, Nastasja Filipovna in Aljona Ivanovna na koncu res umrejo zaradi novcev?

Fjodor Mihajlovič Dostojevski svoje dni sklene 28. januarja 1881. V zgodovino se zapiše kot svetovni klasik in človek številnih demonov, med njimi predvsem denarja. Vse življenje se žene za finančno varnostjo, hkrati pa si pod noge vztrajno meče polena. Sicer zajetne honorarje brezglavo zapravlja v evropskih igralnicah, kar ga sili v sklepanje malodane zastonskih dogovorov. Svoje prekletstvo tako ali drugače ovekoveči v literaturi: njegove like determinira in razgalja prav denar.

Bibliografija

Boris Christa. »Dostoevskii and money.« *The Cambridge Companion to Dostoevskii*. Ur. William Leatherbarrow. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 93–110.

F. M. Dostojevski. *Bedni ljudje*. Prev. Alenka Glazer. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979. (a)

– –. *Idiot*. Prev. Janko Moder. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979. (c)

– –. *Mladenič*. Prev. Janko Moder. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani, 1966.

– –. *Ponižani in razžaljeni*. Prev. Severin Šali. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979. (b)

– –. *Srečelovec*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Založništvo Slovenske knjige, 1991.

Гуидо Карпи. *Достоевский-экономист. Очерки по социологии литературы*. Москва: Фаланстер, 2012.

Blaž Podlesnik. *Pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

Г. И. Романова. *Мотив денег в русской литературе XIX в.* Москва: Флинта, 2006.

L. I. Saraskina. *Dostojevski*. Prev. Borut Kraševac. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2021.

KOROŠKE BAJŽE¹

Folklorne pripovedi in verovanja na Koroškem

Aljaž Mesner

18

Literatura

»Bajžast« je za Korošce tisti človek, ki pripoveduje čudne in nedoumljive zgodbe – bajže. Pripovedovalci bajž – besedni koren tega poimenovanja je enak kot pri bajkah (Kropivnik 2014:46) – verjamejo, da so to večinoma resnični dogodki, ki so jih doživeli sami ali so jih doživeli njihovi starši, babice ali dedki, znanci ali prijatelji ali pa so del starejšega ustnega izročila (Stanonik 2014:13). Ljudje so si jih včasih pripovedovali, saj še ni bilo televizije, radia – kaj šele modernih telefonov in računalnikov, da bi si krajšali čas ali pa malo prestrašili drug drugega. Bajže bi najlažje uvrstili v folklorni žanr povedk (ang. legends), saj so pogosto mitske narave, pripovedovalci jih jemljejo za resnične, ali pa se o njihovi resničnosti zgolj razpravlja, in so se zgodile v nedavni preteklosti neki določeni osebi na določenem kraju (Bascom 1965: 9). Nekatere bajže pa bi lahko uvrstili tudi med fikte – pripovedi, ki se izdajajo za resnične, vendar v resnici služijo strašenju otrok ipd. (Ellis 2003: 5).

Eden prvih zbirateljev koroških narodnih pripovedk je bil učitelj v mežiški osnovni šoli in etnograf Vinko Möderndorfer, ki jih je zapisal v *Koroških narodnih pripovedkah* (1991, 2000) in *Narodnih pripovedkah iz mežiške doline* (1924). Njegove povedke so zapisane oz. prekodirane v slovnični jezik². Pri zapisovanju povedk je po

---

1 Prispevek je nastal v okviru predmeta Teorije kulture II na študijskem programu Etnologija in kulturna antropologija v študijskem letu, 2020/21 pod mentorstvom izr. prof. dr. Jožeta Hudalesa.

2 Prekodiranje je prenos žive govornice v pisani medij, kar pa največkrat zajame tudi opuščanje narečnega in približevanje knjižnemu jeziku (Smole 1994:143).

mojem mnenju pomembno, da se – če je to mogoče – potrudimo ohraniti narečne in jezikovne prvine. Vzoren primer take prakse sta deli *Večna ura: Folklorne pripovedi iz Črne in okolice* (2004) in *Bajže s Koroške* (1991) Marte Repanšek ter *Lesene cokle* (2002) Bojane Verdinnek. Slednji sta iz izšli v zbirki Glasovi, za katero je odgovorna dr. Marija Stanonik, sicer pobudnica zbiranja gradiva na Koroškem. Pri zapisovanju sta obe avtorici uporabljali ostrivce, krativce in fonetična znamenja kot npr. polglasnik. Ker sam nisem dovolj poučen glede fonetike, sem se odločil za preprostejši zapis z uporabo zgolj črk slovenske abecede, ki pa vendarle dosledno ohranjanja narečne in jezikovne prvine pripovedovalca.

Za zbiranje tovrstnega gradiva sem se odločil zato, ker sem bil pravzaprav že od malih nog obkrožen z različnimi pravljicami, pripovedkami in nenazadnje tudi bajžami. ... Predvsem pa opažam, da te zelo hitro izginjajo in bledijo iz kolektivnega spomina. »Vsaka nezapisana varianta pomeni njen propad, zato je ob njej razumljiva panika in občutek nemoči oz. uhajanja« je zapisala dr. Stanonik (2017: 27). Pri terenskemu delu sem bil presenečen, da sem kljub skromnemu številu sogovornikov naletel na variante s tako podobnosti kot z razlikami. Variante kot najočitnejše znamenje folklornega dela so rezultat folklorizacije (Stanonik 2006: 175). Kot je rekel Matija Murko (1929: 24) »nam šele variante kažejo pravo prožnost narodnega duha.«

Pri terenskemu delu sem imel prednost domačega terena, saj sem domačin, doma na Ravnah na Koroškem, kar kot pravi dr. Marija Stanonik olajša samo delo, kot tudi poveča kakovost zbranega gradiva.

Praviloma lahko kakovostno opravi to delo v svojem okolju le domačin. Najprej zato, ker je bolj ali manj duševno ubran z njim in mu pri stiku z nosilcu slovstvene folklorne ni treba razbijati predsodkov in zadreg, ki jih imamo do neznanih sogovornikov in tujcev. Pozna domače razmere in izročilo, zato mu ni treba pojasnjevati dodatnih okoliščin, ki bi utegnile obremenjevati pripovedovanje. Drugo, kar je zelo pomembno, je, da sta sogovornika na isti valovni dolžini tudi jezikovno, kar tudi olajša njuno medsebojno komunikacijo. (Stanonik 1995: 461)

Metodološko sem se dela lotil tako, da sem najprej na spletu in v lokalni bukvarni ter knjižnici poiskal že obstoječo literaturo in gradivo. Oviro pri zbiranju gradiva je predstavljal zgolj omejen dostop do čitalnic.

Na terenu je bila najbolj problematična predvsem epidemija koronavirusa in ukrepi, povezani z njo – predvsem, ker sem za sogovornike iskal starejše ljudi, ki so pogosto tudi bolj ranljivi. Zato sem polstrukturirane in nestrukturirane pogovore izvajal s predhodno najavo oz. dogovorom le izjemoma (npr. z gospo Marijo Mavrel), večino bajž pa sem posnel spontano ob obiskih pri prijateljih in sorodnikih. Kljub omejitvam se je terensko delo izkazalo za uspešno, saj sem od dvanajstih različnih informatorjev prejel široko paleto

gradiva. Izpoljenih obrazcev za privolitev informatorja za objavo posnetega terenskega gradiva imam le nekaj, saj sem jih ponudil le v situacijah kjer se mi je to zdelo smiselno in praktično. Uspel sem posneti tudi nekaj relevantnih avtorskih fotografij, ki sem jih smiselno vključil v tekst.

Žal žene

Žal žene, tudi Žalik žene so bajeslovna mistična bitja, ki se pojavljajo predvsem na Koroškem. Po elementih njihovih pripovedi sodeč so si v izročilu sorodne z vilami, sojenicami in rojenicami (Kropej 2008). Oblečene so v bela oblačila in imajo lepe dolge lase ter kmetom pomagajo pri poljskih delih in opravilih. Pripovedi jih torej predstavljajo kot prinašalke bogastva in blaginje, saj kjer so prisotne tudi slaba zemlja bogato rodi. V tem se vidi povezava med folklorno tradicijo vil in kultom plodnosti, ki ima izvor že v starejši slovanski in keltski mitologiji ter predstavlja žene tudi skozi druga bajeslovna bitja, kot sta Pehtra Baba in Mokoš (Kropej 2012).

O žal ženah sem posnel tri različne pripovedi, ki so si med sabo zelo podobne. V prvih dveh žal žene bivajo pod Volinjakom na Lešah (Edvard Kret, Alina Ledinek), v drugi pa za Uršljo goro v Javorju (Viktorija Pisar). Tako Alina kot Viktorija navajata jama, kjer so žal žene prebivale in v kateri je stalna temperatura. Nekatere jame, kjer naj bi prebivale žal žene, so znane še danes (Knežarjeve peči v Podgorju, Razpodovske peči v Belih Vodah in pri Kotniku v Razborju) (Verdinek 2002: 13), na Lešah pa je to zagotovo jama Zvončica pod Volinjakom.

Vse pripovedi sledijo istemu toku dogajanja: pri kmetu zelo dobro obrodi, ko mu pomagajo Žal žene, dokler gospodarjeva žena ne postane ljubosumna in žal ženi odreže ali poravna lase oziroma kito, nakar se te razjezijo in odidejo, po njihovem odhodu pa se blaginja preneha.

Pripoved Edvarda Kreta se skoraj v celoti ujema z Möderndorferjevo (1924), dogajanje je prav tako postavljeno na kmetijo pri Hramonku (pri Möderndorferju Hermonku). Pri obeh se las ne odreže temveč zgolj poravna, da ne bi viseli s postelje. Je pa posneta povedka v primerjavi zapisano narečno obarvana in zagotovo bolj slikovita.

Js ti bom pa povedo zaj o Žal ženah no, Žal žene so ble to na Volinjako. Volinjak je en hrib nad Lešam gr. Visok je tam okol osmsto mavo čez osmsto metrov mn se zdi da je 868 in tam je bol tako skalovje. Pod Volinjako pa je biv kmet, ja saj je še tut zaj. Hramonk. Hramonk se je rkvo po domače drgač se pa drgač pišejo. Pr Hramonko smo prajli po domače. No to gr, tole je bol taka peščata zmla ni vejko kaj rodiva, bol kameje. Pr tsmo kmeto tam, pr Hramonko, in gr na Volinjako so pa živele Žal žene. Tk je mni prajva moja bica. Bica je bva rojena tam 1882. leta. In tste Žal žene so ble take so pa hodle dovta (dol – op.

a.) *Hramonko pomagat devat no. V tabark (na delo – op. a.) so rkli včasih ko ni bvo tk [kot je danes]. In je taj tsti cajt fejest obrodivo pr Hramonko ko so žal žene dovta hodle, je bvo žita, vsega dojst. In so pršle dovta pa so rkle da spomlad ko je še sneh biv, da mre sadit »sej žito sej žito«, so še gr na snego žito sadili, sjali (sejali – op. a.). In tsto leto je fejest obrodivo tk, da je bvo vsega dojst gra pr Hramonko. Pol pa enkrat nasledno leto je pa nekot tsta žal žena ležava zrav ntr Virta (gospodarja kmetije – op. a.) pr Hramonko. Pol pa oni ni vedo, ka bi naredo, je pa ona njegova žena prava (prala – op. a.) pa ga je vidva, da nt leži pa mo je začeva sm pa tja pa zaka pa kk. Pol je pa šov dovta župniko je pa reko, ka naj nardi tsti, da pač ntr pride hnmo (k njemu – op. a.) ležet tta žal žena. Je meva pa take douge lasi, da so ji dov z postle gledale. Je pa reko, ti samo ntr tste lasi ji popraj, da bojo ntr u pojstli, da nebojo dov čres viseli ji. Pol pa ni bvo več stih žal žen dovta nazaj h Hramonko in zmla tut ni več obrodiva. So se pa tota prestajle h Papežo (bližnja kmetija – op. a.). Papež je biv pa tut sojed od Hramonka. Pa je tam obrodivo, so tut komandirale pa prajle, kk mrjo sadit pa to. Pol so pa tam tut navzkriž pršli. Nevem ka je bvo, da niso več tja hodle, da so se sporekle z Virto, so se pa odselile. Eni prajijo da so šle na Pohorje eni pa da na Uršljo goro. In od tstga cajta jih pa pol ni bvo več, tut rodivo ni več, ne pr Hramonko pa ne gr po cevah (celih – op. a.) Lešah bol burno (slabo – op. a.) obrodi kar sadijo no. To bi zaj bvo o štah žal ženah. (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem).*

Alina Ledinek, ki je pripoved sicer slišala na Lešah je ne umesti v prostor niti ni prisoten element žene in ravnanja/rezanja las. Je pa to edina pripoved, kjer je omenjeno, da mora kmet Žal ženam v zameno za dober pridelek nekaj ponuditi oz. darovati.

Ja to so take tri žene ble, ko so pršle kmeto konc zime al neki takega. Pa so se dov h nmo ulegle pa neka fora je, da jim je mro neki ponudit. Pač js nism glih prepričana ka. No če je on to ponudo pa če je bvo vredo so mo dale zelo dobr pridelek. Pa je cevo leto mev ful vlk pšenice pa tga kar je pač posjav ane. Takrat, če pa ni tga naredo, mo je pa cev pridelek zgniv pa to. Pač tri leta al neki tajga dokler, da se niso spt vrnale pa je spt isti proces biv. (Alina Ledinek, 15. 4. 2021, Holmec)

Viktorija Pisar pripoved umesti na drugo stran Uršlje gore, pri Kotniku. Zanimivo je, da Möderndorfer v svojih petih pripovedih o žal ženah prvo, kot omenjeno, umesti na Leše, tretjo pa v Kotnikovo votlino pri Javorju (Möderndorfer 1924). Kraja dogajanja se sicer ujemata, vendar je vsebinsko ta pripoved, ki jo je pripovedovalka slišala od svoje matere, skoraj – lase žena v tej varianti odreže – identična leškima.

No pri Kotniko na drugo stran Uršle gore (Uršlja gora – op. a.), tam je biv doma moj ata. In tam so govorli, ker so meli vlko kmetijo in vse je bvo tk krasno nareto in vse se je ponoč naredvo. In so pač rkli, da

so žal žene hodle dedijo pomagat to devat. Tam je tut še dans se vidi ena votlina, ki so prajli, tam nt je temperatura 8 stopinj poleti skos, tk da je fajn. Enkrat je pa bica, ki je bva jezna, ponoči šva, vstava pa gledat, pa je iz pojstle dedijove ena vlka kita moleva. In bica je dobva škarje in je tto kito odrezava. In pol so tte žal žene ble užaljene in so šle, in nobedn ni več pomago devat, in je kmetiji dojst slabše švo ko pa prej. (Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče)

Pripovedovalka sicer dvomi v to, da se je povedano njenima starima staršema zares zgodilo:

Tut js mislim, da je to bva zgodba, ker js bice pa dedija nism nikol poznavava ker sta oba umrva predn sm se js rodiava. Sam to so govorli. (Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče)

Tudi gospa Verdinek, ki je v knjigi zbrala več različnih bajž o njih (Verdinek 2002) omenja, da se pojavljajo dvomi v njihov mitični obstoj, hkrati pa se zanj odpirajo nove razlage (Verdinek 2002: 13).

Ajdi

Ajdi so bajeslovna bitja, ki se pojavljajo kot velikani s človeško podobo (Möderndorfer 1924) in naj bi bili predniki ljudi. V zgodbah se pojavljajo različno veliki, po nekaterih pripovedih so bili tako velikanski, da je ajdovska deklica stala z eno nogo na Peci, z drugo na Uršlji in zajemala vodo iz Drave – spet po drugih »so tri metre vlki.« (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem). Zidali so veliko gradov, cerkva, med njimi tudi cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah (Fotografija 1). Imeli so jih za pogane, Möderndorfer pa navaja, da so se kasneje tudi pokristjanili:

Poznejši Ajdov rod se je menda v Mežiški dolini pokristjanil. Sezidal si je na Papeževem v Lešah trdno graščino, tudi obe cerkvici v Lešah je postavil Ajdovski rod na Papeževem. Cerkvico sv. Ane je sezidala Ajdinja, spodnjo pa njen mož. Imela sta samo eno kladivo, kdor ga je rabil, se je nagnil k drugemu ponj in tako ni bilo treba nobenemu prekiniti dela. (Möderndorfer 1924)

Sogovorka Alina, ki je srednješolka – torej pripada mlajšim generacijam – povedk o Ajdih ni poznala, vendar je vedela povedati to, da sta cerkvi zgradila velikana, ki ju sicer ni poimenovala kot Ajda:

Cerkve leške, doben ne ve kdo jih je zgradiv pa je ena pripovedka, da sta ga dva velikana. (Alina Ledinek, 15. 4. 2021, Holmec)

Edvard Kret, rojen na Lešah, prav tako pove, da so Ajdi zgradili leške cerkve. V njegovi pripovedi je tako kot pri Möderndorferju (1991) prisoten motiv podajanja enega kladiva:

In so tam šte cerkle, dve cerkvi (Cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah – op. a.) gradili. Pravzaprav tri eno še gra v Plato (Cerkev sv. Lenarta na Platu – op. a.). Tte Ajdinje so kr u takah predpasnikah, birtihah bi mi rkli, so kr kameje prnsle, so ble vlke - ene parkrat je švo pa je bvo ž za eno cerkev ttega kameja. Pol so pa tti niso meli tk orodja pa so meli eno kladivo so si pa kr podajali, ko so bli taki vlki z ene cerkve na drugo cerkev, ko so to gradili. (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem)

Kot je za velikane značilno so bili izjemno močni, »sam niso bli pa najbolj pametni. So bli bol tk.« (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem)

Te lastnosti niso značilne samo za velikane v slovenski, temveč tudi v folklori drugih evropskih narodov (Kropej 2012). Zgodbe o takšnih velikanih pogosto vključujejo motiv ATU 1060 »Stiskanje domnevnega kamna«, ki se pojavi tako pri Möderndorferju (1924), kot v pripovedi Edvarda Kreta:

Fotografija 1: Leški cerkvi. Foto: Aljaž Mesner, 11. 5. 2021, Leše

No pa so to zgradili tte cerkle tk pol so pa nekot hotli, da bi vojno napovedli štam normalnim ldim (ljudem – op. a.). Tam pa pridejo skop tsti njihov poglavar pa edn od ludi, je reko zaj se mo pa pomerli ker je najbolj močn. Oni ajd zagrabi eno skalo, jo zagrabi, jo je stisno se je kr razleteva, je sam prah vn prleto. Šti človek no, ko bi biv naj potomc človeka, je pa zgrabno en konc sira, oni tk ni vedo ka je zgrabno, je pa mislo, da je skala je stisno, je pa voda vn prtekva. Je reko [Ajd], je pa še bol močn [človek], je kr skalo tk stisno da je voda vn prtekva. No in pol so tam sklenli premirje.« (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem)

Ob vsemu temu se poraja vprašanje ali so Ajdi bili zgolj ljudstvo, izumrla rasa velikanov in, če so sploh obstajali (glej Šmitek 2019). Poslednja Ajda, brata, naj bi živela v Mežici (Möderndorfer 1991). Edvard zgodbo o Ajdih zaključuje tako:

Scajtoma (s časom – op. a.) so oni Ajdi pomrli, je pa normalno življenje švo naprej, ští normalni ko smo mi zaj potomci so pol živeli naprej. To js zaj vem no. (Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem)

Divja jaga

Divja jaga je nadnaravni pojav, ki je najpogosteje umeščen v gozd in nastopi ponoči, včasih tudi za posebne dni, kot na primer na kvatarno nedeljo zvečer pred božičem:

Tedaj [na kvatarno nedeljo] slišiš vse človeške in živalske glasove: mijavkanje, cviljenje, tuljenje, lajanje, vriskanje, vek in žebranje. To je Divja jaga. Gori mož preganja s tropom mačk, psov in drugih zveri žalik žene. (Möderndorfer 1924)

Znak pojavitve Divje jage so glasni živalski, človeški glasovi, ropotanje, streljanje ipd. Če jo zaslišiš obstajata dve različici tega, kar ti je treba storiti. Nekateri pravijo da se moraš vreči v najbližji bodisi levi, bodisi desni jarek. Spet drugi trdijo, da se je treba usesti na štor, v katerega je vrezan križ. Na sprehodu po koroških gozdovih se lahko na štorih še danes opazijo ti križi, saj je vrezovanje slednjih, niti ne ne nujno za ubranitev pred divjo jago, med kmeti ostalo v običaju (Fotografija 2). Obe varianti opiše Möderndorfer v svoji pripovedki, zanimivo v povezavi z žalik ženo (žal ženo – op. a.):

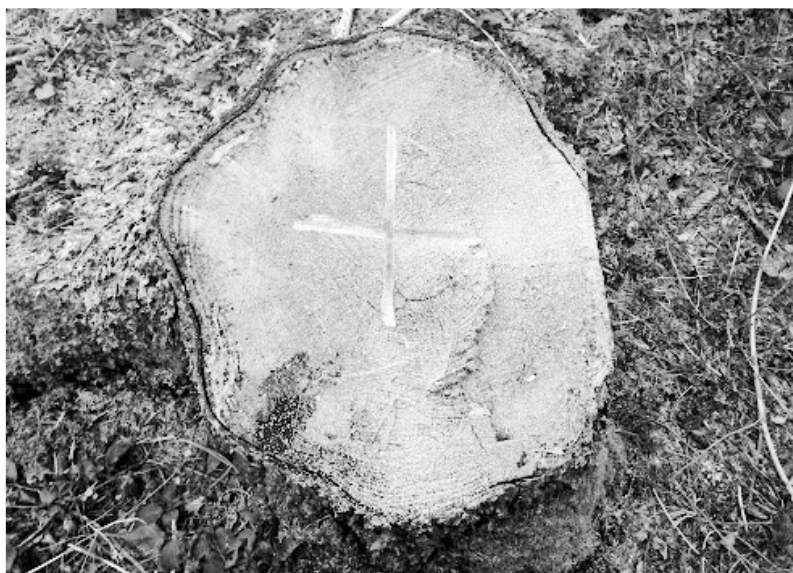
Divje jage se reši Žalik žena samo na ta način, da brž sede na štor, v katerem je vsekan križ. Če človeka sreča Divja jaga, se reši, če se brž vleže v desno kolovoznico in drži roke in noge navzkriž. (Möderndorfer 1924)

Viktorija Pisar, doma iz »Rekagrabna« (Stražišče – op. a.) divjo jago imenuje jaga baba. To je sicer razširjeno slovansko poimenovanje za mitsko čarovnico in divjo žensko, v nekaterih primerih pa tudi za gozdnega duha (Wikipedia 2021) – opis, ki divji jagi bolj ustreza. Njena pripoved je sicer podobna Möderndorferjevi (Möderndorfer 1924), prisoten je element sekire in fantomskih bolečin, vendar pa štor z vsekanim križem omenja v kontekstu rešitve namesto zaščite, preden te divja jaga ujame in ti sekiro zasadi v hrbet:

Jaga baba je hodva, prdivjava, vetr je piho, če si biv v goši, ko je ona mimo šva ti je zasadiva sekiro v hrbet, to so ble strašne muke in je strašno bolevo. Če si hoto, da so ti tte muke zginle si mro nasledno leto na tsti štor, recimo ko si drevo poseko, križ usekat z sekiro, pa se tam gr uležt. Ko je jaga baba mimo šva je sekiro nazaj uzeva. Ona je prropotava in je rekva, što je moja, je uzeva, pa je šva. In te ni več bolevo. Jaga baba so ji govorli. (Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče)

To, da ti divja jaga zasadi fantomsko sekiro, vendar v nogo namesto v hrbet, je povedal tudi starejši stric Jana Mlinariča, ki mi je o tem pripovedoval. Prav tako je omenjal, da se je potrebno vreči v levi *grabn* (jarek – op. a.).

V pogovoru s starejšim parom iz Mute sem izvedel, da Divja jaga pri njih v Dravski dolini ni tako razširjena, sta pa vedela, da je to nekaj, kar se bolj pojavlja na »vašem koncu« (Mežiška dolina – op. a.). O pripovedovalcih, ki so trdili, da so Divjo jago srečali, je sogovornik Stanislav Lampret mnenja, da so si nekateri ta srečanja v kontekstu gostilniških debat tudi izmislili, da bi prestrašili druge:

Fotografija 2: Štor z vrezanim križem. Foto: Aljaž Mesner, 4. 5. 2021, Holmec

Prajli so, da neka divja jaga hodi pa vsega hudirja so prajli vnta. Pa šla vnta po lso pa kej, to je žvad delava. So prajli, da je divja jaga, da pasi gonijo vnta po lso. Noben dotičn ni reko, ka je pa kej, prajli so pa ja vse, tam je strašvo, pa tam je strašvo, pa tam je vido. So barali ljudje ka je vido, pa doben ni mogo povedet ka je vido. Tako nemorš govorit, če ne veš da je. Lahko pa, da je vido kdo kaj ker. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Betka Zver podobno umesti pripovedi v kontekst gostilne in alkohola in pripovedovalcem ne daje veliko kredibilnosti, sicer pa podobno kot Stanislav vzrok slišanih zvokov najde v živalih, ki bivajo v gozdu:

To je ponoči bovo a so pijani bli al ka, al so domo hodli. Kr naenkrat je začevo pa lomastit dovta po lso pa neke glasove čudne so čoli, pa to je tk švo pa tk švo. Sam vidli pa niso nč. Nč ni bovo sam čuli so pa. Rajtam da so kake žvadi se preplašene ble pol pa rajtam po mojmo so kake živali mrle bti, da so kje niže dola šli. Vda če pa žival leti, al pa tri živali, štiri, se bol čuje što lomastenje. Deda naš je vedo tk povedet js pa drugač ne vem. (Betka Zver, 11. 1. 2021, Ravne na Koroškem)

Pripovedovalka bajž je v opisu divje jage naravnim in živalskim zvokom dodala še umetne, kot sta streljanje in bučanje:

Je bvo pa zmirn več štíme, zmirn več glasov ... Vse sorte glasov, strelane, mačke so se drle, juckane, ko bi se krava drva, al zverine, lev, vse

je bučavo, ko bi te dušivo, da kričiš, vsa hudiča sn ču... (Repanšek 1995: 1995)

Gospa Marija divje jage kot nadnaravni pojav ni poznala, uporablja pa besedno zvezo v prenesenem pomenu:

Divja jaga to pravzaprav, da grejo pa da vse razženejo. Da ne bi pospravli za sabo, tk je divja jaga. Zato je rekva še Janezova Nežka, da je divja jaga tam pr Strmeco. (Marija Magdalena Boštjan, 2. 5. 2021, Janeče)

Ta kasnejša uporaba besedne zveze najbrž izvira iz pripovedk v katerih Divja jaga naredi razdejanje po gozdu, kasneje pa so jo pričeli uporabljati, »če je kdo nekam prišo pa tam razdejanje naredo.« (Magda Dihpol, 2. 5. 2021, Janeče)

Koroška ima veliko gozdov, v katerih goste drevesne krošnje ponekod ponoči zakrivajo lunino svetlobo. Prav tako se v njih potika veliko živali, ki so v taki temi najverjetneje prestrašile, po možnosti opite, kmete in bajtarje, ki so se vračali domov iz gostilne. Naravne pojave so si interpretirali po svoje in v pripovedovanjih celo pretiravali. Zgodbe o Divji jagi, tudi Jaga babi, so značilne predvsem za zgornjo in spodnjo mežiško dolino do te mere, da je izraz vstopil celo v pogovorno rabo, ko je nekaj pri hiši razmetano ali razdejano.

Škropnek

Škropnek (tudi Škopnik, Škopnjak) je zli duh, ki so se ga ljudje včasih bali. Naj bi ogrožal mater pri porodu, posebej pa njenega novorojenčka (Zablatnik 1982). Ime izvira iz besede ško-pa, ki pomeni slamo ali snop slame. Naj bi se »usedel« na hišo ali posest, kjer je potem povzročal škodo. Ponavadi se prikazuje v obliki gorečega snopa, metle, krogle z ognjenim repom ipd. Po razlagi narodopiscev je ljudsko verovanje nastalo v zvezi z nebesnimi pojavi meteorjev, kometov in zvezdnih utrinkov (Zablatnik 1982).

Škopneka je na lastne oči videla leta 1960 Marija Mavrel iz Strojne, katere pričevanje je zapisano tudi v knjigi *Lesene cokle* (Verdinek 2002) in je skoraj identično temu, ki sem ga posnel sam približno dvajset let kasneje (glej Marija Mavrel, 6. 5. 2021, Strojna).

Ponekod se pojavlja namesto žareče metle, lučke, švigajoče se iskre ... tudi v obliki ptiča, ki pristane na hiši (Verdinek 2002: 13). Škrablin, ki ima sicer podobno zvoneče ime, pa se od Škropneka razlikuje, saj naj bi bil duh umrlega človeka:

Pa nek Škrablin je na Peci, ko je kao umro. On je biv pa res mnda, usak dan je biv na Peci, pa si je bajto tam zgradiv. Eni pač prajijo ja, da Škrablin na Peci pač straši. Na Peci je biv, plaz ga je neso tamle, po

zavarovani je šov pa ga je dovta po enmo žlebičo [odneslo]. (Alina Ledinek, 15. 4. 2021, Holmec)

Copranje in zagovarjanje

V slovarju je beseda zagovarjanje po ljudskem verovanju definirana kot »izrekanje besede, besed, ki povzroči, da se kaj hudega odvrne, izgubi moč« (Fran 2021) Kot protipomenka se pogosto pojavlja rotnje oziroma zaklinjanje, kar je vztrajno izražanje želje, da bi komu kaj naredil, pogosto nekaj slabega.

V raznih slovenskih krajih in narečjih so zagovori poimenovani zelo različno. Bržkone imajo Korošci največ različnih izrazov (glagolnikov) zanje: zarotenje, ventuvanje, dovžebranje, V glagolski besedni zvezi pa je znano poimenovanje do modliti, dov žebrati, odmoliti bolezni. (Štrukelj 1963:21)

Vsi navedeni izrazi se pogosto pojavljajo v kontekstu čarovništva in zdravilstva – čarovnic in zdravilk. Kljub temu, da so zadnje žrtev čarovniških procesov na Koroškem usmrtili leta 1715 (Štrukelj 1963:21), so se nekatere čarovniške prakse in predvsem diskurz o njih ohranile še danes. Pogosto niso znale coprati le tako imenovane coprnice, temveč je bilo to znanje, ki se je prenašalo iz roda v rod, domena babic. Na Strojni je *dou modluva* za revmatizem in kačji strup ofarica Mlina iz Janeževe bajte (Makarovič). V tem primeru zapisanem na Lešah sredi 80. let 20. stoletja je babica z urokom pozdravila svinjo:

S prsti vleče, tako da dela križe od ušesa do repa in zraven na vsako stran pljuva. Zraven mora govoriti: "Urokov je devet, urokov ni devet, ampak osem," in tako šteje do nič. Ko prešteje do nič, pa mora trikrat pljuniti in reči: "Urok na stran." Eno nogo mora spustiti in nanjo ne sme narediti križa. Čez tri ali štiri dni bolezn ni več. (Potočnik 2001: 50)

Podobno prakso odštevanja urokov pri svoji babici omenja v svojem avtobiografskem romanu *Angel pozabe* tudi Maja Haderlap (2018). Tudi na Strojni so poleg zagovarjanja z besedami in z živim ognjem poznali zagovarjanje z odštevanjem (Makarovič 1982 :402).

V kontekstu urokov in zagovorov je Martin Blodnik iz Raven na Koroškem v pogovoru povedal, da so nekoč imeli na neki kmetiji zelo slabo letino, zato niso imeli veliko hrane in so stradali. So pa izvedli za neke uroke ali zारेke, da se je izpod hišnih vrat od nikoder spustila svinja z potezami peklenščka, ki so jo napodili. Naj bi bila utelešeno zlo oz. prekletstvo nad to hišo, saj so po tem njihove njive spet obrodile.

Za čarovnike in čarovnice so pogosto imeli tudi samotarje oziroma samotarke, ki so se držali zase in o katerih so nato ljudje širili

razne govornice. Primer takega samotarja, ki mu ljudje niso zaupali, sem zasledil tudi na Strojni:

Pol smo pa čarovnika meli ko je sam biv, je umr že zaj. (Vinko Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

Sred lesa je živo. (Primož Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

Na Strojni so prav tako poznali več načinov praznovernega zdravljenja, ki so med starejšimi še vedno živi, mladim pa jih poskušajo prikriti, saj se ti posmehujejo (Makarovič 1982:398). Zagovorov pogosto niso hoteli izdati do smrti, eden od zagovarjalcev je ljudem rekel: »Jaz bi povedal to molitev, kako gre, pa si ne upam,« kar kaže veliko mero strahospoštovanja do teh praks (Makarovič 1982:398). Na Strojni se je ohranila tudi redka rokopisna knjiga trinajstih zagovorov zoper razne bolezni, ki je bila podarjena Žerovnikovi bici (Makarovič 1982: 404). Obstajalo je tudi živo verovanje v coprnice, ki pa je dandanes večinoma zamrlo:

Še med obema vojnama so nekateri domačini pripovedovali zgodbe o coprnicah in drugih bitjih, v katerih moč so večinoma tudi verjeli. (Makarovič 1982:447).

Viktorija Pisar, rojena v Žerjavu je z mano delila zelo slikovito pripoved iz njene mladosti o starejši ženski, za katero so pravili da je čarovnica:

No recimo veš ka je pa bvo pr nam. Naša sosed, tam je meva tako malo leseno bajtico. Tsta bajtica še zaj stoji v Žerjavo. Tam nt je bva ena bica, ki smo jo vsi radi meli. Ona je bva tk ko si jo vido tko čarovnica. Dovge črne janke (krila – op. a.), en čudn nos, kadiva je ko Turk, suha, same kosti, take dovge, veš tk je bva. In ona je meva štk u kuhno vrate tk mali hodnik pa vrate, kr naravnost je meva šporhet (štedilnik – op. a.) pa tako kolnkišto (zaboj za premog op. a.), ko si ntr drve mev alpa koln (premog – op.a.), in je večno tam sedeva in tte vrate je meva odprte pozimi in poleti. Zmern je vse vidva kdo je mimo šov, pa grozno je kofe pražva. Taj še ni kdo tk kuho šte turške kave. Ona jo je pa ž in to ni bvo drgač, da je surova bva in to je tk dišavo, da je bvo groza je lpo dišavo. Pa zmern je pekva u pratfonah (pekačih – op. a.) rpico (krompir – op. a.). In smo mi otroci, zmern nam je dava tsto rpico. Je pa meva navado sam ko js nevem kk na kere dneve, a en kvatrn petek al kk je rekva, je coprava ona. Ž svincem. Svinc je topiva pa ga v vodo vlivava. Pol pa ka je tam vn vidva. Mismo pr okni nt [špegali]. Nismo smeli jt, starejši so bl nt nas pa ni spostva, ko smo bli otroci al. Js sm hodva u mislim da osmi razred ko je ona umrva. Tó pa prej se davno dogajavo. Pa veš ka tut vem da je devava, prstan poročni je hotva dat, so mrle ženske dat u vodo in nevem ka je že pol tam neki vidva kdo bo umro, pa ka vem ka je prajva, js sm pozabva. (Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče)

Ob omembi pripovedi o črnjanski čarovnici je sogovorka Magda Dihpol slišala tudi, da se poleg iz svinca, »iz živega srebra prerokuje. Pomojem so to bol v Prekmurju meli tto iz živega srebra.« (Magda Dihpol, 2. 5. 2021, Janeče)

Sogovornik Stanislav je izpostavil zanimivo primerjavo med starimi praksami copranja in sodobno bioenergetiko, sicer pa jima ne pripisuje pretirane teže in je mnenja, da služita zgolj izkoriščanju pomoči potrebnih ljudi:

Še zdaj coprajo lej, še zaj ldi hodijo tti bioenergetiki gra, zaneti pol pa gr po tstem oglo hodijo ldi. Celo inženerji so bli gra pr nje. Od moje sestrične hčera je bva gr, zdaj je tk umrva, pred dvema letoma, je meva tumor na možganah. Sta pršva iz Beograda pa 100 evrov računa pa en deci petrola je rek, tstga more vsak den na žllico popit. Petrol sm reko, še evr ne košta deci, js bi ga nagnav ko vrah. Izkoriščajo ldi aveš kk je, tam izkoriščajo, ko je človek še bovn bi vse dav da bi ozdravev, to je sto pa sto ane, večina ljudi. Oni pa izkoriščajo s tem. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Kolomonove bukve

Kolomonove bukve ali *Kolomonov žegen* je knjižica, ki je nastala v prvi polovici 18. stoletja. Prva izdaja je nastala za časa turških in šlezjskih vojn v letih 1736-1745 in je bila namenjena vojakom, da bi jih zavarovala pred nevarnostjo (Štrukelj 1963:12). V prvem delu najdemo obrambne žegne in molitve, v drugem pa zarotilne formule za klicanje duhov, iskanje zakladov ipd. Slabe gospodarske razmere v preteklem stoletju so bile vzrok za razširitev knjižice na podeželju med kmečkemu prebivalstvom, saj so ljudje v njej (v upanju na boljši pridelek ipd.) iskali pomoč. Na podeželju je bil najbolj razširjen ponatis Blasnikove tiskarne iz leta 1920 (Štrukelj 1963:12). O sorodni bukvi, Duhovni brambi, in o Kolomonovem žegnu je Ivan Grafenauer tudi napisal podrobnejšo vsebinsko in jezikovno analizo (Grafenauer 1940).

Nekateri so jo imenovali tudi črne bukve (Štrukelj 1963), s katerimi so po nekaterih pripovedih klicali tudi vruga, kot pove gospod Stanislav, doma iz zahodnega dela Pohorja, v odgovoru na vprašanje, ali jih pozna; ali pa ga z njimi izganjali:

Ja so meli takega, js pa nism mev tstege. Ču sm pa ja, da so brali tti bukve, vruga priklicali pa nevem ka vse. Nevem js. Jaz niti jih videl nisem ane. Pa že morjo obstajat. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Ja mislim strašili so nas da ne smeš jih brat. Meli so jih pa, saj jih je rajtam šta bica meva. Včas je bvo čist drgač. (Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče)

To so oni meli, čarovnce al kk so jim prajli. Ja eni so znali to priklicat al kk. (Vinko Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

Žal o izmuzljivih *Kolomonovih bukvah* nisem uspel zabeležiti konkretne pripovedi, sem pa izvedel od prijatelja Jana Mlinariča, damu je njegov stric pod vplivom žganja razlagal o bukvah. Kasneje ko sem poizkusil stopiti v stik z njim, so se mi vrata zaradi nezaupanja in skrivnostnosti same tematike zaprla. Povedal je, da so se bukve prenašale iz roda v rod. Mentor je v branje vpeljal učenca, ki bi se mu lahko, če jih ne bi znal brati, lahko godilo hudo gorje. Imeli so jih tudi na njihovi kmetiji in jih uporabljali za razne namene. Sorodnica Filipa Dihpola mi je ob obisku na kmetiji v Zagradu nad Prevaljami povedala, da je nekdo v njihovi družini že par generacij nazaj bral Kolomonove bukve. To izročilo se nekako prenaša v družini. Po tem ko jih je bral, naj ne bi bil več čisto priseben, »*niso mu več delali vsi klikerji* (kolesčki v glavi – op. a.)«. Naj bi videl tudi nekega fantomskega konja ali prikazen, ki ga je vodila iz hiše.

Struktura kot tudi sama uporaba bukev kaže na to, da so bile uporabljene tako za belo kot črno magijo. Do njih so ljudje imeli veliko strahospoštovanja in je za njih je ponavadi vedel le gospodar in njegova žena. Ljudje še danes verjamejo v moč teh bukev, zato si marsikdo ne upa o njih govoriti, saj so po njihovem prepričanju posledice njihove zlorabe smrtonosne.

Pastir pove, da bukve kolomonove je bral, Takrat mu gospodar kmetije je tako dejal: »Imel si srečo, fant, da nisi bukev odložil, sicer bi bil ta zlodej v sončni prah te 'razdrobil'.« (Kocmut 2011)

Marija Mavrel je poleg *Kolomonovih* omenila še *Preroške bukve*, v katerih naj bi bila zapisana prihodnost družbe in jih je v rokah imela njena mama, ki si jih je sposodila od enega nižje ležečega soseda (6. 5. 2021, Strojna).

Blagoslov kmetije in gozda

Še danes je na koroškem podeželju močna s krščansko vero – a najbrž zgodnejšimi koreninami – povezana tradicija blagoslova t. i. *žegnanja* kmetijskega poslopja in okoliških polj in gozdov. To se ponavadi izvaja na dan pred Svetimi tremi kralji ali pa v času pred Veliko nočjo.

[Lesene križe] smo vsakokrat nabili gr na vrata na duri, alpa trame smo meli po hiši vnta lesene, tam gr nabli. Pa kropili pa kadili za tri kralje, predvečer je bvo ja. Kadili smo pa tsti, ko smo snop nslj za cvetno nedelo. Tam smo tstege bk nalomli pa tsto ntr, tako renglo meli, taka tri noge je meva, pol pa nt naprajli pa z tstem kadili, pa

žegnano vejico, pa eno vejico nt, pa si kropiv. Navadno smo triji šli, oče pa mi otroci. Eden je kadi, edn je kropiv, edn je pa tste križe gr nabijo na štalske vrate tut pa to. Okoli hiše pa tam mavo po travniko. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Ponavadi se je kropilo z nalomljenimi vejicami blagoslovljene- ga snopa in to po vseh gospodarskih objektih:

»Kropimo ja, dobiš ogle, pa od snopa tsto ntr namčeš, pa se kadi vn, pol pa greš po bajti, pa po celi avžngi okuvo. Pa z eni šibi z žegnani vodi kropiš.« (Primož Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

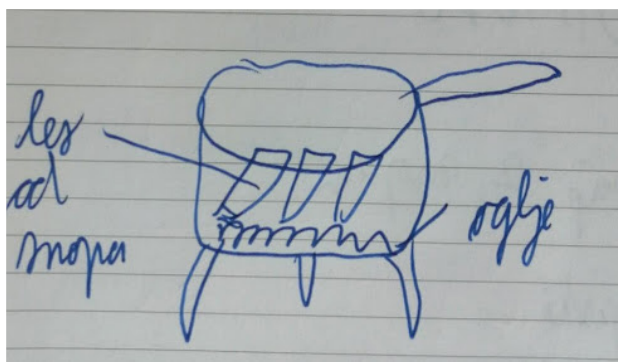
»Ko sm js služo pr ttem pa- uro smo mrli pa pokropit štalo, svinjake, hišo, klet - vse. To je biv en tak bla- goslov, da bi naj varvalo to pred ojnjom pa takimi rečmi. Saj so lepi tti običa- ji, so lepi bli.« (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Fotografija 3: Leseni križi nad vhodom v kaščo. Foto: Aljaž Mesner, 1. 5. 2021, Strojna

Za okajevanje so pri Stanislavovi hiši uporabljali tronogo po- sodo (Fotografija 4), medtem ko Volkerji uporabljajo le preprosto vedro in nimajo za ta namen posebno oblikovane posode.

To je bva taka posoda, železna, pa tri noge tk ena, dva, tri, pa rep. Tsto smo kuhali v lso, ko smo v lso delali. Taka pločevinasta bva. Nt smo dali oglovje pol pa tstga lesa gr na oneh. Ogle pol pa ští les črez, ští žegnan les al. Ko je v snopah bk, pa smo ga kadili tam al. Pol smo pa meli tste ja, to je bva taka kastrola, ene večje ene manjše. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Fotografija 4: Skica posode za kajenje pri blagoslovu. Foto: Aljaž Mesner, 9. 5. 2021, Ravne na Koroškem

Kr en ajmr (vedro – op.a.), pa nt vržeš, pa se tk kadi vn. (Primož Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

Volkerji blagoslovljeno vodo iz cerkve sv. Urha, t. i. »urhovo vodo« uporabljajo zoper kačam na vrtu, ki ga pokropijo z njo. Zajemanje »urhove žegnane vode« je v svoji monografiji dokumentirala Marija Makarovič (1982: 441). Dan pred svetimi tremi kralji na polje zapičijo lesene križe narejene iz snopov, torej blagoslovljenega lesa. Ti križi so večjih dimenzij kot tisti, ki jih pritrdijo na oboke vrat.

Med pohodom na Šteharnikov vrh blizu Strojne smo srečali starejšega gospoda, verjetno kmeta iz okoliške kmetije, ki pa ni bil prav zgovoren. Na dan pred svetimi tremi kralji je blagoslavljal gozd – *žegnava hosto*. Pri tem je uporabljal preproste lesene križe zbite skupaj iz dveh kratkih palic in *cekr z piskrom* (košaro z loncem – op. a.) v kateremu je bila goba, ki je oddajala veliko dima, da je cel gozd dobil skrivnostno meglico. Povedal nam je samo to, da je to star običaj in da blagoslavlja gozdove, kaj več pa od njega nismo izvedeli.

Huda ura

Ker so bili ljudje včasih bolj odvisni od vremena in vremenskih pojavov, so se jih tudi bolj bali. Tako so hude nevihte poimenovali kar hude ure in se proti njim poizkušali zaščititi in ubraniti na različne načine. Pogosto je za zaščito pred hudo uro služilo zatikanje ali obešanje, morebiti posvečenega, predmeta pod streho hiše, kot na primer prtiča ali pa tudi orodja:

Proti hudi uri naj bi pomagal tudi prtič, ki ga pogrnejo čez korbič, kadar nesejo k žegnu za veliko noč. Tistega se ne sme oprati. Če se k hudi uri napravi, ga gor na plot obesijo, pa gre huda ura čez. Dalje pripoveduje: 'So pa včasih vzeli grable, pa vile, pa koso, pa jih dali pod kap. To je tudi točo odgnalo.' (Kropej 2000)

Na Koroškem je za zaščito proti hudi uri najpogosteje v uporabi snop, ki se ga nese za cvetno nedeljo v cerkev tudi blagoslovit:

Pa ko smo domo pršli, kos pa snop domo prneso je mro pa tribart okolo hiše letet. Al pa hitro jt no. Pol si šele lahk nt neso ga. Tak običaj je biv tak, pol smo ga pa navadno tk nt dali za streho pol smo pa tsto tut meli če je bva, smo rkli učasih huda ura. Zaj bi rek, ko se je nevihti napravljalo. Smo pa tut tstga nalomili pa tut kadili zuna pa kropili z vodo. Včasih smo bili zelo odvisni od narave in vremena. Pol smo pa kadili tam pa kropili žegnano vodo pa modlili tam, da je za hudo uro al. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Družina Volker snopa sicer ne zatika za streho, ga pa hranijo v kašči, ki je – kot zanimivost – ostala nedotaknjena v požaru sredi 60. let, ki je uničil bivanjsko ter gospodarsko poslopje (hlev). Povedali so, da oni prav tako ob hudi uri oz. nevihti kropijo in kadijo za zaščito kot terciarni ukrep pa navajajo tudi molitev – ko

že nič drugega ne zaleže. Zoper hudo uro ponavadi prižgejo še blagoslovljeno svečo.

Zvonenje

Včasih, ko je imel poklic mežnarja še neko veljavo in preden so se cerkveni zvonovi mehanizirali, so ljudje poznali moč zvonjenja in različne melodije za različne priložnosti – zvonenje je bilo prava umetnost. Poleg tega, da je zvon odbil uro in ob sobotah tudi naznanil preklic dela (fajrank) ali pa jezvonjenje oznanjalo smrt, so zvonili tudi zoper hudo uro, kar je povedala tudi Marija Mavrel (6. 5. 2021, Strojna), ki pravi, da so s tem razbijali oblake.

Podoben pogled na na zvonenje je imela gospa, ki smo jo srečali pred cerkvijo na Poljani pri Prevaljah in ki je skrbnica cerkve, ki nam je povedala, da je ta cerkev edina na Koroškem, v kateri ni elektrike in kjer se še zvoni ročno. Pridružil se ji je še en zvonar in v tandemu sta ritmično pozvonila in odbila uro. Nato sta nam pripovedovala, da so včasih imeli izučene mojstre za zvonjenje, ki so poznali različne načine zvonjenja in melodije za različne namene in rabe. Za primer je podala zvonenje za razbijanje oblakov in odganjanje neviht ter slabega vremena. A hkrati je dodala, da so se te prakse izgubile, mojstrov, ki bi znali tako zvoniti pa ni več. Zvonjenja proti hudi uri se spominja tudi Stanislav Lampret, doma s Pohorja:

Pa zvonili so tut, zvonili so tut. So meli posebn zvon v naši podružnici. Ekstra blagosloven proti hudi uri. To je pa Sv. Filip, tam je podružnična cerkev bva. Pol je pa biv mežnar tam ko se je hudi uri napravljalo pa zvoniv. Žvon tut odžene mavo, zvok prežene mavo. To sm js doživev, še zvoniv sm učasih. Tam maš pa gotove zvone, ki so blagosloveni proti hudi uri, mislim pač tak obred. Tst je pa pol dobo, so rkli, da je po beri hodo al, je pa dobo. Pol v jesen je pa šov okolo pa je dobo pr vsakmo pauro mavo žita pšenice pa rži, za tsto, za hudo uro, da je zvoniv proti hudi uri. To so prajli da je bera bva. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Ob sobotah je ob treh ali štirih popoldan zvonilo za fajrank, tedaj naj bi se prekinilo delo in pričelo odhajati iz polja domov. Ljudje so se tega držali, ker so se bali posledic.

Veš, včasih je pa tk bvo. V soboto popoldan se je rkvo fajrank, ob trijih. Ob trijih je blo konc dela zuna na polo. Vse smo mrli erat razn, če je bvo kako žito al pa kako seno za spravlat tej smo lahk še mavo. Drugač smo pa ob trijih nehali, je zvonilo. Ob trijih je zvonilo v soboto, taj je biv fajrank, taj smo šli domo. Nedela je bva pa tk fraj. Maši jt pa fotrat [živino] si smev drugo pa nisi smev. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Včas je dojst bol strašivo. Ko so bla fajrantna večera – je bvo u tork, četrtek pa soboto – če si tada po večnem zvonanu kaj devu, taste ni mevo mira. Ne! Še vem, ko je tak sekavo tam u uti, da smo orngi čola natr. (Repanšek 1995:19)

Cahn i

Cahn je znamenje smrti. Če se nekomu zgodi cahn to najverjetneje pomeni, da bo pri njihovi ali pa sosednji hiši nekdo umrl, ali pa da je preminil njegov bližnji. Pogosto se omenja tudi v besedni zvezi *dati cahn*:

Včasih so res rkli, da je cahn dav, sam js nism nikol na to dava. Vem pa da je Mojca rekva, od brata žena enkrat, čak kdo pa je umro taj, je rekva da je pri oknu tk zaropotavo, je rekva sm pa vedva, da je cahn davo. Cahn so rkli, da ti je cahn davo, da je umr nekdo. (Marija Magdalena Boštjan, 2. 5. 2021, Janeče)

Pojav se ne pojavlja le na Koroškem in drugod po Sloveniji, temveč po celem svetu. Raziskovalci, ki se s tem ukvarjajo, so mnenja, da so tovrstne predstave o smrti močno razširjene. Dogodki, ki jih ljudje najpogosteje interpretirajo kot cahn, so: neobičajno vedenje živali kot npr. lajanje psov ali letanje ptic (Lehr 1999: 118, 119, Maloney Halpert 1952). Smrt je lahko blizu, če krt izpod hiše ali izpod praga rije, če se miš ne boji človeka, če bela ovca črno jagnje izleže, če pes s povešeno glavo tuli ali pa če se smrtna ptica, kot sova ali čuk pa tudi vrana oglašča pri hiši (Zablatnik 1982), kot v naslednjih dveh primerih:

To je še bvo ko sm prajva tut Nejco takrat ko je Tomaž lani štrndvajstega aprila umro zutra ob pov sdmih. Je pa deda prajo sosedo tole al nimamo več Tomaža umro je. Je reko a res, kk se je pa tsti cajt ena vrana drva, neverjetno. (Franja Mlačnik, 15. 4. 2021, Holmec)

Na ani hribovska pavarnija je bil gospodar že dolgo cajta bovn. Ponoč ni spav, pa so mo bedelā. Ko je umar, so sosede vedle povedet, da je tri dni pred smrtā cahn dajavo. Bojda je u grmo tam blizo sova tak čudno skovikava, da so vedlā, da što nābo kaj dorga prnasvo. Ko so gospodarja pokopalā, sove ni bvo več u tasti grm, da bā skovikava. (Repanšek 1995:69)

Sova in čuk sta bila že starim Indijcem in Grkom v pradavni dobi znana kot smrtni ptici in so se ju bali, če sta se pojavila pri hiši (Zablatnik 1982), medtem ko se vrana pogosteje pojavlja v nordijski in skandinavski mitologiji. Pogost motiv, ki se kaže kot cahn, je tudi trkanje ali pa zvonenje privhodnih vratih:

Cahni so ž bl učasih ko je keru umr al. Žvonc pr bajti je zvoniv, tko da bi kdo pršo.» (Sonja Volker, 1. 5. 2021, Strojna)

Ko ne da na to, nič ni dava na to. Je pa tut rekva da je okol polnoči tk zvonivo zuna pr vratih, da je pol šov Peter pogledat pa dobenga. Da je bvo tut tko en cahn al. (Marija Magdalena Boštjan, 2. 5. 2021, Janeče)

Ker včasih hišnih zvoncev še niso imeli, je cahn lahko naznačilo tudi nepojasnjeno odpiranje vrat, kot v sledeči pripovedi:

Čak kk je že bvo. Aja enkrat smo, ko sm bva še otrok, tk najstnica no, smo z atano pa sestri sedele zvčr, tišina, pa se pogovarjali v kuhni. Krmaenkrat so se pa zuna ene vrata odprle, naše vhodne, zunanje bol. Pa se spogledamo – no kdo bi pa zaj pršo. Pa ni bvo dobenga. Pa čakamo da bo vstopo še h nam ntr. Dobenga. Pol pa le gremo pogledat. Ata vrata odpre pa pravi »tmno«. Js sm nekam v mokro stopva sm rekva »mokro«. Tk smo govorli v prostor. Na lopi pač. Pol smo pa, svda se usedemo dov nazaj, pa si študiramo, ka smo taj mi čuli. Pol naslednji dan, pol smo svda pozabli vse skop nismo o tem več kaj debatirali. Nasledn dan smo pa zvedli, da je tam iz sosedove hiše ena ženska umrva. No pol smo pa rkli to je biv pa cahn, pršva se je poslovit. To je vse kar vem. (Franja Mlačnik, 15. 4. 2021, Holmec)

Takšna in podobna ljudska verovanja so se pojavila iz strahu pred smrtjo, pa tudi za njeno osmislitev. Ljudje so pri številnih opravilih pazili na pravilno vedenje, da bi se smrti ognili in bili hkrati pozorni na znamenja smrti apotropijskega značaja, pri katerih pogosto gre za slovo od pokojnega (Ložar-Podlogar 1999:7). Kjer so imeli v hiši umirajočega so lahko vsak nenavaden dogodek ali pojav smatrali za cahn (Zablatnik 1982). Za konec navajam še zanimivo razlago iz pogovora o cahnih:

»Js mislim, da to so neke sile ane, ki vplivajo, da ljudje to pol vse občutijo. Ko pravijo tut, da duša gre iz človeka al. Da se mogoče neka valovanja, da ti to čutiš, da eni majo smisel, eni majo občutek za to. Eni to čutijo eni pa ne.« (Magda Dihpol, 2. 5. 2021, Janeče)

Kvatre

Kvatrni dnevi so dandanes še posebej mladim neznani. V širši uporabi je ohranjen zgolj rek »vsake kvatre enkrat«, ki pomeni, da se nekaj zgodi zelo redko (Naglič 2007) – kvatre namreč nastopijo samo štirikrat na leto. Izvirajo iz razdelitve leta na štiri kvatre po praznikih rimokatoliške cerkve in pomenijo zaključek letnega časa in praznovanje opravljenega dela.

Štiri kvatre so, ena spomladanska, ena je poletna, ena je jesenska, ena je zimska. Kvatrne nedele so pa tut tk kker tti prazniki so. Aveš, ko prazniki so po luni nareti ane. Ker vlka noč je vedno po prvi po-

mladanski povni luni. Vsi prazniki pa se po vejki noči dov računajo.
(Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Sicer pa imajo kvatre predkrščanske, poganske korenine name-njene božanstvom poljedelstva, ki jih je prekrila krščanska tradicija (Naglič 2007). Po ljudskem izročilu imajo v kvatrnih nočeh zle sile veliko moč. Ohranili so se tudi nekateri pregovori, ki svarijo pred pohajkovanjem na te dni:

Vsake kvatre okoli hodi, le božične doma bodi! (Nadžupnija sv. Jurij – Hoče 2007)

Vse leto predi, na kvatrni petek pa doma sedi! (Revija Vzajemnost 2010)

Kvatrni dnevi so bili strogi dnevi, posebej pa kvatrna sobota zvečer, ko so vsi morali biti doma, zato na vasi ni bilo čuti nobenega nočnega nemira, fantovanja ali petja (Naglič 2007).

Na kvatrno soboto, tej tut nismo smeli hodit okol. Tej smo tut morli doma bt. Vsake štiri kvatre so al, ena vlkonočna, letna, ena zimska, pomladanska. Tej smo tut mrli doma bt. Na kvatrno soboto nismo smeli hodit zuna. So prajli, da taj straši, da ne smeš zuna hodit, da se lahk kaj nardi. Taki običaji so bli. Tk so prajli, da ma hudoba al pa hudi duh, moč na kvatrno soboto, zato ne smeš vnta jt. Žato ne smeš hodit ane, to je biv tisti pogoj. To se praji, da se je državo mavo na tisti strah, če bi dobesedno reko al. Pol si pa začneš domišlat, pol je pa zmern hujš, bol študiraš hujš je. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Za kvatrne sobote je bilo prav tako prepovedano delati:

An hlapac je na kvatrno soboto večer lesiene coukle delau. Je pa gospodar ga kregou, da je kvatrna sobota, da ne sme dilat. (Verdinek 2002: 58)

Kvatrni soboti je sledila kvatrna nedelja, ponavadi večji krščanski praznik:

Kvatrne nedele so fejest praznovali bi reko tut no. Prvo je [kvatrna] sobota bva pol pa nedela. V soboto nisi smev hodit okol. V soboto smo mrli doma bt, nismo smeli hodit. (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

V kvatrnih nočeh je bilo fantom tudi strogo prepovedano vasovat, da ne bi na poti k dekletom srečali čarovnic ali kakšnih drugih bitij (Župnija Šentjernej 2021). Primer takega bitja je pehtra baba, kvatrna baba ali kvatrnica, ki pride in kaznuje tiste, ki ne spoštujejo kvatrnih dni (Revija Vzajemnost 2010).

Kresna noč

S kresom nastopi poletje in v dnevu prehoda v to obdobje so se ohranile številne šege in verovanja. To je bil nekdanj najskrivnostnejši in tudi najdaljši dan poletnega obdobja (Ovsec 2017: 26). Zanimiv običaj je bilo tresenje bezgovih grmov, kamor so se zatekala samska dekleta v upanju, da najdejo partnerja (Ovsec 2017: 28). To je bilo prav tako prisotno na Strojni, kjer je Marija Mavrel (6. 5. 2021, Strojna) povedala hudomušno zgodbo, po kateri je en mlad fant dekle pričakal v grmu in jo tako hotel zasnovati. Na Koroškem so tudi vedeževali z metanjem veje na drevo. Če je ta ostala na drevesu, je to pomenilo srečo, če je padla na tla, pa nesrečo (Ovsec 2017: 29).

Na predvečer kresa je na Strojni vladalo vsesplošno vedeževanje in copranje za zdravje. Tako Marija Mavrel (6. 5. 2021, Strojna) kot Makarovičeva (1982: 446) omenjata igro klobukov, pod katerimi so skriti predmeti, ki tistemu, ki jih odkrije, nekaj sporočijo. Živo je tudi izročilo o trganju kresnic za na okensko polico. To naj bi napovedalo smrt v družini, kot je povedala Viktorija Pizar iz precej nižje ležečega naselja Stražišče:

Pozabva sm ti povedet, da smo na kresni večer (23. junij) vsak v družini utrgal travniško marjetico (mi smo jim rekli kresnice) in jo dal na okensko polico in kera je bva zjutra najbolj oveneva, tst bi naj v družini prvi umrl. Pa še veš ka so prajli, da če na kresno noč maš v žepu praprotno seme zastopiš ka živali govorijo. (Viktorija Pizar, 4. 5. 2021, Facebook)

Zaključek

V začetnih fazah izdelave prispevka sem bil v skrbeh, da bom imel težave z iskanjem pripovedi in sogovorcev tako zaradi epidemioloških omejitev kot tudi domnevno ogromnih količin že izumrlega gradiva. A sčasoma, v delu leta ko je noč daljša, ko so si ljudje zgodbe včasih tudi tradicionalno ob kaminih in pečeh pripovedovali, sem pričel spoznavati, da ima prav vsakdo kaj za povedati – treba jim je dati le manjšo iztočnico, kot je slaven začetek Repanških pogovorov »A je vas gda strašivo?« (Repanšek 1995) in ljudje se kaj kmalu odprejo in razgovorijo.

Vendar je treba poudariti, da zgodbe, ki jih pripovedujejo ne ustvarjajo zgolj neke širše slike ljudskega izročila v njihovem kraju ali vasi – ljudskega duha (Volksgeist) –, temveč veliko ali celo več povedo o njih samih. Njihova osebna verovanja, stališča in vrednote se posredno izražajo skozi naracije in pripovedi ter njihovo opisovanje. Ker je lažje pridobiti, zabeležiti in analizirati pripovedi, so te bolj primerno sredstvo za proučevanje verovanj kot pa spontana dejanja (Hufford 1982: 2), saj človek v varnem objemu pripovedi

marsikdaj posredno razkrije več o sebi in svoji preteklosti kot pa skozi suhoparne faktografske podatke.

Ljudje skozi povedke ubesedijo in poimenujejo določene nerazložljive izkušnje in pri tem najdejo zatočišče pri drugih, ki jim zagotovijo, da niso sami. Bajže si delijo med sabo, da morda razbremenijo svoje travme ali pa zgolj obogatijo kako srečanje in obeležje. Ko pa tak skupen jezik komunikacije in namenov ne obstaja, ljudje o teh izkušnjah ne govorijo in jih ne delijo (Hufford 1982: 52-53). Prav to je mogoče eden od razlogov, da slovstvena folklor in bajže niso več del javnega diskurza, vendar še vedno obstajajo v spominih ljudi, ne nujno starejših, ki o njih že leta niso imeli priložnosti ali pa možnosti spregovoriti in jih držijo zase.

Zato sem se tudi sam lotil zbiranja tovrstnega gradiva, saj kot je uvodoma omenjeno, vsaka nezapisana varianta pomeni njen propad in neprecenljivo izgubo (Stanonik 2017: 27) ter zagotovo siromaši ljudska verovanja, ki jih že tako ali tako na desetletja ogroža mestno življenje, urbanizacija in globalizacija. Nekatere prakse, ki so že na robu izumrtja, bi bila velika škoda ne zapisati, opisati in dokumentirati, saj sleherne prispevajo k pestrosti in bogastvu ljudskega izročila.

Da se sogovorec zares odpre in pove kako bajžo, je potrebno vzpostaviti zaupanje in nek skupen jezik – ta je seveda drugačen pri slehernemu pogovoru, saj so nekateri ljudje zadržani, ker ne vedo, kaj namerava etnograf s pridobljenim gradivom storiti, spet drugi se brez težav odprejo in iz njih kar »teče«. Sam sem pričakoval, da kot domačin s komunikacijo ne bom imel težav, vendar ker sam prihajam iz mesta, kjer naš naglas ni več tako izrazit, sem predvsem pri starejših sogovornicah včasih le z težavo ujel kako bolj arhaično narečno besedo.

Posebej se mi je v spomin vtisnil pogovor z Marijo Mavrel, rojeno na Strojni. Ker je gospa že v letih, nekaj čez osemdeset jih ima, in ima slušni aparat, sem se trudil govoriti čim bolj počasi, razločno in glasno medtem, ko sem se lovil, da sem sledil toku njene pripovedi, saj so mi nekatere narečne besede bile popolnoma tuje, naglaševanje mnogih besed pa popolnoma drugače zveneče kot v »dolini«¹ tudolje in med starejšimi. Ta primer zgolj dokazuje jezikovno narečno bogastvo ne samo Koroške temveč celotne Slovenije, ki je glede na svojo majhnost v svojih narečjih izjemno raznolika. Prav to pa je bil tudi eden od ciljev dr. Marije Stanonik z zbirko Glasovi, da skozi povedke ohranja naša narečja.

Pri vsem tem pa se nam porodi vprašanje ali, in če, koliko, pa ljudje sploh verjamejo v te zgodbe ki jih pripovedujejo. Verovanja zagotovo niso ravno priljubljena med duhovščino, saj jih tudi RKC razglašča za krivoverska in mestoma celo za poganska ter jim ne posveča pozornosti.

»[Župniki] ne verjamejo tst.« (Stanislav Lampret, 17.4.2021, Ravne na Koroškem)

Zelo pogost odgovor na zastavljeno vprašanje je bila racionalizacija, da so si ljudje včasih, ko še niso imeli toliko znanja, o tem kako deluje narava in njeni raznoliki pojavi, to razlagali po svoje, da so si osmislili stvari, ki jih niso razumeli, ali pa krivice ter tegobe, ki so jih doživljali.

»Včasih so meli taka vraževerja, včasih si niso znali razlagat rajtam, ka pa veš. Tako so včasih prajli, ko se je po lso kaj svetvo, je pa luna ntr u smolo svetva al pa kej oni so pa mislali ka vse je ntra pa tk.« (Sonja Volker, 1.5.2021, Strojna)

»Eh to so take zgodbe, niso si znali razlagat stvari, ki so se dogajale, so si pač po svoje tk razlagali to.« (Viktorija Pizar, 1.5.2021, Stražišče)

Drug pomemben razlog pa je seveda bila želja po junaštvu in strašenju otrok, da bi se na primer držali zapovedi kvatrnih dni, je bila potrebna neka nadnaravna utemeljitev, ki je dajala vtis višje avtoritete. Seveda pa so bile tovrstne bajže tudi pomemben del gostilniških debat in govoric. Ljudje so po namreč doživljali raznorazne čudne prigode, ko so se pijani vračali domov, hkrati pa so bajže služile tudi za navduševanje omizja z razburljivimi in fantastičnimi zgodbami.

»Niti nebi mov rčt glih tk. Prajli so pa od strahov, strah ldi si sami devajo. Vse so prajli, tam hodi pa tam žlice preda pa tam uno. Js nism biv keda. Prajli so ldi, ko sm mali biv me je strah bvo vnta jt. Mavo so že parlamudli ldi, se mavo igrali rajtam mavo.« (Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem)

Sklenemo lahko, da je razlogov in razlag za nastanek in propagacijo bajž in pripovedi več, in ti prav tako vplivajo na njihovo obliko namen in dolgoživost. Je pa tovrstnega gradiva brez dvoma še ogromno, saj so se že meni, ko sem se odpravil na teren, razkrile različne variacije in tudi čisto specifične naracije. Nekaterih od teh se tako zaradi dolžine kot tematske urejenosti nisem odločil vključiti, so pa bile zabeležene, posnete in objavljene na portalu ISEKA. Kljub temu, da je bil teren Mežiške in Šaleške doline v *Lesenih coklah* (Verdinek 2002) in *Bajžah* (Repanšek 1995) ter še pred tem s strani Möderndorferja (1924, 1991, 2000) obdelan, pa je dela še ogromno in tudi na nas je, da se (ne nujno zgolj raziskovalno) po svojih najboljših močeh trudimo ohraniti čim več ustnega izročila naših staršev, starih staršev in prednikov.

Viri in literatura

Bascom, William. 1965. 'The Forms of Folklore: Prose Narratives.' V: *The Journal of American Folklore*, Vol. 78, No. 307. Str. 9.

Ellis, Bill. 2003. *Aliens, Ghosts, and Cults: Legends We Live*. Jackson: University Press of Mississippi.

Fran. 2021. 'Zagovarjanje.' Spletni vir: <<https://fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2/4549252/zagovarjanje?View=1&Query=zagovarjanje>>, 30. 4. 2021

Grafenauer, Ivan. 1940. »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«: Nove najdbe in izsledki. Ljubljana: SAZU.

Haderlap, Maja. 2018. *Angel pozabe*. Maribor: Litera.

Hufford, David J. 1982. *The Terror That Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Kocmut, Aleksandra. 2011. *Kolomon buk: koroške bajže in resnice*. Velike Lašče: Zavod za razvijanje ustvarjalnosti.

Kropej, Monika. 2000. 'Magija in magično zdravljenje v pripovednem izročilu in ljudsko zdravilstvo danes.' *Etnolog. Nova vrsta*. 10(1): 75-84.

Kropej, Monika. 2008. *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Ljubljana: Mohorjeva založba.

Kropej, Monika. 2012. *Supernatural beings from Slovenian myth and folktales*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Kropivnik, Luka. 2014. 'Pogovor z Marto Repanšek, zbiralko folklornega izročila iz Črne na Koroškem.' *Slovstvena folkloristika* 13(1-2): 46.

Lehr, Urszula. 1999. 'The Magic of the Time of Death: A Contribution to the Study of Funeral Customs in the Carpathian Village.' *Etnolog* 9(1): 118-119.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. 'Smrt v slovenskih ljudskih šegah in verovanju.' V: *Tíhi pomniki minljivega časa. Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Brun, Neva in Marjan Remic, ur. Ljubljana: Forma 7. Str. 7.

Makarovič, Marija. 1982. *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Maloney Halpert, Violetta. 1952. 'Death Beliefs from Indiana.' *Midwest Folklore* 2(4): 205-219.

Möderndorfer, Vinko. 1924. *Narodne pripovedke iz mežiške doline*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Möderndorfer, Vinko. 1991. *Koroške ljudske pravljice in pripovedke*. Ljubljana: Založba Drava Celovec.

Möderndorfer, Vinko. 2000. *Izbor Koroških narodnih pripovedk*. Celje: M. Möderndorfer

Murko, Matija. 1924. 'Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami.' *Etnolog* 3: 24.

Nadžupnija sv. Jurij – Hoče

2007 'Kaj so kvatre?' Spletni vir: <<http://zupnija-hoce.rkc.si/index.php/content/display/3711/arhivnovica-383>>, 30. 4. 2021.

Naglič, Miha. 2007. 'Iz starih časov: Kvatre.' Spletni vir: <<http://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20070316/C/303169966/iz-starih-casov-kvatre>>, 30. 4. 2021.

Ovsec, Damjan J. 2017. 'Kresna noč ima svojo moč.' V: *Sen kresne noči*. Ljubljana: Mestno gledališče. Str. 25-30.

Potočnik, Iva. 2001. *Pripovedovali so jih mati moja: slovstveno folklorno gradivo, zbrano od 1956-2001 v OŠ Franja Goloba Prevalje*. Prevalje: OŠ Franja Goloba.

Repanšek, Marta. 1995. *Bajže s Koroške*. Ljubljana: Kmečki glas.

Repanšek, Marta. 2004. *Večna ura: Folklorne pripovedi iz Črne in okolice*. Črna na Koroškem: Samozaložba.

Revija Vzajemnost. 2010. 'SLOVENSKI REKI za uho si jih zapiši.' Spletni vir: <<https://www.vzajemnost.si/clanek/169221/slovenski-reki-za-uho-si-jih-zapisi/>>, 30. 4. 2021.

Smole, Vera. 1994. 'Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem.' *Traditiones* 23: 143.

Stanonik, Marija. 1995. 'Deset knjig iz knjižne zbirke Glasovi.' *Traditiones* 24: 461.

Stanonik, Marija. 2006. *Procesualnost slovstvene folklorne*. Ljubljana: Založba ZRC.

Stanonik, Marija. 2014. 'Povedka kot najproduktivnejši sodobni žanr.' *Slovstvena folkloristika* 13(1-2): 13.

Šmitek, Zmago. 2019. *Šešest divjine: zeleno dno našega kozmosa*. Ljubljana: Beletrina.

Štrukelj, Pavla. 1963. 'Zagovori.' V: *Vraževerje na slovenskem: Od mlajše kamene dobe do amuletov 20. stoletja*. Boris Kuhar, ur. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Str. 935.

Verdinek, Bojana. 2002. *Lesene cokle: folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline*. Ljubljana: Kmečki glas.

Wikipedia. 2021. 'Baba Yaga.' Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Baba_Yaga>, 4. 5. 2021.

Zablatnik, Pavle. 1982. *Od zibelke do groba: Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*. Celovec: Mohorjeva založba.

Župnija Šentjernej. 2021. 'Kaj so kvatre oz. kvatrni dnevi?' Spletni vir: <<http://zupnija-sentjernej.rkc.si/2021/02/24/kvatrni-dnevi/>>, 30. 4. 2021.

Seznam sogovornikov:

Edvard Kret, 30. 11. 2020, Ravne na Koroškem

Betka Zver, 11. 1. 2021, Ravne na Koroškem

Alina Ledinek, 15. 4. 2021, Mežica

Franja Mlačnik, 15. 4. 2021, Holmec

Stanislav Lampret, 17. 4. 2021, Ravne na Koroškem

Primož Volker, 1. 5. 2021, Strojna

Vinko Volker, 1. 5. 2021, Strojna

Sonja Volker, 1. 5. 2021, Strojna

Viktorija Pisar, 1. 5. 2021, Stražišče in 4. 5. 2021, Facebook

Marija Magdalena Boštjan, 2. 5. 2021, Janeče

Magda Dihpol, 2. 5. 2021, Janeče

Marija Mavrel, 6. 5. 2021, Strojna

II. JEZIK

BANSKÁ ŠTIAVNICA:

družbeno-jezikovni razvoj slovanskega prebivalstva v stiku z germanskim in madžarskim s primeri geografskih in lastnih imen

Zala Erklavec in Ákos Miklós

44

Jezik

Srebrno mesto

Banská Štiavnica (madžarsko *Selmecebánya*, nemško *Schemnitz*) je slovenskemu prostoru relativno nepoznano slovaško mesto, ki pa je imelo od časa svoje prve omembe v letu 1217 (in najverjetneje še precej pred njim) pomemben politični, ekonomski, intelektualni in umetniški vpliv na slovaške dežele in širše območje Ogrske vse do prve svetovne vojne (Lichner 2002: 30).

Mesto je središče hribovitega območja Štiavniških gor (*Štiavnické vrchy*), ki tvori skrajni zahodni krak Slovaškega rudogorja in, tako kot mnoga okoliška mesta, dolguje svoj razcvet bogatim nahajališčem srebra in zlata. Dokazi o poselitvi območja segajo v kameno dobo, rudo pa naj bi na tem območju med rekama Ipel in Hron prvi pridobivali že Kelti na prelomu 4. in 3. stoletja pr. n. št. (Lichner 2002: 26). Po kratkodobnih naselitvah galskih Kotinov, morebiti Germanov in nazadnje po prihodu slovanskega prebivalstva (Štefaník – Lukačka 2010: 55; Lichner 2002: 27; Plicková 1982: 5), je vidnejši razvoj področje doživelo v času tvorbe ogrske države in madžarske kraljeve rodbine vladavine Árpádovcev, ko so ti začeli izkoriščati rudo za kov srebrnikov (Labuda 2019: 8).

Slovanskemu prebivalstvu so se v 12. in 13. stoletju v več valovih priseljevanja pridružili Nemci, ki so skozi srednji vek narekovali razvoj mestne naselbine. Mesto je v prvi polovici 13. stoletja med

prvimi na slovaškem ozemlju prejelo poseben status kraljevega mesta. Skozi celotni srednji vek in ob vstopu v novi vek je uspešno prestalo različne nemire: vdor Tatarov v letu 1241, požar in potres v letih 1442 in 1443 ter turško nevarnost in notranje politične pretrese v 16. in 17. stoletju. Novi vek je minil v znamenju tehnološkega napredka, Banská Štiavnica je na področju rudarjenja in spremljajočih področjih postala ena od najpomembnejših centrov v Evropi, kjer so se preskušale najnovejše tehnološke rešitve tistega časa, leta 1762 pa je bila z dekretom cesarice Marije Terezije ustanovljena tudi rudarska akademija, za katero velja, da je bila prva tehnična univerza na svetu (Grega – Vozár 1963: 49–77; Štefaník – Lukačka 2010: 58–59).

Izčrpanje rudnih bogastev v okolici mesta je tekom 19. stoletja privedlo do njegovega postopnega zatona, kar so še dodatno poslabšale posledice prve svetovne vojne s selitvijo akademije in odhodom velikega deleža prebivalstva. V 20. in 21. stoletju se je Banská Štiavnica s svojo slikovito hribovito okolico, ohranjenim starim mestnim jedrom in bogato zgodovino zapisala v zavest Slovakov predvsem kot rekreativni in turistični center. Od leta 1993 je mesto zavarovano kot spomeniško območje in uvrščeno na seznam UNESCO svetovne kulturne dediščine. Danes je glavno mesto istoimenskega okraja in v njem biva približno 10 000 prebivalcev.

Slika 1: Panoramski pogled na Bansko Štiavnico. Vir: Dreamstime.

Banská Štiavnica je bila eno od prvih in tudi dolgo časa eno najpomembnejših rudarskih mest, pa tudi izobraževalnih in kulturnih centrov na Ogrskem. Avtorja se bova v tej razpravi na kratko posvetila njenemu razvoju v etnično-socialnem smislu. Njegovo prebivalstvo so od srednjega veka dalje sestavljale tri glavne etnične skupine: poleg slovanske še nemška in madžarska. Osredotočala se bova na njihov prispevek k razvoju mesta, pa tudi na edinstvenost njegove jezikovne situacije, ki jo bova prikazala na nekaj izbranih primerih.

Nemški gosti

O najstarejši zgodovini mesta vemo le malo in njegovi začetki so oviti v zgodbe in legende. V prvih stoletjih našega štetja so na območju živeli galski Kotini, ki so intenzivno trgovali z Rimljani, o čemer pričajo najdena uvožena rimska keramika in rimski novci (Štefaník – Lukačka 2010: 55; Labuda 2003). Slovansko prebivalstvo je na to območje prispelo v času poselitve donavsko-karpatske kotline od 6. stoletja dalje, najstarejši verodostojni do sedaj znani dokazi o poselitvi in rudarski aktivnosti v Banski Štiavnici segajo v drugo polovico 11. stoletja (Čelková – Čelko 2017: 20; Labuda 2016: 31). Kontinuiteta slovanske poselitve na današnjem območju osrednje Slovaške se je nadaljevala tudi po prihodu Ogrov na slovansko poseljena območja ob prelomu 9. in 10. stoletja (Botík 2007: 61–62, 110). Dokazov o tem, da so Ogri poselili tudi hribovje okoli Štiavnice, ni, vendar te možnosti ne moremo izključiti. Da pa je bilo slovansko prebivalstvo skoraj gotovo tisto, ki je bilo ob vstopu v visoki srednji vek na tem območju najštevilnejše, priča izvirno slovansko ime mesta, katerega pomena se bomo dotaknili v nadaljevanju, ter pisni viri kasnejših stoletij (Botík 2007: 80, Rabík – Labanc – Tibenský 2013: 6).

Zagon rudarjenju v Banski Štiavnici v 11. in 12. stoletju je dala potreba rodbine Árpád (katere prvi predstavnik Štefan I. je v letu 1000 postal prvi ogrski kralj) po srebru za kovanje denarja. Več ohranjenih pisnih virov iz 12. stoletja priča o obsežni rabi srebra na Ogrskem. Ker bi bil uvoz srebra iz tujine predrag, so bili vir zanj najverjetneje domači rudniki v Banski Štiavnici in drugi rudniki v slovaškem rudarskem revirju, npr. v Banski Bystrici (Hunka 2005: 103). Rudarji so v tem obdobju žlahtne kovine pridobivali s tisočletnimi metodami izpiranja iz rečnih usedlin ali, kar je veljalo predvsem za Štiavnico, s površinskim rudarjenjem na mestih, kjer so rudonosne žile prihajale na površje (Labuda 2016: 31, Botík 2007: 156).

Arheološke dokaze o tej najzgodnejši rudarski dejavnosti najdemo na hribu v neposredni bližini mesta, danes znanim kot Glanzenberg (nemško: 'bleščeči se hrib'), kjer je ena od rudnih žil prihajala na površje. Iz 12. stoletja imamo od tam že dokaze o dobro organizirani in razviti rudarski naselbini, ki je bila trgovsko povezana s širšim evropskim prostorom, o čemer pričajo numizmatične in keramične najdbe iz Bizanca, Prage, Pariza in celo Škotske (Labuda 2003: 623; Hunka 2005: 104–105). V 13. stoletju je bil tam tudi postavljen grad, ki je danes ohranjen zgolj v temeljih, je pa zagotovo še stal v 17. stoletju. Od 13. do 15. stoletja se je na gradu nahajal sedež kraljevega uradnika ter skladišče za izkopano rudo (Labuda 2016: 9; Hunka 2005: 104). Glanzenberg je danes dragoceno arheološko najdišče, saj se poselitev od druge polovice 15. stoletja naprej tam ni nadaljevala. Središče mesta se je namesto tega ustalilo v dolini pod njim, ob potoku Štiavnica. Zaradi goste gradnje so arheološke raziskave tam omejene, a skozi posamezne projekte je arheologom, umetnostnim zgodovinarjem in arhitektom vseeno uspelo ustvariti

podobo srednjeveške Banske Štiavnice, vsaj v njeni arhitekturni zasnovi (glej Marsina 1990, Vošková 2019).

Eden od ključnih trenutkov v razvoju Banské Štiavnice se je zgodil konec 12. stoletja, ko je ogrski kralj Béla III. (1172–1196) pozval izkušenejše in tehnično boljše podkovanе rudarje iz nemških dežel, naj se naselijo na slovaških rudnih območjih. Njegovi odločitvi je botrovalo dejstvo, da so se površinske rudne žile že začele izčrpavati in potrebni so bili rudarji z znanjem globinskega rudarjenja (Botík 2007: 156). V dokumentih tistega časa in v sodobni historiografiji se zanje pogosto uporablja izraz »gosti«, lat. *hospites*. Nemci so prišli v več valovih, prvi že v drugi polovici 12. stoletja, drugi so jim sledili po uničujočem Tatarskem (Mongolskem) vpadu v letih 1241/42. Po ocenah zgodovinarjev so na koncu 13. stoletja priseljeni Nemci predstavljali kar 17 % prebivalstva na današnjem slovaškem ozemlju (Labuda 2016: 32; Botík 2007: 79, 147; Rabík – Labanc – Tibenský 2013: 23–24).

Izvor prišlekov v Banski Štiavnici sta najverjetneje bili nemški deželi Tirolska in Saška, ki sta znani po prisotnosti rudnikov v srednjem veku. Nekatere dokaze za to lahko najdemo v imenih prišlekov. V listini iz leta 1266 najdemo omembo Helmana, sina Loguega iz Olfa (*Helmanus filius Logueg de Olph, Termanus de Olph*), ki je železarsko mesto na Saškem, pa tudi omembo Ivana in Bertolda, sinova neznanega Sasa (*Iwan et Pertholdo filiis Saas*) (Bakács, 1971; Štefaník – Lukačka 2010: 59). Nemci so iz domačih mest prinesli tehnološko znanje in v naslednjih stoletjih z njimi ohranjali trgovske stike. V mestu je bila tako na primer najdena keramika s sledmi grafita, ki nedvomno izvira iz območja Tirolske ali južne Avstrije (Hanuliak 1996: 280; Labuda 2003: 621–626; Labuda 2007: 109).

Nemci so se naselili ob potoku Štiavnica, ki je narekoval orientacijsko in razvojno os naselbine (Hanuliak 1995: 280). Sprva so si mnogi domovanja postavljali ob pobočje hriba, v katerega so vkopali rov. Bivanjski prostor je bil tako zelo preprost in neposredno ob njegovem vходу, vsaka družina je v svojem rovu kopala sama (Vošková 2019: 11–13). Postopoma se je med rudarji izoblikovala hierarhija, kjer so bogatejši rudarji in rudarske družine (t. i. Waldbürgerji) upravljali s posameznim večjim rudnikom ali rovom, bodisi v mestu ali v njegovi okolici, kjer so za plačo delali revnejši rudarji. Rudarji so se začeli združevati v cehe, ki pa niso delovali kot običajni rokodelski cehi, temveč kot nekakšna cerkveno-karitativna združenja, ki so skrbela za minimalno plačilo in socialno varnost rudarjev v primeru poškodbe ali bolezni (Rabík – Labanc – Tibenský 2013: 19–20; Grega – Vozár 1964: 59).

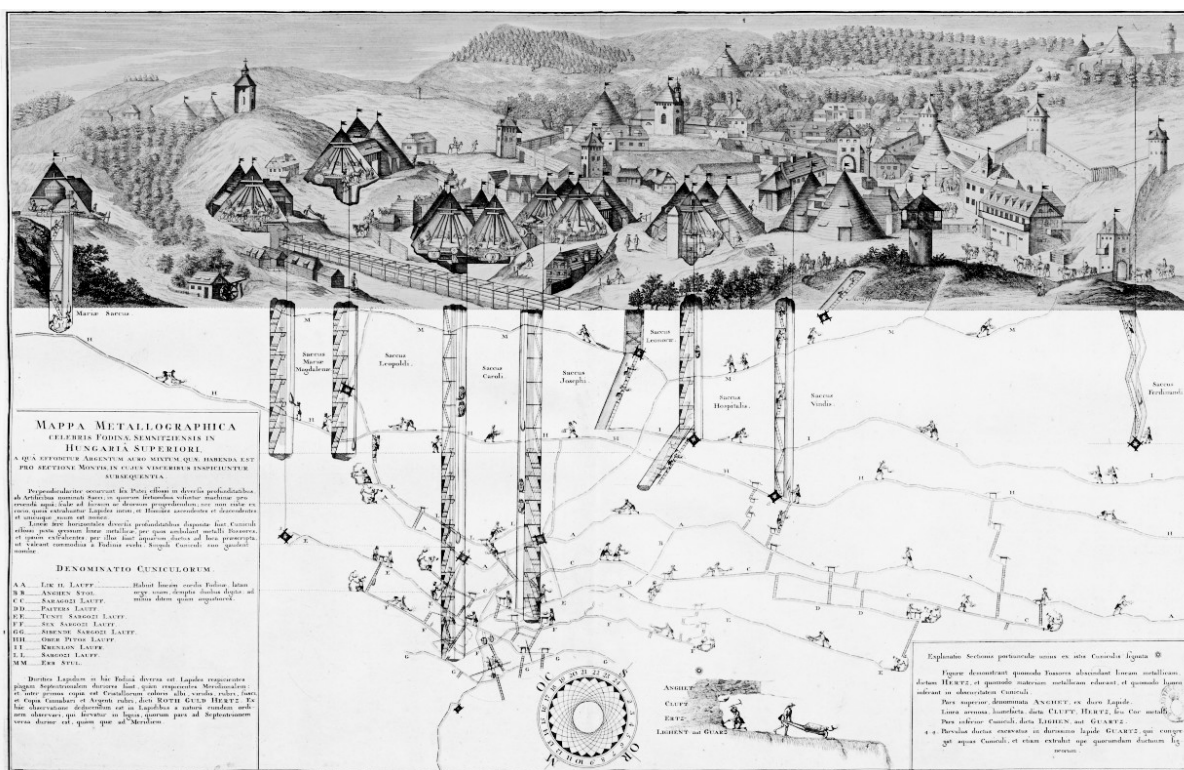
Nemški prišleki so s seboj prinesli tudi drugačen, mestni način bivanja. Naključno posejane hiše je nadomestil urbanistični koncept, začela se je gradnja mestne hiše in drugih pomembnih objektov v tedaj aktualnih arhitekturnih slogih. Mesta so bila v 13. stoletju na Ogrskem relativno nov pojav, ki je naznačeval vstop v visoki srednji vek. Slovaške dežele so bile takrat najbolj urbaniziran del Ogrske, do konca stoletja se je oblikovalo približno 30 naselbin

z mestnima videzom in funkcijo (Botík 2007: 79, 81). Uradna ustanovitev mesta je bila pogojena s posebnimi pravicami, ki so izvirale iz nemških dežel in so bile vezane na nemško prebivalstvo. Na slovaškem ozemlju so to bile magdeburške oz. norimberške pravice, ki so bile osnova za pisanje ustanovnih listin (Segeš 2001; Rabík – Labanc – Tibenský 2013: 21). Rudarska mesta so imela poseben status. Poleg pravice do rabe tal v rudarske namene so meščani imeli tudi pravico do uporabe vode iz vodotokov za rudarjenje in pravico do sečnje v gozdovih, kar je bila sicer običajno nedotakljiva kraljeva imovina. Meščanom ni bilo potrebno plačevati davkov ter carin in niso imeli vojaške dolžnosti. Njihova edina dolžnost sta bili plačevanje prispevkov za delovanje rudnikov in skrb za njihovo nemoteno delovanje.

Pomanjkanje pisnih virov z začetka 13. stoletja onemogoča natančnejši vpogled v ustanovitev in pravne začetke mestne naselbine. Sklepamo lahko, da so bili ustanovna listina in drugi dokumenti uničeni že v požaru leta 1442 (Hanuliak 1995: 275). Dolgo je za eno prvih omemb mesta veljal danes sporen zapis iz leta 1156, ki področe okolice Banské Štiavnice imenuje *terra banensium* 'dežela rudarjev' (Štefaník – Lukačka 2010: 58). Danes za prvo omembo velja listina, ki jo je leta 1217 izdal kralj Andrej II. (1205–1235), s katero je komesu Aleksandru izplačal nadomestilo »300 mark srebra iz kraljevih prihodkov mesta Bana« (Durbák et al. 2017: 7; Izsó 2006: 70). Vemo, da je ustanovna listina, s katero so bile Štiavnici podeljene mestne pravice, morala nastati še pred letom 1255, saj se nanjo sklicuje listina mesta Banská Bystrica iz tega leta. V letu 1239 je omenjen banskoštiavniški župnik Gerardus v funkciji esztergomskega kanonika na vizitaciji v Rimu, kar nakazuje na obstoj župnije v Banski Štiavnici in morda na sodne in administrativne pravice, kot je izbira lastnega župnika, kakršne bi tedaj lahko imelo zgolj mesto. Banská Štiavnica bi tako svoje mestne pravice lahko dobila že v 30. letih 13. stoletja (Rabík – Labanc – Tibenský 2013: 8). Mestni pečat z grbom je ohranjen na listini iz leta 1275 (Lichner 2002: 33).

V mestu sta bila upravna in bogoslužna jezika latinščina in nemščina. Tudi prebivalstvo je bilo skoraj izključno nemško, saj so se konkretno nanje navezovale meščanske pravice. Vzpostavili so monopol, s katerim so si zagotovili pravico do opravljanja določenih gospodarskih dejavnosti le zase. Tudi predpogoj za sprejem v ceh ali za pridobitev statusa meščana je bila nemška identiteta. Le Nemci so si smeli lastiti hiše na glavnem mestnem trgu in mestne sodnike (slš. *richtár*, nem. *richter*, lat. *iudex*), ki imeli vodilno funkcijo v mestu, so volili zgolj iz svojih vrst. Da so bili slovanski meščani med njimi zgolj izjema, nam kažejo poimenovanja nekaterih meščanov iz mestne knjige, ki izrecno označujejo njihovo slovansko etnično pripadnost: *Windisch Peter*, *Herman Sclavus*, *Wyndisch Mertel*, *Wyndisch Mertelyn*, *Mertel Slawus* (Štefaník – Lukačka 2010: 60; Botík 2007: 80). Ostalo slovansko prebivalstvo je živelo v okolici mesta in v bližnjih vaseh, nekateri tudi v mestu, a brez polnovrednega statusa meščana.

V 14. stoletju je postopoma prišlo do rahljanja pravil in bogatejši Slovani so lahko postali meščani in se v večjem številu naseljevali v mestih. Ludvik I. Ogrski je za mesto Žilina v letu 1381 celo odredil, da mora biti polovica mestnih svetnikov Slovanov (Segeš 2001; Botík 2007: 81). V Banski Štiavnici slovansko prebivalstvo takšnih pravic takrat ni prejelo, toda njihovo število je vseeno naraslo do te mere, da se je v drugi polovici 15. stoletja v mestu že izvajalo bogoslužje tudi v slovanskem jeziku, o čemer priča omemba slovanskega pridigarja Jakoba (*predicator sclavorum*) (Štefaník – Lukačka 2010: 60). Še dolgo pa si je nemško prebivalstvo zase pridrževalo pravico do bivanja ob trgu v samem središču mesta, kar lahko razberemo iz zanimivega pisma kraljice Ane mestnemu svetu iz leta 1505, v katerem jih prosi, da storijo izjemo in Martinu Szalayu (Szalay Márton) dovolijo nakup hiše ob mestnem trgu kljub njegovemu madžarskemu poreklu (Grega – Vozár 1964: 60; Richter 1902: 168).

Slika 2: Rudarska dela v naselju Windshacht okoli leta 1690. Luigi Fernando Marsigli: Mappa metallographica celebris fodinae Semnitiensis in Hungaria superiori. Vir: Danubius Pannonico-Mysicus, 1726.

V 14. in 15. stoletju je mesto doživljalo nagel rast in razvoj ter vseskozi ostajalo eno od najpomembnejših gospodarskih centrov na Ogrskem. V drugi polovici 14. stoletja so ogrski rudniki srebra skupaj proizvedli 100 ton srebra letno, kar je znašalo 25 % produkcije srebra v Evropi. Ob koncu 15. stoletja je Banská Štiavnica sodila med srednje velika mesta in imela med 2000 in 5000 prebivalcev (za primerjavo: Buda kot največje ogrsko mesto jih je imela 15 000, Košice in Pressburg (danes Bratislava) kot največji mesti v slovaških deželah pa med 5 000 in 10 000) (Segeš 2001).

Obdobje negotovosti

Sredina 16. stoletja je pomenila začetek težkega obdobja za mesto. Leto 1550 lahko razumemo kot zaključek srednjega veka in vstop v novi vek. Prvi razlog za negotovost, in povzročitelj družbenih sprememb, je bil protestantizem, ki je sabo prinesel novo miselnost in ideje. Protestanti so že v prvi polovici stoletja zaprosili za evangeličanskega pridigarja, ki je v mesto tudi prišel. Mnogi meščani so se odpravili na študij v nemški protestantski center Wittenberg in z vrnitvijo širili veroizpoved. Do konca 16. in na začetku 17. stoletja so bili že skoraj vsi meščani protestanti. Večjih sporov s katoliki sicer vse do prihoda Jezuitov v sklopu protireformacije niso imeli (Grega – Vozár 1964: 64; Pötzl-Malíková 2006: 131–172; Jankovič 1941).

Drugi dejavnik je bila bližajoča se turška nevarnost. Otomansko cesarstvo je kraljevi sedež v Budi zavzelo leta 1541, kar je označevalo konec srednjeveške Ogrske, ki je bila razkosana na tri dele. Skupaj z večjim delom današnje Slovaške je Banská Štiavnica pripadla t. i. Kraljevini Ogrski, ki je bila pod habsburško nadoblastjo. Bila je tik ob meji te novonastale politične tvorbe, pogosto izpostavljena turškim vpadom z juga in občasnim madžarskim osvobodilnim gibanjem z vzhoda. V tem obdobju je veliko nemških prebivalcev mesta prodalo vso svojo imovino in se z denarjem in dragocenostmi odselilo v pred Turki varno zavetje severnejših nemških dežel. Temu je odločno stopil v bran kralj Ferdinand I., ki je leta 1544 zaukazal meščanom naj ostanejo v mestu in s svojim premoženjem prispevajo k njegovi obrambi (Grega – Vozár 1964: 63).

Turška nevarnost in prekinitev trgovskih poti sta imeli tudi pozitivno posledico: mesto je postalo skorajda popolnoma samooskrbno. To je bila zlata doba razvoja obrti in rokodelstva. Mnoge rudarske družine in meščani so zamenjali poklic in postali kovači, mesarji, čevljarji (Grega – Vozár 1964: 64). Začetek 17. stoletja je prinesel tudi znatne spremembe glede etnično pogojenih pravic. Leta 1608 je kralj Matej s svojim prvim dekretom omogočil Slovakom in Madžarom, da si pridobijo status meščana in kandidirajo za položaj mestnega svetnika. S tem je močno narastlo število slovanških prebivalcev mesta, ki so v letu 1658 dobili celo svojo cerkev, ki se še danes imenuje »slovaška cerkev« (Grega – Vozár 1964: 61).

Tretji dejavnik, ki je zamajal banskoštiavniško mestno skupnost, je bil hitro naraščajoč vpliv kraljeve komore. Z letom 1548 je bilo rudarstvo v Kraljevini Ogrski podrejeno Spodnjeavstrijski rudarski komori ter neposrednemu nadzoru Dunaja, kar je tekom naslednjih stoletij postopno omejevalo avtonomijo mesta kljub temu, da je bila Štiavnica sedež regijske rudarske administracije (Szemán 2013: 20). Ta centralizacija pa je vseeno prinesla določene prednosti, kot sta bili stabilnost in možnost sistematičnega načrtovanja, kar se je odražalo v 18. stoletju.

Turki so bili dokončno izgnani iz ogrskih dežel ob koncu 17. stoletja in zadnji, največji madžarski narodnoosvobodilni boj, ki ga

je vodil Ferenc Rákóczi II., se je prav tako bližal koncu, ko je mesto v letih 1710/11 prizadela katastrofa. Epidemija kuge je pomorila kar polovico mestnih prebivalcev in rudarstvo je bilo v tako slabem stanju, da je kraljeva komora razglabljala o njegovi ukinitvi (Gindl 1957: 4). To bi se tudi zgodilo, če ne bi prišlo do razvoja novega sistema za odvajanje vode iz rudnikov, ki je rešilo veliko težav na področju rudarjenja (Durbák et al. 2017: 12). To je dalo Banski Štiavnici nov zagon in v naslednjem obdobju je postala mesto znanosti in izobraževanja.

Akademsko mesto

Po nemirnem predhodnem obdobju je 1. polovica 18. stoletja minila v znamenju gospodarskih reform. Slovaško prebivalstvo se je iz agrarne okolice zatekalo v mesto, saj jim je rudarjenje in življenje v mestu ponujalo nekoliko boljše pogoje za življenje in delo kot obdelovanje zemlje pod fevdalnim pritiskom. S tem so nadomestili in tudi močno presegle število tistih, ki so umrli zaradi kuge. Zaradi te slovaške »kolonizacije« je po letu 1780 mesto imelo kar 25 000 prebivalcev in bilo za Pressburgom (danes Bratislava) in Debrecenom tretje največje mesto na Ogrskem (Grega – Vozár 1964: 66; Čelková – Čelko 2017: 40).

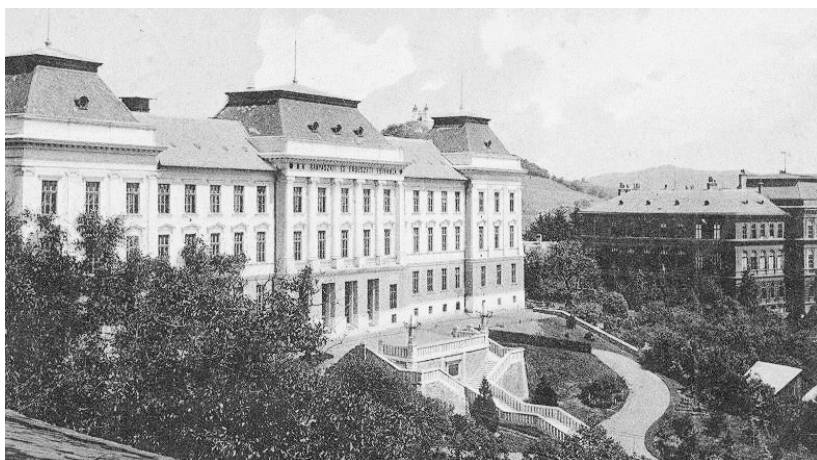
Razvoj rudarjenja in hitro se razvijajoča tehnologija je prinesla potrebo po izšolanih strokovnjakih in tehnikih, kar je leta 1735 privedlo do ustanovitve prve rudarske šole v Banski Štiavnici. Ker prva rudarska šola ni zadostila potrebam po strokovnem znanju, je cesarica Marija Terezija leta 1762 zaukazala ustanovitev višje šole, ki je leta 1770 postala rudarska akademija. Pri tem je šlo za prvo tehnično šolo na univerzitetnem nivoju na svetu (Durbák et al. 2017: 12–13). Štiavnica je z njeno ustanovitvijo postala pomembno evropsko središče tehnoloških znanosti, kot so rudarstvo, inženirstvo in geologija. Vredno je omeniti, da je na akademiji metalurgijo poučeval tudi tirolski zdravnik in raziskovalec Janez Anton Scopoli, ki je nato deloval v Idriji (Kavčič 1995: 6–10).

V prvi polovici 19. stoletja je mesto doživelo občuten upad v produkciji zaradi izčrpanja rudnih žil in zmanjšala se je potreba po rudarjih, ki so začeli množično odhajati iz mesta. V prvih desetih letih jih je odšlo kar 4000. Še dodatno je prebivalstvo zdesetkala epidemija kolere v letu 1831 (Grega – Vozár 1964: 68). S tem se je postopoma zmanjšala pomembnost rudarjenja za mesto in povečala se je pomembnost njegove izobraževalne in znanstvene funkcije.

Zaradi vse večjega deleža madžarskega prebivalstva v mestu skozi 19. stoletje v vseh sferah življenja vidimo postopno uveljavitev madžarščine poleg nemščine in slovaščine in proti koncu stoletja tudi njeno prevlado. Leta 1808 je bila madžarščina v evangeličanski šoli uvedena kot eden od predmetov, leta 1847 pa je bila že glavni jezik poučevanja. Po Avstro-Ogrskem kompromisu je madžarščina tudi na rudarski akademiji nadomestila nemščino, kar je povzročilo

odhod večjega števila nemadžarskih (predvsem nemških) študentov (Grega – Vozár 1964: 68) Po letu 1867 so se v mestu prvič lahko naselili tudi Židje, kar je pozitivno prispevalo h gospodarskemu razvoju mesta (Čelková – Čelko 2017: 40).

Rudarji, večinoma slovaške narodnosti, se v času revolucije v letih 1848/49 niso pridružili narodnim gibanjem, ker so bolj kot

Slika 3: Glavna zgradba Rudarske akademije v Banski Štiavnici na stari razglednici. Vir: Richard Kafka.

narodnostnim vprašanjem dajali prednost problematiki izboljšanja delavskih pravic in delovnih pogojev. Prav tako se v drugi polovici stoletja niso ukoreninile takrat aktualne ideje o panslavizmu, saj je bila v mestu v 60. letih večina izobraženih meščanov še vedno nemškega porekla in mesto ni premoglo slovaške inteligence, ki bi lahko širila te ideje. Deloma se je sicer to vseeno

dogajalo med nekaterimi študenti akademije (Grega – Vozár 1964: 68).

Nova država

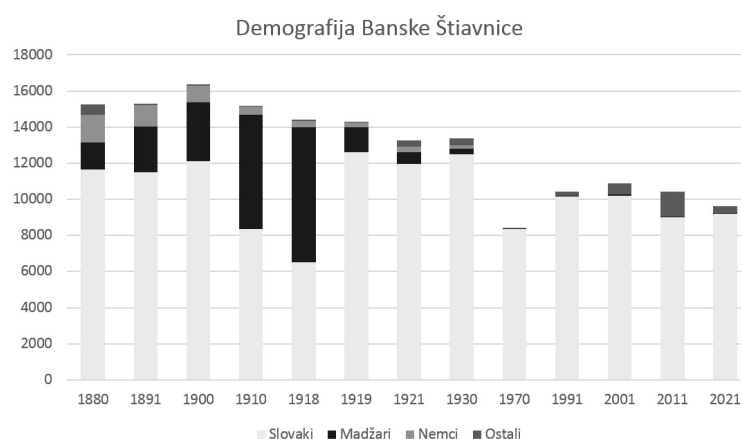
Prva svetovna vojna je prinesla velik prelom v zgodovini Banske Štiavnice, ki se je leta 1918 znašla v novonastali Češkoslovaški republiki. To je primoralo pretežno madžarsko izobraženo meščanstvo, med njimi uradnike, študente, profesorje ter drugo osebje na akademiji, zapustiti svoje mesto in almo mater. Banskoštiavniška akademska tradicija – s svojimi študentskimi združenji in edinstvenimi navadami – se je nadaljevala v madžarskem Sopronu ter nekaterih drugih mestih, ni pa se nikoli vrnila nazaj v Bansko Štiavnico. V prostorih akademije danes deluje srednja šola.

Spremembe v sestavi prebivalstva se odražajo v cenzusih, ki so se izvajali od leta 1880. Med prvo svetovno vojno in po njej beležimo velik odliv madžarskega prebivalstva. V cenzusu iz leta 1910 se je 6340 meščanov priglasilo k madžarski narodnosti (k slovaški 8341 in k nemški 453), leta 1921 pa je bilo takšnih skoraj desetkrat manj, zgolj 660 (k češkoslovaški narodnosti se jih je priglasilo 11 956 in k nemški 299) (podatki javno dostopni na spletni strani Statističnega urada Republike Slovaške). Resda je pri teh podatkih potrebno upoštevati fluidnost identitete mnogih prebivalcev, ki so dolga stoletja živeli v etnično raznovrstnem okolju in pogosto govorili več kot en jezik ter se zavoľo lajšanja lastne življenjske

situacije z izražanjem identitete prilagajali spremembam v političnem sistemu, vendar podatki vseeno prikazujejo številčen odhod madžarskega prebivalstva. To se ni odseljevalo zgolj v desetinah ali stotinah, ampak je naenkrat iz mesta odšlo več tisoč ljudi, kar je močno prizadelo napredek mesta.

Rudarstvo je bilo v 20. stoletju v postopnem zatonu, s kratkotrajnimi uspešnimi poskusi prenove in ponovnega zagona. Že leta 1929 je gospodarska kriza rudnike privedla na rob likvidacije in pomagali so jim lahko samo še državni prispevki. Rudarjenje v Banski Štiavnici se je, z izjemo nekaterih manjših projektov, ki trajajo do danes, s svojo tisočletno tradicijo zaključilo leta 1995. Delno so ga nadomestile druge gospodarske panoge, na primer lesna industrija in tovarne tekstila in obutve (Durbák et al. 2017: 15; Čelková – Čelko 2017: 40).

Danes se mesto ukvarja predvsem s turizmom in uspešno trži svojo bogato preteklost. Vpis na seznam UNESCO svetovne dediščine in finančni prilivi so predvsem v zadnjih 15 letih pomagali pri obnovi mestnega jedra in drugih številnih izjemno dragocenih kulturnih, arhitekturnih in tehničnih spomenikov okoli mesta. Kulturne institucije in turistični ponudniki so eni izmed glavnih delodajalcev v mestu. V zadnjih štiridesetih letih se je število prebivalcev gibalo med 9000 in 11 000. Na zadnjem cenususu iz leta 2021 se je od skupno 9628 prebivalcev 9214 ljudi opredelilo za Slovake, 32 za Madžare in zgolj 8 za Nemce. Med ostalimi etničnimi skupinami je mogoče zaslediti Čehe, Rome, Ukrajince, Poljake in druge, skupno 149. 225 jih je ostalo neopredeljenih. Kljub turističnemu razvoju je Banská Štiavnica zaradi neugodne lege v središču hribovja in stran od najpomembnejših prometnic in gospodarskih centrov mesto postopnega odseljevanja in njeno prebivalstvo se bo v prihodnje še soočalo z raznolikimi izzivi.

Slika 4: Demografija Banske Štiavnice. Vir: Ákos Miklós. Vir podatkov: Statistični urad Republike Slovaške.

Razvoj najstarejših zemljepisnih imen

Najstarejša zemljepisna imena na kateremkoli področju so običajno imena rek (hidronimi), ki v evropskem prostoru včasih segajo celo v obdobje antike. Imeni glavnih dveh rek, ki predstavljata

povodje za vodo v Štiavniških gorah, Hron in Ipeľ, imata najverjetneje predslovanski izvor. Reki Hron (madž. *Garam*, nem. *Gran*, lat. *Granus*) so ime verjetno dali Kelti, Ipeľ pa je morda ilirskega izvora (Kiss 1994: 2–3, 16; Krško 2015: 48).

Za ohranitev imen skozi stoletja je predpogoj kontinuirana poselitev in neprekinjen stik različnih etničnih skupin na istem področju, kar pa se zaradi preseljevanja v zgodnjem srednjem veku ni zgodilo (Póczos 2004: 120–121). Prišleki Avari so germanska ljudstva potisnili iz Panonske nižine, kjer so pred tem živela. Zelo verjetno je, da so Slovani, ki so se naselili na tem območju, morali deželo spoznati na novo, brez kontaktov s predhodnim prebivalstvom. Zato se predslovanska imena manjših zemljepisnih pojavov, ki so bili zgolj lokalnega pomena, razen redkih izjem niso ohranila (Botík 2007: 32–33; Póczos 2004: 120–123).

Srednjeveška in kasnejša naselbinska in ledinska imena v okolici Banske Štiavnice v svoji podobi odsevajo spremembe v etnični sestavi prebivalstva. Glede na splošno zgodovino območja sva se jih avtorja za potrebe tega članka odločila grobo razvrstiti v štiri plasti kronološko glede na nastanek. Najstarejša plast je staroslovanska in deloma madžarska iz obdobja vladavine dinastije Árpád do 13. stoletja. Naslednjo plast so ustvarili nemški priseljenci, ki so v velikem številu prekrili prej redko poseljeno območje. Tretja plast sega v začetek novega veka, ko so Slovaki številčno presegli nemško prebivalstvo in od njih prevzeli nemško nomenklaturu, kar se je zgodilo po določenih slovničnih in glasoslovnih zakonitostih. Četrta plast je nastala v 19. stoletju in zaznamovale so jo narodna zavest in državotvorne težnje tako Slovakov kot tudi Madžarov. Dogajali so se poskusi sistematizacije in regulacije zemljepisnih imen ter ustvarjanje novih. To obdobje se je zaključilo s sporno standardizacijo na državni ravni, ki je sledilo madžarskim težnjam po izgradnji madžarske narodne države (4. člen zakona iz leta 1898 o občinskih in drugih krajevnih imenih). Že po prvi svetovni vojni, ob ustanovitvi Češkoslovaške države, še bolj pa po drugi svetovni vojni, se je zgodilo ravno nasprotno in državna administracija si je prizadevala izbrisati vse neslovaške toponime (odlok A-311/16-II/3-1948 takratnega slovaškega Ministrstva za notranje zadeve, ki je bil sprejet 11. junija 1948).

Izoblikovanje in razvoj imena Banská Štiavnica

Slovaško ime mesta sestoji iz dveh elementov. Slovaška beseda *baňa*, iz katere je izpeljan pridevnik *banský*, ki tvori prvi del besedne zveze, pomeni 'rudnik'. Beseda, ki je prodrla tudi v madžarščino z današnjim zapisom *bánya*, se je kot endemičen izraz uporabljala na celotnem ogrskem ozemlju – na današnjem območju Slovaške poleg Banske Štiavnice na primer še: *Besztercebánya* (slš. *Banská Bystrica*), *Újbánya* (slš. *Nová Baňa*) *Gölnicbánya* (slš. *Gelnica*); na območju

današnje Romunije: *Körösbánya* (rom. *Baia de Criș*), *Nagybánya* (rom. *Baia Mare*), *Rézbánya* (rom. *Băița*); ter na območju današnje Madžarske: *Telkibánya* in *Rudabánya*. Etimološko ozadje te besede ni povsem pojasnjeno. Najverjetneje se je skozi sito praslovanščine prenesla iz latinske besede *balnea* 'kopel' (Králik 2015: 61).

Beseda Štiavnica ima bolj pojasnjen izvor in je nedvomno slovanskega porekla. Razvila se je iz praslovanskega korena *ščav-. Besede, ki izvirajo iz tega korena imajo v različnih slovanskih jezikih širok nabor pomenov, ki izražajo sočnost, kislost ali slanost: v slovaščini npr. *štava* 'sok', v poljščini *szczawa* 'mineralna voda', v madžarščini (prevzeto iz slovanskih jezikov) *csevica* 'izvir kisle vode' ter hrvaško/srbsko *štavalj*, rusko *ščavélb*, češko *štavel* v pomenu 'kislolica' (pri nas temu sorodno *ščavje* 'nizko, malo vredno rastlinje') (*Slovenski etimološki slovar*). V slovanskem svetu lahko najdemo več hidronimov s tem korenem, med njimi je tudi potok Ščavnica na Štajerskem, ki je ime dobil bodisi zaradi okoliškega rastlinstva, ščavja, bodisi v pomenu 'izvir mineralne/kisle vode' (Bezljaj 1961: 239; Snoj 2009: 406–407). Slednje najverjetneje velja tudi za Bansko Štiavnico, ki leži na območju z obilo mineralnih in z rudninami bogatih vodotokov, kakršni so tipični za termalna ali vulkanska območja. Štiavniške gore so namreč vulkanskega izvora. V literaturi je sicer možno zaslediti še vprašanje, zakaj je prišlo do tvorbe besede z obrazilom *-nica* in ne z obrazilom *-ica*, torej *Ščavnica*, oziroma *Štiavnica*. Hidronimi, ki izražajo lastnost vode, so pogosto tvorjeni z obrazilom *-ica*, v bližini Banske Štiavnice najdemo primere kot so *Bystrica* 'hitra, deroča, bistra voda' in *Těplica* 'topla voda'. Obrazilo *-nica* se bolj pogosto uporablja v primerih, ko se podstava nanaša na področje, skozi katero reka teče, npr. *Hvozdnica* 'potok, ki teče skozi gost gozd', *Breznica* 'potok, ki teče skozi brezov gozd' itd. (Žigo 2014: 60).

Obe sekundarni poimenovanji za mesto, nemško in madžarsko, sta se razvili iz te slovanske osnove. Nemško ime *Schemnitz* je enodelno in ne vsebuje slovanske besede v pomenu 'rudnik'. Madžarsko ime *Selmečbánya* ima, nasprotno kot v slovaščini, v jedru besedo *bánya*, prvi del zloženke *Selmec-* pa služi kot določilo, ki mesto loči od ostalih mest osrednjeslovaškega rudarskega revirja (*Körmöcbánya* (slš. *Kremnica*), *Besztercebánya* (slš. *Banská Bystrica*), *Bélabánya* (slš. *Banská Belá*) itd.). Ta prvi del madžarskega poimenovanja se je razvil iz nemškega imena (*Schemnitz*) in ne iz starejšega slovanskega (Kiss 1994: 15).

Skozi srednji vek je poimenovanje za mesto v vseh treh jezikih doživljalo vrsto glasovnih sprememb. Predvsem nemškim in madžarskim različicam lahko sledimo skozi listine, pečate in druge dokumente, ki so se ohranili. Sprva sta se elementa, ki tvorita današnje slovaško ime, pojavljala vsak posebej. V 13. stoletju lahko najprej v nekaj primerih zasledimo obliko *Bana*, v drugi polovici stoletja pa se za približno stoletje začne pojavljati tudi oblika zloženke z obema elementoma, npr. *Žebnech Bana* (1286), *Schebnitzbana* (1305), *Sebnichbanya* (1361). Obe sčasoma izpodrine oblika, kjer se uporablja zgolj prvi del zloženke: npr. *Schebnit(z)* (1275), *Sebnych*

(1424, 1429), *Schebnic(z)ien* (1425, 1447, več primerov iz poznega 15. st.). Na prelomu 15. in 16. stoletja soglasniški sklop *bn* v nemških različicah imena začne nadomeščati *mn* in v madžarskih *lm*, npr. *Sceminizen* (1497), *Schemnic* (1470), *Selmicien* (1500), *Selmeczbanya* (1510). To se je ustalilo v oblikah imena, ki jih poznamo do danes.

Najzgodnejši pisni viri

Ker iz prvih stoletij srednjega veka nimamo ohranjenih pisnih virov, se moramo zanašati predvsem na sklepe, do katerih lahko pridemo na podlagi raziskav kasnejših virov, predvsem gre pri tem za listine. Najstarejša listina z našega obravnavanega področja je ustanovna listina benediktinskega samostana Hronský Beňadik (madž. *Garamszentbenedek*) iz leta 1075, napisana v latinščini in ohranjena v interpolirani kopiji iz 13. stoletja. Kljub temu velja za ve-

rodostojen in ključen vir toponimov za to področje (Szóke 2015: 23). Ta dokument skupaj z drugimi viri iz 12. in 13. stoletja dokazuje, da je bil ta del takrat mladega Ogrskega kraljestva že zelo etnično mešano (Györffy 1978: 155–160; Máté 2007: 184–185). Lokalna imena so slovanskega, madžarskega, neznanega ali celo kombiniranega izvora. Čeprav listina ne omenja same Banske Štiavnica, v njej lahko najdemo

Slika 5: Hugo Löschinger: Pogled na Bansko Štiavnico s hriba Schindelberg ok. leta 1870. Vir: Slovakiana.sk.

imena naselij na obrobju Štiavniških gor. Spodaj navajava nekaj takšnih primerov. (V oklepajih je mogoče najti besedo v poknjiženi podobi v jeziku lokalnega etnikuma).

Goznucha (slš. poknjiž. *Goznica*), zdaj *Voznica* — iz praslovanškega *gvozdъ 'gost gozd'. V sodobni slovaščini bi se ime glasilo *Hvozdnica*, toda ime je bilo kodificirano še preden je v lokalnem jeziku prišlo do glasovne spremembe *g > h* v 12. stoletju in sta zaradi prenatrpanosti soglasnikov izpadla *v* in *d* (Szóke 2015: 172).

Kouachi (madž. poknjiž. *Kovácsi*), zdaj *Kozárovce* — iz madžarske besede *kovács* 'kovač'. Gre za slovansko izposojenko, ki

se je že pred tem ustalila v madžarščini. Vas je ime dobila po poklicu, pripona *-i* izraža svojilnost: 'vas kovačev' (Szóke 2015: 180).

Sceulleus (madž. poknjiž. *Szóllós*), zdaj *Rybník* — iz madžarske besede *szőlő* 'grozdje' ali 'trta', s pridevniško pripono *-s* (Szóke 2015: 198).

Medjezikovni prenosi

Na območju, kjer se kontinuirano izmenjuje ali simultano sobiva več etničnih skupin, lahko pričakujemo prenose toponimov iz enega v drug jezik. V najzgodnejših fazah priseljevanja so nemški priseljenci verjetno prevzeli nekatera slovanska imena, kot to velja za samo ime mesta. Še en tak primer je bližnje rudarsko naselje *Karlík*, ki je v nemščini postalo znano kot *Kerling* (Priesol 2010: 22).

Bogat vir za spremljanje takšnih prenosov predvsem od novega veka dalje so zemljevidi. Za spremembe v 19. in 20. stoletju je ob naglem upadu števila nemško govorečih in porastu števila madžarsko in slovaško govorečih prebivalcev zanimiva predvsem primerjavakarte druge (1806–1869) in tretje (1869–1887) vojaške izmere habsburškega imperija s sodobnimi topografskimi zemljevidi, oziroma zemljevidi, ki so nastali po nastanku t. i. Češkoslovaške prve republike leta 1918. (Poleg omenjenih zemljevidov, ki so javno dostopni, velja omeniti še fond zemljevidov, ki ga hranita Slovaški rudarski muzej (*Slovenské banské múzeum*) ter Slovaški rudarski arhiv (*Slovenský banký archív*) v Banski Štiavnici).

Iz analize omenjenih zemljevidov, ki je nastala za potrebe za zdaj še neobjavljenega magistrskega dela s področja kartografije enega od avtorjev, objavlja nekaj primerov prenosov toponimov iz nemščine v slovaščino: nem. *Bärenleiten* > slš. *Pernlajtña*; nem. *Berg* (*Siglisberg*) > slš. *Piarg*; nem. *Brenner* > slš. *Praniarska*; nem. *Bubenbergl* > slš. *Pumpergál*; nem. *Frauenberg* > slš. *Framperk*; nem. *Hippberg* > slš. *Hyperk*; nem. *Katzenhübel* > slš. *Kacihýbel*; nem. *Kirschner* > slš. *Kešnerovská*; nem. *Kornberg* > slš. *Kramperk*; nem. *Lager* > slš. *Lógre*; nem. *Lindsteich* > slš. *Lintich*; nem. *Paradeis* > slš. *Paradajs*; nem. *Rabenstein* > slš. *Romrštán*; nem. *Rohrstaten* > slš. *Rôštatie*; nem. *Reichau* > slš. *Richňava*; nem. *Roxner* > slš. *Rosniarky*; nem. *Rössel* > slš. *Resla*; nem. *Schmidten Rinn* > slš. *Šmintorín*; nem. *Sommerhügel* > slš. *Žumra*; nem. *Unverzagt* > slš. *Ofrčok*; nem. *Wachhaus* > slš. *Bakauz*; nem. *Weinberg* > slš. *Vampierek*; nem. *Weite Au* > slš. *Bajtava*; nem. *Windischleuten* > slš. *Vindišlajtña*; nem. *Windwies* > slš. *Bimbíz*; nem. *Thiergarten* > slš. *Térgotña*; nem. *Ziegengrund* > slš. *Cigrunt*. Navajava še nekaj madžarskih izposojenk, ki pa so manj pogoste: nem. *Giesshübl* ali *Küsühübl* > madž. *Kisiblye*, nem. *Berg* (*Siglisberg*) > madž. *Pjerg* (poleg zemljevidov glej še: Priesol 2010: 19–23; Sombathy 2019: 277–280; *Történeti...* 1998: 103). Prevezemanje nemških toponimov s strani slovaških govorcev v 19. stoletju in

v predhodnih stoletjih je moralo biti spontan proces, ki se je odvijal skozi interakcijo govorcev, saj v tem obdobju slovaško prebivalstvo zaradi zgodovinsko-političnih okoliščin ni imelo možnosti sistematizacije slovaških različic imen, niti takšnih poskusov do obdobja po prvi svetovni vojni ne beležimo. Lahko pa opazimo stalnice pri prevzemanju nekaterih nemških glasovnih sklopov, npr. nemški *-berg* 'vzpetina, hrib', se je v slovaščini na tem območju navadno ustalil v obliki *-perk*, kot je to pogosto tudi pri slovenskih toponimih prevzetih iz nemščine, npr. *Žobelsberg* > *Čušperk* (Majdič 1994: 101).

Ljudska etimologija

Ob analizi zemljevidov in drugih virov lahko na širšem območju Banske Štiavnice srečamo nekaj toponimov, ki so se v nemškem jeziku začeli z *Wind-* ali *Windisch-*, npr. *Windisch-Litta* (slš. *Lutila*), *Windisch-Proben* (slš. *Slovenské Pravno*), *Windschacht* (slš. *Vindšachta*), *Windisch-Nussdorf* (slš. *Orešany*). Že v začetku 20. stoletja je lokalni duhovnik in polihistor Andrej Kmeť namignil, da gre najverjetneje za arhaični pridevnik, ki so ga nemško govoreči priseljenci nadeli naseljem, kjer je prebivalo (večinsko) slovansko prebivalstvo (Kmeť 1901). V srednjem veku so namreč Nemci besedo *Winden* ali *Wenden* (v slovenščini pogosto *Vendi* ali *Vindišarji*) uporabljali za pripadnika slovanske etnične skupine (Lenček 1990: 93). Zelo nazorno zemljepisno ime, ki bi verjetno pritrnilo tej hipotezi, je naselje, ki so ga Nemci imenovali *Windischleuten* ali *Windischleute* (slš. *Vindišlajtna*) v pomenu 'vendski/slovanski ljudje'. Podobne primere, kjer je v nemškem zemljepisnem imenu na ta način zaznamovana prisotnost slovanskega prebivalstva lahko najdemo tudi na slovenskem etničnem ozemlju, npr. *Windische Bühel* (sln. *Slovenske gorice*) in *Windisch Bleiberg* (sln. *Slovenji Plajberk*) (Geršič 2020: 67; Berk 2001: 41).

Kmeť je v zvezi s tem pojavom izpostavil še eno zanimivost, ki nam v primeru, da drži, lahko služi kot zanimiv primer ljudske etimologije pri prenosu imen iz enega jezika v drugega. Opazil je namreč, da je madžarsko prebivalstvo kraj, ki so ga Nemci imenovali *Windschacht* (slš. *Vindšachta*), imenovalo *Szélakna*. Zdi se, da je bila pri tem prisotna želja ustvariti kalk oziroma dobeseden prevod zemljepisnega imena iz nemščine v madžarščino. Nemška beseda *Schacht* in madžarska beseda *akna* namreč obe pomenita 'jašek'. Vendar pa madžarska beseda *szél* pomeni 'veter', kar bi lahko nakazovalo na to, da so Madžari napačno interpretirali prvi del nemške zloženke (*Wind-*) kot samostalnik *Wind*, ki v nemščini pomeni 'veter' (Kmeť 1901).

Podoben primer napačne interpretacije lahko najdemo tudi v primeru imena bližnje vasi, ki danes nosi slovaško ime *Ilja*. Izvira iz imena sv. Egidija, zavetnika tamkajšnje cerkve. Njegovo ime se je v nemškem prostoru zapisovalo med drugim tudi z *Gilg*. Za zapisovanje fonema /j/ sta se v srednjem veku črki *g* in *j* pogosto izmenjevali, zato so se v zapisih pojavljale tudi različice imena *Jilj*

ali *Ilj*, ki so se kasneje v slovaščini ustalile v oblikah *Ilija* in *Illia* (Fidlerová 2018: 217–262). Državni komite za rodovno knjigo občin (madž. *Országos Községi Törzskönyvbizottság*), katerega naloga je bilo standardizirano preimenovanje imen naselij na Ogrskem, se je leta 1907 odločil za zapis imena naselja v madžarščini kot *Illés*, kar pa je madžarsko ime za povsem drugega svetnika, sv. Elijo. Madžarsko ime, ki bi ustrezalo izvornemu imenu svetnika, je *Egyed* (iz lat. *Aegidius*) (Mező 1999: 155).

Gozdarsko posestvo, danes v slovaščini znano pod imenom *Kysihýbel*, je bilo nekoč v nemščini znano tudi pod imeni *Küsübl*, *Küsühübl* in *Giesshübl*. Posestvo se nahaja v tihi dolini v bližini mesta in je bilo eno od najbolj priljubljenih rekreacijskih točk za lokalno in mestno prebivalstvo. Ker je posestvo za izobraževalne potrebe prešlo v last rudarske in gozdarske akademije, so ga za svoje vzeli mladi. V pomladanskih mesecih so se tu organizirali plesi, kjer so v sproščenem vzdušju lahko srečevali mladeniči iz akademije in mestna dekleta (Bartha – Oroszi 2003: 97–98, 106). Ti so za posestvo začeli uporabljati navihano poimenovanje *Küsshübel*, ki je bil rezultat besedne igre (nem. *küssen* 'poljubiti', *hübel* 'vzpetina, hrib'). Tudi v madžarščini se je poleg že uveljavljene fonetično preoblikovane sponojenke *Kisiblye* uveljavil pomensko soroden izraz *Csókliget* (madž. *csók* 'pojub', *liget* 'gaj').

Sklepna beseda

Banská Štiavnica je slikovito in očarljivo mesto. Čudovite srednjeveške, renesančne in baročne fasade ter številni zvoniki nam sprva ne dajo slutiti, kako težko je bilo skozi zgodovino življenje večine njenih prebivalcev. Ti so v zatohli temi rudarskih rogov preživeli več časa kot na površju in iz nedrij zemlje mukoma na plano vlekli dragoceno rudo, ki se je nato v obliki srebrnikov in zlatnikov znašla na daljnih koncih Evrope. Čeprav rudarji od tega bogastva niso imeli veliko in so bili potisnjeni v ozadje, so bili prav oni tisti, ki so narekovali razvoj in usodo mesta, ki je skozi mnoge generacije postopoma zrastle na površju, nekje daleč visoko nad njihovimi sklonjenimi pleči. Njihov jezik se je skozi stoletja razvijal ter mešal z jezikom njihovih gospodarjev in tujih prišlekov. Iz prvih stoletij svoje zgodovine nam žal niso pustili

Slika 6: Pogled na banskoštiavniški Stari grad (Starý zámok) ter zvonika mestne hiše in cerkve sv. Katarine. Vir: Alamy.

veliko zapisov, ki bi nam pomagali rekonstruirati to jezikovno izjemno zanimivo obdobje prvih stikov in začetka sobivanja različnih etničnih skupin. Kljub temu, da je bilo takšnih zapisov v vsakem naslednjem stoletju več, mnogo vprašanj ostaja odprtih in mnogo tem še čaka na temeljitejše raziskave. Pa vendar nam imena krajev, kjer so živeli, rudarili in celo preživljali prosti čas, lahko ponudijo vsaj majhno okence v to pestro medkulturno in večjezično preteklost mesta, ki ga je prav zaradi nje vredno obiskati.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Jeney ANDRÁSNE (ed.) et al., 1998: *Történeti Összehasonlító Helységnévtár 1773–1913 I.* Budapest.

István BAKÁCS, 1971: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest.

Dénes BARTHA – Sándor OROSZI, 2003: *Szép kis város Selmebánya. Erdészettörténeti Közlemények 55.* Budapest.

Sandi BERK 2001: O tujejezičnih ustreznica za slovenska zemljepisna imena. *Geografski vestnik LXXIII/1.* 35–47.

France BEZLAJ, 1961: *Slovenska vodna imena II.* Ljubljana.

Ján BOTÍK, 2007: *Etnická história Slovenska.* Bratislava.

Mária ČELKOVÁ – Mikuláš ČELKO, 2017: *Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO.* Banská Štiavnica.

Milan DURBÁK et al., 2017: *Odkazy minulosti II: Banské technické a kultúrne pamiatky lokality UNESCO – Banská Štiavnica a Štiavnické Bane.* Banská Štiavnica.

Alena A. FIDLEROVÁ, 2018: The fate of the letter <g> in the history of Czech orthography. *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft.* 217–262.

Matjaž GERŠIČ, 2020: Pokrajinska imena kot dejavniki identitete. *Geografija Slovenije 36.* Ljubljana.

Jozef GINDL, 1957: Banská Štiavnica. *Pamiatky a múzeá VI/1.* 6–21.

Vincent GREGA – Jozef VOZÁR, 1964: *Banská Štiavnica.* Banská Bystrica.

György GYÖRFFY, 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest.

Milan HANULIAK, 1995: Príspevok k počiatkom stredovekého mesta Banská Štiavnica. *Archaeologia historica 20.* 275–284.

Ján HUNKA, 2005: Nálezy mincí a iných s obchodom spojených predmetov z Glanzenbergu, ich význam pre poznanie politicko-hospodárskeho vývoja Banskej Štiavnice a okolia. *Montánna archeológia na Slovensku.* 103–107.

István IZSÓ, 2006: *Szemelvények a középkori montaniztika magyarországi történetének írott forrásaiból.* Rudabánya.

Vendelín JANKOVIČ, 1941: Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici: príspevok k náboženským dejinám mesta od XVI. storočia do konca XVIII. storočia. *Spisy Filozofickej Fakulty Slovenskej Univerzity v Bratislave.* Bratislava.

Janez KAVČIČ, 1995: Janez Anton Scopoli (1723–1788). *Filatelista: glasilo filatelističnega društva Idrija* 9. 6–10.

Lajos KISS, 1988: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. 4. izdaja. Budapest.

Lajos KISS, 1994: A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 90. 1–19.

Andrej KMEŤ, 1901: *Sitno a čo z neho vidieť*. www.zlatyfond.sme.sk, dostop 31. 05. 2022.

Jaromír KRŠKO, 2015: Vplyv predslovanských kontaktov na hydronymiu Slovenska. *Linguistica* LV. 47–57.

Jozef LABUDA, 2003: O niektorých importoch 12.–16. storočia v Banskej Štiavnici. *Archaeologia historica* 28. 621–628.

Jozef LABUDA, 2007: Špecifiká archeologického výskumu banského mesta. *Archaeologia historica* 32. 103–112.

Jozef LABUDA, 2016: *Glanzenberg v Banskej Štiavnici: Archeologický výskum zaniknutej lokality*. Banská Štiavnica.

Jozef LABUDA, 2019: Zrod baníctva na Slovensku: Osídľovanie banských regiónov z pohľadu archeológie. *Historická revue* XXX/9. 6–11.

Rado L. LENČEK, 1990: Note: The Terms Wende - Winde, Wendisch - Windisch in the Historiographic Tradition of the Slovene Lands. *Slovene Studies* XII/1. 93–97.

Marián LICHNER, 2002: *Banská Štiavnica: Svedectvo času*. Banská Bystrica.

Viktor MAJDIČ, 1994: Pomenski izvor slovenskih krajevnih imen. *Geografski vestnik* LXVI. 99–123.

Gábor MÁTÉ, 2007: Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* LVI/3-4. 181–204.

András MEZŐ, 1999: *Adatok a Magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.

Ester PLICKOVÁ, 1982: *Banská Štiavnica - pamiatky mesta a okolia*. Martin.

Rita PÓCZOS, 2004: A Garam és az Ipoly vízrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1. 105–129.

Mária PÖTZL-MALÍKOVÁ, 2006: Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej a Banskej Štiavnici a jeho význam pre podobu a rozvoj barokového umenia v meste (roky 1649–1718). *Ars: časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied* XXXIX/2. 131–172.

Vít PRIESOL, 2010: *Banská Hodruša*. Žiar nad Hronom. 19–23

Vladimír RÁBIK – Peter LABANC – Martin TIBENSKÝ, 2013: *Vývoj stredovekých miest na Slovensku II*. Trnava.

Ede RICHTER, 1902: Egy bányaper a XVI. század első feléből. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXXV/10. 167–170.

Vladimír SEGEŠ, 2001: Stredoveké mestá na Slovensku: Tepny spoločenského pokroku. *História revue* 3. Brez številčenja strani.

Marko SNOJ: *Slovenski etimološki slovar*. www.fran.si, dostop 31. 05. 2022.

Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana.

Attila Gábor SZEMÁN, 2013: *Bányapénzek Magyarországon és történeti hátterük a 16. század közepétől a 18. század végéig*. Doktorska disertacija. Budapest.

Ladislav SZOMBATHY, 2019: *Šmintorín na Resli*. Zborník Slovenského banského múzea XXVI. 277–280.

Melinda SZÓKE, 2015: *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen.

Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA et al., 2010: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava.

Štefánia TÓTHOVÁ, 1985: Mestská pamiatková rezervácia Banská Štiavnica – výsledky archeologických výskumov. *Archaeologia historica* 10. 125–123.

Katarína VOŠKOVÁ, 2019: Stredoveká Banská Štiavnica: Výsledky prebiehajúceho výskumu podoby mesta. *Architektonické listy Fakulty architektúry a dizajnu STU* 2. 4–15.

Jozef VOZÁR – Jozef GINDL, 1968: *Banská Štiavnica a okolie: Sprievodca po stavebných, umeleckých a technických pamiatkach*. Banská Bystrica.

Pavol ŽIGO, 2014: Miestny názov Banská Štiavnica a pomenovania terra banensium a argenti fodina z historickojazykovedného hľadiska. *Argenti fodina 2014 – zborník prednášok*. 58–65.

Karte druhe vojaške izmere habsburškega imperija (relevantni deli, 1843–44). <https://maps.arcanum.com/hu/map/europe-19century-secondsurvey/>

Karte tretje vojaške izmere habsburškega imperija (relevantni deli, 1882). <https://maps.arcanum.com/hu/map/europe-19century-thirdsurvey>

Topografski zemljevid 1:10000 iz leta 1964; Topografski osnovni zemljevid 1:10000 iz leta 1990. <https://www.staremapy.sk/>

APOLOGIJA SINTETIZMA

Vitja Bizjak

V članku polemiziram s splošnim jezikoslovnim prepričanjem, da je analitizem naslednja – in zadnja – razvojna stopnja sintetičnih jezikov. Ob tem se navezujem predvsem na koncepte, ki jih v delu *Znak_vrzeli: o prihodnosti humanističnih ved* predstavi Mihail Epštejn (prihodnost ruščine tudi sam vidi v analizi), ter na dognanja raziskovalcev jezikovne slike sveta. Kot razločevalno lastnost enobesedij izpostavim (ne)prevedljivost. Znotrajjezikovno dogajanje osmišljam v odnosu do zunajjezikovnega.

Glede na način določanja slovnične vloge posameznih besed sodobna lingvistika razlikuje analitične in sintetične jezike. Prvi razmerja med besedami v stavku posredujejo s pomožnimi besedami (členki, predlogi, vezniki itd.) in besednim redom, drugi pa se opirajo na slovnične morfeme (Hickey). Angleščina, najvidnejša predstavica analitičnih jezikov, na primer ne pozna sklonov, spola in še česa. Novim govorcem je precej prijaznejša od sintetičnih jezikov, ki so bogati s slovničnimi kategorijami¹, in ima najverjetneje prav zaradi svoje preprostosti (beri: analitičnosti) status evropske in svetovne *lingue france*. Ali je res tako enostavna? Čeprav je sintetizem dejansko kompleksen v morfološkem smislu, ga prav materialno določanje vloge leksemov dela skladijsko elastičnega. Stavek *Oče je ubil mater (acc.)* lahko brez bistvenih sprememb v pomenu preoblikujemo v *Mater (acc.) je ubil oče*. Na drugi strani je besedni red v analitičnih jezikih dokaj rigiden. V angleščini, ki velja za t.

1 Glej tudi Roman Jakobson. »O lingvističnih vidikih prevajanja.« Lingvistični in drugi spisi. Ur. Bojan Baskar, Rastko Močnik, Neda Pagon, Braco Rotar, Iztok Saksida, Zoja Skušek, Jože Vogrinc, Igor Zabel. Ljubljana: ISH, 1996. 207-211.

i. »SVO« (subjekt/osebek – verb/glagol – objekt/predmet) jezik, takšno poigravanje ni mogoče. Vlogi morilca in žrtve se menjata glede na položaj besed v stavku: *Father (S) killed (V) Mother (O)*. *Mother (S) killed (V) Father (O)*.

Znano je, da se vsi sintetični jeziki postopoma pomikajo proti analitizmu; nenazadnje je bila tudi angleščina nekdanj sintetična (Hickey). Epštejn opozarja na analitične nastavke v ruščini, začnši s t. i. *radikali* – korenskimi morfemi, ki delujejo kot samostojne besede. Do radikala se dokopljemo tako, da besedo osvobodimo vse sintetične *navlake*: predpon, medpon in pripon. Koren, ki ostane, je obogaten s pomenom ravnokar razstavljenе besede, pa tudi s pomeni vseh drugih besed, ki jih je pomagal tvoriti (2012: 241-248). Priča smo nekakšnemu besedotvornemu *vzavedanju*, pojavu, ki ga Epštejn opisuje v poglavju *Znak vrzeli ali O ekologiji teksta*. »Vzavedanje je torej ponovna vzpostavitev tega, kar je obstajalo pred zavedanjem in kar to zavedanje omogoča, a je obenem tudi povzpetje zavedanja na neko novo, višjo stopnjo« (2012: 159). Če iz besede *predjamski* izluščimo korenski morfem *jam*, to ni več tisti *jam*, ki smo mu pripeli *pred-* in *-ski*, ampak nekaj več, iz njega pa lahko tvorimo nove besede, saj z luščenjem obnovimo in poživimo njegov potencial. Od analize se tako vrnemo k sintezi: »analitična izločitev korena in njegova leksikalizacija lahko sprožita verižno reakcijo nadaljnjega sintetičnega oblikovanja novih besed na osnovi izločenega korena« (2012: 255). Sinteza je očitno res predhodna, a hkrati tudi naslednja stopnja v razvoju jezika (*jamar* > *jam* > *izjamiti* > ...). Nepošteno bi jo bilo označiti za drugotno analizi, tako kot kokoš ni drugotna jajcu in jajce ni drugotno kokoši.

Izmenjavanje sinteze z analizo si predstavljajmo kot sinusoido. Ne moremo z gotovostjo trditi, da čez nekaj tisočletij takrat že povsem analitični jeziki ne bodo začeli težiti k sintetizmu, saj niti vzroki za trenutno jezikovno situacijo niso povsem jasni. Zdi se, da prehajanje k analitizmu narekujejo zunajjezikovne okoliščine, ki pa se, kot vemo, hitro in nepredvidljivo spreminjajo. »[Analitična beseda] je instrumentalna, znakovno dinamična in se hitro premešča iz konteksta v kontekst, zato smo ob pospeševanju informacijskih procesov v družbi, ki določa težnje zgodovinskega razvoja, priča tudi povečevanju vloge jezikovnega analitizma« (Epštejn 2012: 236). Slovnična morfema *-i* in *-u* nista *izgubljena*, ko njuno vlogo prevzame predlog *to* /k/, ampak zgolj *zamenjana*. Pomen ostaja dajalniški, a je izražen v duhu časa – preprosto, hitro in učinkovito. O prehajanju med tipi jezikov v delu *Ergativity* teoretizira Robert Dixon: jeziki se spreminjajo v krogu, ključne pa so vmesne faze, ko se vzpostavljajo umetne jezikovne mešanice. Spreminjanje jezikov zgolj v eno smer bi pomenilo, da se vse govorice sveta približujejo skupnemu nadjeziku (1994: 182–185). Zanimivo, sam Epštejn zagovarja »prehod od končnosti k začetnosti kot modusu mišljenja /.../ tam, kjer smo še do nedavnega videli sklepe in rezultate, se nenadoma razkriva nov začetek« (2012: 27), a analitizem vseeno dojema kot post-sintetizem – *končno* postajo jezikovnega razvoja.

Epštejn vseskozi poudarja pomen ekologije teksta. Živimo v semiotsko nasičenem svetu, pot k odrešitvi pa se skriva v čistoči. Podlago, na katero pišemo, je treba spoštovati, tako kot spoštujemo naravo, ki jo naseljujemo. Prva se žrtvuje za pisavo, druga se žrtvuje za človeka. V svojem poseganju vanju bodimo preudarni – to ne pomeni, da nehamo pisati ali živeti, ampak da pišemo in živimo z občutkom (2012: 129–168). Prizadevati si moramo za »največjo mogočo kondenzacijo podobe, ko se maksimum smisla umesti v minimum jezikovnega materiala« (2012: 186). V tem pogledu je sintetizem zagotovo bolj *ekološki*, saj sta zanj značilni strnjjenost in varčnost, medtem ko je analitizem prostorsko razsipen. Primerjajmo zvezi *najlepši hišici* in *to the most beautiful little house*: razmerje med smislom (*majhna/ljubka hiša, ki je najlepša*) in jezikovnim materialom je precej višje v prvem primeru.

V duhu jedrnatosti nam Epštejn nato predstavi nov, najbolj ekološki žanr: žanr enobesedja. Gre za »literarni žanr, ki ima lastno umetniško plastiko, idejo, podobo, notranjo igro, včasih pa tudi notranjo kolizijo in siže /.../ [Enobesedje] je umetnost ene besede« (2012: 186). Povsem jasno je, da je enobesedje utemeljeno na sistemu sintetizma. Enobesedji *pričasiti se* in *očaseti* sta nastali z *morfemsko igro*: radikalu (samostojnemu korenskemu morfemu) *-čas-* dodamo predpono *pri-* oziroma *o-* in pripono *-i-ti* oziroma *-e-ti*. *Očaseti* poleg pomena »vrasti v čas, postati del časa« (2012: 190) v sebi zajema še očitno sorodnost z že obstoječimi besedami, kakršne so *okameneti*, *odreveneti* ter *okosteneti* – dinamični element časa se v *očaseti* združi s statičnostjo kamna, lesa in kosti. Komponenta metaforičnosti je ključna za prehod besede od jezikovne enote do enobesedja kot samostojnega žanra, prenos po paradigmatiki pa uspe, ker besede *okameneti*, *odreveneti* in *okosteneti* z besedo *očaseti* družijo enak besedotvorni model: govornici čutimo, da velja enačba $o- + X + -e-ti = postati\ kot\ X$. Spomnimo se slovitega stavka Vladimirja Ščerbe: *Глокая куздра штеко будланула бокра и курдячит бокрѣнка*. Ruski jezikoslovec ga je uporabljal za dokazovanje gramatičnega pomena v *sintetični* ruščini: besede same po sebi ne pomenijo ničesar, a je iz njihove morfološke zgradbe razvidno, kateri besedni vrsti pripadajo (Derganc a). *Глокая* je na primer pridevnik ženskega spola v imenovalniku, *штеко* prislov in tako dalje. Pri enobesedjih se na enak način izraža ne le gramatični (*očaseti* kot glagol), ampak tudi leksikalni pomen (*očaseti* – *okameneti*, *odreveneti*, *okosteneti*).

»Prav na primeru enobesedja je mogoče definirati minimalno obliko literarne stvaritve ter jo tako ločiti od jezikovnega, slovarskega leksema, oziroma – če se problema lotimo natančneje – pokazati cel spekter razlik in prehodov med popolnoma jezikovnim neologizmom (poimenovanje novega zgodovinskega ali tehničnega pojava) ter enobesedjem kot umetniškimi in filozofskimi žanrom« (2012: 193). Epštejn v razmislek o razločevalnih lastnostih enobesedij ne vključi tukaj sicer povsem umestnega kriterija prevedljivosti. Če se lotimo prevajanja enobesedja iz sintetičnega v analitičen jezik, ugotovimo, da gre dejansko za jezikovni endemit, ki v pravem pomenu besede obstaja zgolj v sintetizmu. *Knjiga Žnak_vrzeli: o*

prihodnosti humanističnih ved (še) ni doživela prevoda v angleščino, zato neposredna primerjava prevajalskih rešitev ni mogoča. Tatjana Micić v svoji doktorski disertaciji skovanko *Хлебникова творяне* (*творец + дворянин*) prevede kot »*active beings*« (2009: 50) (dobesedno *dejavna bitja*). Tako resda zajame semantično bistvo besede, a se hkrati odreče njeni metaforični komponenti: povezuje *творяне* – *дворяне*, ki, kot zapisano, temelji na morfemski (*sintetični*) igri, zvodeni. Medtem se v slovenščini ohrani: »*tvorjan* (*tvorec + dvorjan*)« (Epštejn 2012: 203) – *dvorjan*. Ključne vloge v procesu ne odigra sorodnost med dvema slovanskima jezikoma, kot se morda zdi na prvi pogled (sln. *dvorjan* – rus. *дворянин*; sln. *tvorec* – rus. *творец*), ampak združevanje morfemov. Ti so lahko zunanjeformalno popolnoma različni: rus. *стышеваться* – sln. *odmegliti*, nem. *Weltschmerz* – sln. *svetobolje*, itd.

V poglavju *Predlog v kot pojem* Epštejn o jeziku razmišlja kot o odrazu človekovega videnja sveta. Če *the* priča o konkretnosti in določnosti angleškega dojetanja kozmosa, ruski v ponazarja umeščenost vsega znotraj vsega (2012: 175). Podobno teorijo najdemo že pri t. i. *jezikovni sliki sveta* (*языковая картина мира*). Gre za »idejo, da vsak naravni jezik predstavlja poseben način dojetanja in kategorizacije sveta. Po tej ideji rojeni govorniki nekega jezika doživljajo svet na identičen način – prek slike sveta, ki je pogojena z njihovim materinim jezikom. Slika sveta zaznamuje poseben način mišljenja, ki je značilen za nacionalno skupnost« (Uhlik 2008: 75). Raziskovalci nekoliko naivno enačijo jezik in kulturo nekega naroda, zato koncept jezikovne slike sveta v lingvističnih krogih velja za neznanstvenega in slabo utemeljenega. Kljub temu je za to razmišljanje relevanten.

»Šmeljov meni, da so besede, ki najbolj odražajo mentaliteto govorcev nekega jezika, tiste, ki obstajajo samo v jeziku teh govorcev« (2008: 80). Poglejmo si torej lingvospecifični besedi *тоска* in *удаль*. Pod geslom *тоска* v Oxfordovem rusko-angleškem slovarju najdemo prevedke *melancholy* /*melanholija*/, *anguish* /*tesnoba*/, *ennui* /*dolgočasje*/, *boredom* /*dolgočasje*/, *longing* /*hrepenenje*/, *yearning* /*hrepenenje*/ in *nostalgia* /*nostalgija*/ (2000: 517). Povedno je že samo število prevedkov, poleg tega implikacij besede *тоска* niti eden ne zaobjame popolnoma. »Чувству тоски способствуют бескрайние русские просторы, пространства« (Zalznjak in drugi 2005: 31–32). *Удаль* se v angleščino prevaja kot *daring* /*drznost*/, *boldness* /*drznost*/ (Oxford 2000: 531). Slovar ne omenja morda najpomembnejšega pomenskega odtenka: to ni preišljen pogum, ki ga velevajo načela ali dolžnost, ampak brezglava (pre) drznost. »Удаль je povezana zlasti s hitro vožnjo, ježo, ki jo ima rad vsak Rus« (Derganc b). Besedi *тоска* in *удаль* sta očitno neprevedljivi, v žanr enobesedja pa ju poleg tega – mojega kriterija uvršča tudi dejstvo, da sta »ruskim ušesom ljubi« (Epštejn 2012: 210).

Zakaj nas lingvospecifične besede zanimajo v kontekstu sintetizma in analitizma? Cliff Goddard in Anna Wierzbicka v delu *Words and Meanings* predstavita t. i. semantične primitive: »okrog 60 besed – konceptov, osnovnih in nerazstavljivih, ki naj bi obsta-

jali v vseh jezikih /.../ [Sistem primitivov] naj bi omogočal razlago (nepopolni prevod) lingvospecifičnih besed v drugi jezik« (Uhlík 2008: 76). Razpredelnico namenoma prilagam v angleščini.²

I-me, you, someone, something-thing, people, body	substantives
kind, parts	relational substantives
this, the same, other-else	determiners
one, two, some, all, much-many, little-few	quantifiers
good, bad	evaluators
big, small	descriptors
know, think, want, don't want, feel, see, hear	mental predicates
say, words, true	speech
do, happen, move, touch	actions, events, movement, contact
be (somewhere), there is, be (someone)'s, be (someone/something)	location, existence, possession, specification
live, die	life and death
when-time, now, before, after, a long time, a short time, for some time, moment	time
where-place, here, above, below, far, near, side, inside	space
not, maybe, can, because, if	logical concepts
very, more	intensifier, augmentor
like-way-as	similarity

Vir: Cliff Goddard, Anna Wierzbicka. *Words and Meanings. Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. New York: Oxford University Press, 2014.

Poglejmo si razčlenitev kompleksnejše besede na primitive: *мужчина* = *man* + *he* + *big*. Zanimivo, tudi analizem se zateka k

² Za gusko različico glej Анна Гладкова. *Русская культурная семантика: Эмоции, ценности, жизненные установки*. Москва: Языки славянской культуры, 2010

takšnemu – neekološkemu – sestavljanju pomenov. Besedo ženica v angleščino na primer prevajamo kot *little old lady*. Velja ženica = majhen (*little*) + star (*old*) + ženska (*lady*) oziroma beseda = *primitiv₁* + *primitiv₂* + *primitiv₃* + ... Na tej točki omenimo še poetiko posne-manja govornice *primitivnih* ljudstev: *Jaz dal moja žena velika roža*. Sporočevalec učinek doseže tako, da namesto sintetičnega uporabi analitični princip. Medtem angleško različico *I gave my wife big flower*. od slovnično povsem pravilne povedi loči le nedoločni člen (*I gave my wife a big flower*.). Obstajajo torej okoliščine, v katerih lahko kot naslednjo ali celo višjo stopnjo razvoja jezika izpostavimo sintetizem, analitizem pa prevzame vlogo njegovega *primitivnejšega* predhodnika.

V nasprotju z analizo je sinteza *ekološka*, saj teži k jedrnatosti. Utemeljuje žanr enobesedja: v njej zaživijo in preživijo metaforične povezave. Če izhajamo iz Epštejnovega *proto* razumevanja sveta, lahko sintetizem obravnavamo kot eno od dveh enakovrednih faz jezikovnega razvoja. Trenutno ga nova družbena realnost, v kateri cveti analitizem, resda potiska v ozadje, a bo sčasoma doživel preporod – je namreč kokoš in hkrati jajce.

Bibliografija

Aleksandra Derganc. Gradivo za predmet Leksikologija in frazeologija: *Картина мира*. (b)

---. Gradivo za predmet Leksikologija in frazeologija: *Leksikalni in gramatični pomen*. (a)

Robert Dixon. *Ergativity*. Melbourne: Cambridge University Press, 1994.

Mihail Epštejn. *Žnak_vrzeli: o prihodnosti humanističnih ved*. Prev. Blaž Podlesnik. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2012.

Raymond Hickey. »Drift in the history of English«. UDE. Universität Duisburg-Essen. <https://www.uni-due.de/SHE/SHE_Grammar.htm#GlossTop>. Dost. 15. 4. 2022.

Tatjana Micić. *Mythical Paradigms of the Avant-garde and its Era*. Doktorska disertacija. Praga: Filosofická fakulta, 2009.

Mladen Uhlik. »Analiza pojma jezikovna slika sveta v zgodovini jezikoslovnih idej – primer determinizma v jezikoslovju.« *Jezikoslovni zapiski* 14. 1 (2008): 75--84.

А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелёв. *Ключевые идеи языковой картины мира*. Москва: Языки славянской культуры, 2005.

Oxford Russian Dictionary. Ur. Marcus Wheeler, Boris Unbegaun. New York: Oxford University Press, 1972--2000.

DRUŽBA IN

KULTURA

ANDROGYNE KOT POT DO NESMRTNOSTI

Petra Vujičić

70

Družba in kultura

Rusko-ameriški esejist in literarni teoretik Mihail Epštejn v delu *Znak vrzeli* (*Знак пообела*) med drugim obravnava tudi odnos med seksologijo in erotologijo. Pri tem razlaga, da je ta odnos podoben odnosu med kemijo in alkimijo – za obe dvojici je namreč značilno, da je ena stran predznanstvena oz. umetniška predhodnica druge strani. Tako kot je alkimija predznanstvena umetniška predhodnica kemije, je tudi erotologija predznanstvena umetniška predhodnica seksologije (2012: 287–288). Epštejn se nadalje opre na enega najbolj znanih alkimističnih konceptov, *androgynne* ali *rebis*, da bi razložil združitev dveh ljubečih se bitij v eno telo kot proces, ki pripelje do »začasne večnosti« (Epštejn 2012: 325). Pri tem se sicer zelo redko naveže na stare alkimistične teorije; verjetno ne le zato, ker se alkimijo danes obravnava kot psevdoznanost (postavlja se jo na isto raven kot astrologijo), ampak tudi zaradi osebne njegove usmerjenosti v razmisleke o prihodnosti humanistike in v iskanje novih metodologij, ki bi ustrezale novi eri, tj. 21. stoletju. Zakaj bi se danes ukvarjali s koncepti, kot sta kamen modrosti ali *homunculus* – pretvarjanje svinca v zlato, ko pa vemo, da dokaza o obstoju tovrstnih konceptov danes preprosti ni?

Epštejn v istem poglavju detajlno razpravlja o erosu in njegovih številnih odtenkih, erotologijo kot vedo pa skuša posodobiti ter jo spet prikazati kot veljavno in relevantno za potrebe današnje družbe. Tukaj se zdi izhodiščna zveza Epštejnovega videnja

vzporednice med erotologijo in alkimijo še manj jasna – čeprav alkimijo, kot rečeno, večinoma pušča ob strani in jo vidi kot nekaj, kar je za današnjo družbo precej zastarelo, sploh pa neresnično, je v njej vseeno mogoče najti nekaj primerljivega z njegovo teorijo – odnos do smrtnosti in posledično nesmrtnosti. V nadaljevanju razlagam Epštejnovo videnje odnosa erosa in ljubezni do smrtnosti ter ta odnos kontekstualizirati znotraj človekove potrebe, da vedno presega meje narave in družbene konvencije, kar je zelo verjetno eden glavnih motivatorjev nastanka in razvoja večine znanstvenih ved, ki je še posebej prisoten prav v alkimiji. Ta dva motivatorja, asmrtnost na eni strani in potrebo po preseganju meja na drugi, umeščam v sodobno kulturno situacijo, saj se kažeta kot še vedno zelo relevantna motivatorja pri novih načinih mišljenja, nenazadnje tudi pri inovatorstvu.

Epštejn piše, da v sodobni družbi 20. in 21. stoletja zaradi vpliva seksologije vlada pragmatična težnja, da se iz družbene zavesti izpodriva vse, kar spada v polje ljubezenskega, in da je danes veliko spodobneje natančno razpravljati o masturbaciji ali detajlih seksualnega akta kot o visokih romantičnih in sentimentalnih čustvih. Ljubezen vidi kot predmet humanistične znanstvene obravnave, erotologijo pa kot neizogiben del humanistike, usmerjen v normo, željo in zadovoljstvo – v tri tvorne in radostne pojavnosti erosa. »Erotologija ne preučuje spolnih odnosov, ampak ljubezen in ljubosumje, užitek in željo, prepoved in draž ter strast in igro kot izključno človeške pojave.« (Epštejn 2012: 289) Teoretik torej zagovarja obravnavo erotologije kot zasebne znanstvene discipline z lastno metodologijo, ker je podobna humanističnim vedam, kot sta estetika in poetika (2012: 290).

Erotika je za Epštejna produkt civilizacije. To, kar je erotično, Epštejn opisuje kot »konvencionalne, kulturno pogojene, pogosto igrive oblike spolnih stikov, katerih cilj ni razmnoževanje, temveč užitek«. (2012: 291). Erotika naredi to, kar je prepovedano, desetkrat privlačnejše – to ji uspe že z oznako prepovedanega. Eros je zaradi tega neprimerno močnejši od spolnega nagona. Civilizacija v tem kontekstu ni nič drugega kot mehanizem za ustvarjanje, širjenje in krepitev erosa, ta pa deluje s pomočjo preseganja mej, kot sta tradicija in tabu. Eros preganja želja, ki je seveda drugačna od živalskega nagona, ker nagon ne poraja nobenih fantazij, ampak je čista potreba. Želja je usmerjena na nekaj, česar ni nikoli dovolj. (Epštejn 2012: 291–293)

Kljub temu da se eros tradicionalno deli na spolnost in ljubezen, se zdi Epštejnu pomembno vpeljati tristopenjsko delitev. Govori o spolnosti kot o čisto navadnem razmnoževanju biološke vrste, o erotiki kot o smrtnosti posameznika in njegovi težnji, da bi zase postal vse, in o ljubezni kot o nesmrtnosti posameznika ter njegovi zmožnosti, da postane vse za drugega (Epštejn, 2012: 319–320). To je na prvi pogled zelo abstraktna delitev, je pa izjemno pomembna prav za koncept androgena, na katerega se navezuje moja naloga. Razlika med spolnostjo in erotiko se zdi jasna – Epštejn (navezujoč se na Batailleja) piše, da erotika izvira iz občutka umrljivosti jaza

ali da posameznik išče naslado prav zato, ker nenehno pričakuje smrt. Iz erotike se poraja tudi ljubezen, ker samo nekdo, ki se zaveda lastne smrtnosti, lahko poišče nekaj, kar bi mu omogočilo vsaj upanje na nesmrtnost. Kaj potemtakem sploh je ljubezen? Če med seksualnostjo in erotiko leži civilizacija, ki preganja erotično željo na način postavljanja meja, med erotiko in ljubeznijo leži individualnost. V erotični igri si na koncu vedno želimo ostati istovetni; usmerjeni smo na oblike lastnega užitka, medtem ko se ljubezen poraja prav s preseganjem egoizma. Epštejn citira Solovjova in njegovo delo *Smisel ljubezni*, sam pa pri tem ugotavlja, da ljubeča oseba prenaša težišče svoje absolutne vrednosti iz lastnega Jaza v Ti ljubljenega. (2012: 320–321)

Le pri dejanskem ljubezenskem odnosu je mogoče dve bitji združiti v eno celovito bitje – v *androgen*. *Androgen* ali *androgyn*e se prvič omenja v Platonovem *Simpoziju*, v katerem Aristofan (Platonov lik) pripoveduje mit o takem bitju. Govori o prvotni ljudski rasi, ki za razliko od današnje ni ločila dveh, temveč tri spole – poleg moškega in ženskega še androgen, ki je bil kombinacija prvih dveh. Vsi ljudje, moški, ženke in androgeni, so bili takrat ogromni in močni, imeli so štiri roke in štiri noge, dva spolna organa in veliko glavo z dvema obrazoma, pri čemer je vsak obraz gledal na svojo stran. Potem ko so se uprli bogovom, se je Zevs, ki mu je njihova moč predstavljala močno grožnjo, odločil vse ljude presekati na dve polovici. Ti ljudje so potem v blaznem in mrzličnem stanju začeli iskati svojo drugo polovico in drug drugega objemati, ne da bi pri tem mislili na lakoto, žejo ali kakršenkoli drug nagon. Potreba po tem, da bi spet postali eno bitje, je bilo veliko pomembnejša od vseh ostalih potreb. S pomočjo te alegorije Platon (skozi lik Aristofana) razlaga starodavno človeško potrebo po življenjskem partnerju, ki jo vidi kot ponovno združitev dveh duš v eno – bodisi dveh moških ali dveh žensk v eno celo moško ali eno celo žensko dušo bodisi moškega in ženske v androgeno dušo. Androgen velja za popolno obliko združitve, ker lahko rezultira v nadaljevanje človeške vrste. (Merrill 1949: 97) Epštejn vidi androgena kot metamorfozo, do katere pride pri spolnem odnosu dveh ljubimcev. Ta se pri stiku spojita v močnejše in trdnejše telo, ki je androgeno in s tem nesmrtno. Kjer se koža zlepi s kožo, začnejo utripati mala srca, površina teles dveh samostojnih bitij pa postane notranjost androgenega telesa. Na mestu, kjer moški spolni ud vstopa v žensko spolovilo, nastane novo, glavno, močno srce, ritmično gibanje spolnega dejanja pa postane srčni utrip dvospolnega androgena. Orgazem prinaša infarkt androgena, njegovo hitro smrt in ponoven razpad na dve samostojni smrtni telesi. (Epštejn 2012: 325) Pojavlja se vprašanje, kako sploh androgen prinaša nesmrtnost, če sam umira takoj po končanem spolnem dejanju. Epštejn pri odgovarjanju na to vprašanje aludira na ljubezen kot poskusno obliko nesmrtnosti, na simbolno nadaljevanje združitve tudi zunaj spolnega dejanja in na »zavedanje, da bom za vedno ostal, in to ne kar tako in kar nekje, temveč v nekem drugem edinstvenem bitju, ki bo za vedno ostalo v meni«. (Epštejn 2012: 326)

Znotraj alkimije ima *androgynae*, *rebis* ali *hermafrodit* zelo pomemben in poseben pomen, praviloma pa se obravnava kot najvišja stopnja in konec *magnum opusa* ali *Velikega dela alkimista*. Carl G. Jung v svoji znameniti knjigi *Psihologija in alkimija* androgena pojmuje kot uspešen rezultat alkimističnega procesa in ga enači s substanco *lapis philosophorum*, torej s tem, kar mi razumemo kot kamen modrosti. Kaj to pomeni? Zelo strnjeno – alkimistični proces se začne s *prima materia* ali *nigredo* (s črno osnovno materijo), ki je nato podvržena štiristopenjskemu procesu. Prva faza je *solutio* (oslabitev vezi), druga *separatio* (dekompozicija na osnovne sestavine), tretja *divisio* (opozicija nasprotnih sestavin), četrta pa *putrefactio* (prečiščenje). Če je proces uspešen, je rezultat *albedo* (beljenje) ali stanje *omnes colores/cauda pavonis* (vse barve/pavji rep), kar aludira na belo barvo, za katero vemo, da vključuje vse druge obstoječe barve. S tem je prvi del alkimističnega procesa zaključen, njegov rezultat je *tinctura alba* ali *lapis albus*, t. i. srebrni stadij procesa, ki ga simbolizira Bela kraljica. *Albedo* stadiju sledi *rubedo* (rdečenje), do katerega pride z zviševanjem temperature ognja do najvišje možne intenzivnosti. Ta proces simbolizira Rdeči kralj. To je končna faza procesa, ki jo zaznamuje sočasna »kemična poroka« Rdečega kralja in Bele kraljice. Ta poroka rojeva androgena – hermafrodita Sonca in Meseca. Za *lapis philosophorum* so nekateri alkimisti trdili, da je samo *prima materia* za izdelavo zlata, drugi pa so menili, da gre za mistično bitje, ki so ga običajno nazivali kot *Deus terrestris* (Zemeljski bog), *Salvator* (Rešitelj) ali *filius macrocosmi* (sin makrokosmosa), kar je po formi prav androgen. (Jung 2014: 113–115) Nujno je poudariti, da noben alkimist v celotni zgodovini alkimije s to metodo ni uspel izdelati niti najmanjšega koščka zlata, še manj pa dejanski kamen modrosti, ki bi zagotavljal nesmrtno življenje. Tisto, kar me pri tem zanima, je zgolj psihična in teoretična prvina alkimije oziroma hermetična filozofija in njena interpretacija androgena.

S stališča hermetične filozofije ali spiritualno-religiozne veje alkimije je končni cilj *magnum opusa* odrešenje. Alkimist vidi odrešenje kot delo in proces, v katerem se bog bori s trpljenjem in nepopolnostjo lastne kreacije, v žrtvenem dejanju pa to trpljenje prevzame nase ter tako konča svoj *magnum opus*, in sicer v formi odrešitve oziroma zmage nad smrtjo. Alkimist vztraja pri odrešenju substance ali materije, ker je prav znotraj nje ujeta božanska duša, ki se po procesu osvobajanja pojavi v formi božjega sina. Za alkimista torej odrešenje potrebuje prav božanska duša, ki je ujeta v materijo in je zato del vsakega človeka. Ko se ta duša odreši materije, se transformira v prej omenjeni *filius macrocosmi* – kamen modrosti v formi androgena. Ta koncept je starejši od krščanske religije, zato ni nujno, da aludira na krščanskega boga in Jezusa Kristusa, čeprav se je po razširitvi krščanstva ustalila prav takšna, torej krščanska razlaga. (Jung 2014: 304, 311) Če ta koncept razložimo enostavneje – alkimist svoj *magnum opus* vidi kot odrešenje in prečiščenje duše oziroma njeno osvoboditev od materialnega telesa, kar jo vodi k svobodi, izpopolnjenosti, v končni fazi pa k večnemu življenju.

Kakor pri Epštejnovem ljubezenskem androgenu, ki skozi združitev dveh teles (ki nekakšno odrešenje najdeta drug v drugem) vstopa v svojo neuničljivo in večno eksistenco, je tudi alkimistični androgen rezultat alkimistove ljubezni do boga. Ta androgen torej skozi izločitev božanskega iz človeškega in materialnega dosega večno, popolno in neuničljivo eksistenco. Alkimist pomaga božanski duši, da se odreši, odrešenje po zaključenem delu pa doživi tudi on sam. Alkimijo je tako mogoče razumeti kot rezultat človekove težnje in želje, da presega meje, da znotraj danega materialnega sveta najde nekaj nevidnega in neotipljivega, da se v celoti potopi v mističen in okulten svet ter tako pobegne od svoje smrtnosti. Podobna težnja deluje tudi pri erosu. Želja po odkritju novega, preseganju družbenih in naravnih meja, je hkrati odstop od družbenih konvencij. Precej pomembno je tudi to, da sta tako ljubezenski kot alkimistični androgen nekako rezultata dialoških odnosov – odnosa med dvema zaljubljenecema ter odnosa med alkimistom in njegovim *opusom*.

Ugotovili smo že, da sta dva glavna motivatorja erosa in alkimije strah pred smrtnostjo in potreba po preseganju meja, omeniti pa je treba še odnos do prihodnosti in odnos do humanologije. Epštejn humanologijo razlaga kot »ved[o] o človeku, ki prestopa okvire svoje biološke vrste, vedo o transformacijah človeškega v procesih ustvarjanja umetnih oblik življenja in razuma« (2012: 437). Ta veda je seveda povezana z gibanjem transhumanizma, ki išče način, kako bi mehanizmi in umetni organizmi, ki jih je ustvaril človek, prevzeli vodilno vlogo v evoluciji razuma. S pomočjo te tehnologije bi se ljudje v prihodnosti lahko razvili do te mere, da bi si zaslužili oznako »postčloveških« ali »transhumanih bitij«. Epštejn kot primer takšnega bitja navaja že davno znani znanstvenofantastični koncept kiborga (2012: 434–435, 437). Obstoj kiborga se zdi kot nekaj, kar bi v prihodnosti bilo mogoče; ker pa je trenutno še neobstoječe, se je bolje opreti na primere že obstoječe nove tehnologije, ki že zdaj transformira in izboljšuje fizično obliko ter človeško življenje. Že dlje časa denimo obstajajo bionični vsadki, kot so umetne oči, roke in noge, ki jih je mogoče dejansko pomikati s pomočjo možganskih in mišičnih signalov ter uporabljati primerljivo s pravimi udi (Frossard in Lloyd 2021). Hkrati drži tudi to, da ljudje že danes izražajo željo, da se njihovo živo telo (če ne živo telo, pa vsaj možgani) pošlje na inštitute za kriogensko zamrzovanje – v upanju, da bo nekoč nanotehnologija dovolj razvita, da se jih odmrzne, regenerira, vrne v življenje in se jim tako omogoči, da bodo v daljni prihodnosti začeli živeti še eno, novo življenje (Day 2015). Ko se seznanimo z obstoječimi primeri transhumanistične tehnologije, se prihodnost, ki bi bila polna kiborgov, pa tudi v življenje vrnjenih ljudi, ne zdi več tako nemogoča.

Čeprav Epštejn takšno prihodnost obravnava kot rezultat popolnoma nove in drugačne človeške družbe, je vredno razmisleka, ali je prihodnost človeške vrste res tako drugačna od njene sedanjosti ali preteklosti. Ali pri transhumanizmu ne govorimo vendar o istih dveh motivatorjih, ki ju že poznamo – o strahu pred smrtjo

in o potrebi po preseiganju meja? Ljudje se še vedno tako bojijo smrti, da so pripravljene zamrzniti lastna telesa, da bi lahko nekoč vstali od mrtvih kot popačena, futuristična različica Jezusa. Zaradi istega strahu so pripravljene tudi presegati vsako mejo, ki jo postavi narava, zato se odločajo za zamenjave delov telesa z mehanskimi in bioničnimi vsadki, da bi lahko živeli dlje, kot bi jim morda omogočala narava sama. Ali v tem ne vidimo le še ene oblike androgena kot višjega in popolnega bitja? Kakšna je dejanska razlika med kiborgom kot novim, tehnološkim androgenom, sestavljenim iz človeka in robota, ter ljubezenskimi in alkimističnimi androgeni, ki so, kot smo spoznali, mešanica dveh spolov? Zdi se, da prav velike razlike ni. Ali potem razliko med alkimisti stare in znanstveniki nove dobe ustvarjamo umetno? Morda res – glede na to, da je motivacija enih in drugih ista; morda ne – glede na to, da imajo drugi popolnoma drugačne metode, kot so jih imeli prvi. Če je alkimist deloval na podlagi primitivnih informacij in v božjem imenu, za sodobnega znanstvenika lahko povemo, da deluje na podlagi vseh mogočih dostopnih znanstvenih virov, ne moremo pa odgovoriti, v imenu koga ali česa deluje. V imenu prihodnosti? V imenu razvoja človeške vrste? V imenu izboljševanja življenja? Ali ga morda preprosto zanima, kako daleč lahko gre, preden bo prečkal zadnjo možno mejo in prišel do konca? Vse naštetu so vsekakor ideali, čeprav niso usmerjeni v višje bitje, kar je bil za alkimiste bog. Če za izhodišče vzamemo motivacijo delovanja, bi bilo koristno premisliti, ali smo danes res tako drugačni od naših prednikov.

Če se človeštvo skozi stoletja ni spremenilo tako zelo, kot se zdi, in če ga že od začetka dejansko poganjata iste dve stihijski sili, potem še vedno velja, da ena stihijska sila posamezniku predstavlja mračnega kosca, ki počasi hodi za njim, druga stihijska sila pa visoko, grozečo steno, ki jo želi preskočiti, da bi odkril, kaj se nahaja za njo.

Literatura:

Elizabeth Day. Dying is the last thing anyone wants to do – so keep cool and carry on. *The Guardian* 25. 10. 2021. <https://web.archive.org/web/20170703042900/https://www.theguardian.com/science/2015/oct/11/cryonics-booms-in-us> (dost. 10. 4. 2022).

Mihail N. Epštejn. *Žnak_vrzeli. O prihodnosti humanističnih ved*. Prev. Blaž Podlesnik. Ljubljana: Labirint, 2012.

Laurent Frossard in David Lloyd. The future of bionic limbs. *Research Features* 25. 2. 2021. Research Features. <https://researchfeatures.com/future-bionic-limbs/>. (dost. 10. 4. 2022)

Carl G. Jung. *Psychology and Alchemy*. Oxfordshire: Routledge, 2014.

Robert V. Merril. The Pleiade and the Androgyne. *Comparative Literature* Vol. 1, No. 2 (1949). 97–112.

IV. RAZGLEDNICE

POLJSKA

Jasna Reščič

78

Razglednice

Cześć, ali bolje hejka, kakor se na Poljskem pozdravljajo med prijatelji.

Ne glede na to, koliko sem se oktobra, ko sem prišla v Krakov, pritoževala, da se je s Poljaki težko spoprijateljiti, mi je ob koncu semestra vendarle uspelo iti na pivo s skupino poljskih kolegov – pravzaprav na grzaniec in pigwówko (se pravi kuhanček in kutinovo vodko), ker nihče od nas ni zares naročil piva (precej nepoljsko). Poljaki so na splošno zelo prijazni – če potrebuješ pomoč, ti bodo z veseljem pomagali, ampak ko je tvoja težava razrešena, ne bodo šli kar s teboj na kavo (no, morda tudi zato ne, ker na Poljskem tortica pogosto stane manj kot kava). Zato pa sva s kolegico Slovenko tudi potrebovali skoraj ves semester, da sva se s poljskimi sošolci prvič dobili zunaj, v baru Vistula Old nekje med Starim mestom in Kazimierzom.

»Biedaku! Powiedz, co poszło nie tak? (Reva! Povej, kaj je šlo narobe?)« me je vprašal fant ene od kolegic – sam diplomant informatike in faliran polonist, ko je slišal, da sem zagrešila študij na polonistiki. Poljaki niso nič drugačni od Slovencev. Tudi oni hočejo vedeti, zakaj se naključen tujec (ne potomec poljskih izseljencev!) prostovoljno uči njihov jezik. Priznajmo si, tudi mi isto sprašujemo tujce, ki se učijo slovensko.

Zdaj pa še nekaj o mojem odgovoru, saj sem facetu morala odgovoriti in odgovor mi po nekaj mesecih na Poljskem ne gre

več tako zlahka z jezika, kot ko sem prišla sem. Če me je bilo med Slovenci sram priznati, da se je moje zanimanje za poljsko književnost začelo iz romantičnega sentimenta do Sienkiewiczovih zgodovinskih romanov, mi je na Poljskem še težje povedati, da sem bila v srednji šoli požiralka knjig tega poljskega pisatelja iz druge polovice devetnajstega stoletja. Sienkiewicza sem takrat brala kot vznemirljivo prostočasno čtivo polno viteških junaštev in ljubezenskih zapletov – upam, da v tem početju le nisem bila edina – vsaj med Slovenci. Medtem pa so se naši poljski vrstniki v srednji šoli prisilno prebijali skozi Križarje in se Sienkiewicza pogosto spominjajo kot nekoliko dolgočasnega in dolgoveznega pisatelja, ki je v svojih delih uporabljal včasih do nerazumljivosti stilizirano staro poljščino, polno arhaizmov in latinščine. Kot kaže, je lahko tudi branje knjig krivo za kulturni šok in s to presenetljivo ugotovitvijo moram zaključiti svojo razglednico s Poljske, saj mi že zmanjkuje prostora.

Pozdrowienia, całusi i uciški iz Krakowa

Jasna

PS: Pa nikar ne vrzite zdaj zaradi mene romanov skozi okno ... Svet bi bil dolgočasen brez raznobarvnosti kultur in oddaljen brez prevodov!

RUSIJA

Vinsent Vilčnik

80

Razglednice

Moskovski metro

ali nepotreben podzemni drvež

Kako hitro se asimiliraš in privadiš na tempo mesta, v katerem živiš. Večinoma se mi ne mudi. Toda gibanje v metroju te prisili v njegov ritem. Pravzaprav je vse skupaj podobno nekakšni računalniški igrici, kjer se moraš v najkrajšem možnem času prebiti na drugi konec labirinta. Že v avtobusu si pripravim vozovnico in se počasi približam izhodnim vratom. Avtobus ustavi, vrata se odpro, še niti ne do konca, in jaz sem že na pločniku. Skrbno pripravljeno masko si privzdignem čez nos in s strumnim korakom stopim proti vhodu v metro. Gneča. Vsepovsod ljudje. Z urnimi koraki hodijo že tako izurjeno, da kljub klonečim glavam ne trčijo in se ne obregnejo v mimoidočega. Tudi sama se spretno zlijem s to množico. Iščem luknje med njimi. Vijugam sem ter tja, da ne zadanem ob kakšno torbo, in se naposled le celih trideset sekund prej kot moji sopotniki prebijem v notranjost postaje. Naslednja ovira: brezmejne blatne mlakuže na stopnicah v podzemlje, preko katerih si je treba utreti pot, ne da bi se poškopila po tazadnji. Medtem še zmeraj vozim slalom in prehitevam ljudi. Z vozovnico si odprem »vrata« in se končno znajdem na peronu. V stotinki sekunde premerim stanje in si izborim prosto mesto tik ob robu perona, kjer je najmanj ljudi. In tako čakam, pripravljena, da, ko vlak ustavi in potniki izstopijo,

še v istem trenutku, ko zadnji izstopi, že zakorakam nanj. Mesta so namreč omejena. In res nočem stati. Tako spremljam dogajanje skozi okno vlaka, medtem ko se ta ustavlja. Izmuznem se v vagon in brez oziranja sedem na prvo prosto mesto. Ponavadi je treba prestopiti, zato se že pred prihodom na prestopno postajo približam k izhodu vagona. In sem na preži. Medtem ko se vlak ustavlja, se jaz trudim ujeti napise na tabli, da vem, v katero smer moram stopiti. Če prestopam iz zelene na vijolično linijo, grem levo in po stopnicah navzdol. Ponovno slalom, ponovno strumen korak in previdnost, da ne zadanem ob torbo ali vrečko sopotnikov. Na tekočih stopnicah si za par sekund oddahnem. Ko sem na dnu, sem spet v pripravljenosti. V stotinki sekunde preverim stanje in si izborim prosto mesto tik ob robu perona, kjer je najmanj ljudi. Preračunavam izhod na končni postaji, ker je seveda na cilj treba prispeti čim prej. Zato sem se že vnaprej pozanimala, kateri izhod je pravi. Da prispem do svoje ljube kavarne na ulici Maroseyka, me na postaji Kitay-gorod čaka izhod številka 6. Da bi prihranili čas, je tako treba sesti v zadnji vagon. In podobno. Vstopim v nov vlak, prav tako z že vnaprej ogledanim ozemljem in – bravo! Ponovno osvojeno prosto mesto! »Sledušaja stacija: Kitay-gorod.« Karseda hitro izstopim in se razgledam po povešenih informacijskih deskah. Izhod št. 6. Stopim na tekoče stopnice, si spustim masko pod brado, ker komaj diham, in se pripravim; ponovno si poveznem kapo čez glavo in zavijem šal okoli vratu. Nadenem si rokavice in medtem so me tekoče stopnice že pripeljale na vrh. Levo in skozi detektorska »vrata«, pa desno in že se naslanjam z vso svojo težo na masivna, visoka, kovinska vrata. Zunaj sem! Na cilju! Rešena! Uspelo mi je!

Tako nekako doživljam vožnjo na metroju. Utrujajoče.

Murmanks

ali sublimna ledenost ruskega severa

Srečna sem, da sem potovala sama. Ker si tako lahko upravičeno prilastim vsako minuto teh dni, jo zaklenem globoko v svoje srce, zakopljem na oddaljeni otok svoje duše kakor skriti zaklad in jih tako okronam za moje, za samo moje trenutke! Z nikomer mi jih ni treba deliti. To so moji spomini. Dragoceni, neopisljivi, večni, moji! Najlepše je bilo, ker sem se tega zavedala. Prisotna v določenem trenutku sem ga doživljala z globokim zavedanjem njegove veličine, njegove vzvišenosti ... Zato sem dihala ta zrak s posebnim spoštovanjem, vsrkavala sem vase vse barve okoli sebe, z očmi zajemala tisočero belin, razprostirajočih se pred mano, s previdnostjo prisluhnila zvoku Barentsovega morja in se slavno predajala vsakodnevnim banalnostim, kot so prečkanje ceste in oblačenje stotero slojev nase. Veliko sem potovala, toda tokratna izkušnja severa je bila resnično nekaj posebnega. Prepričala me je. Prepričala me je v lepoto ledenega mraza. V lepoto snežne odeje, v

lepoto daljnega konca sveta. Prepričala me je v elegantnost ostrega vetra, v privlačnost sive, sovjetske arhitekture in mi pokazala svojevrsten čar v surovosti Rusov. Ja, pričakovala sem, da bom v snežno beli pokrajini zagledala le monotonost in pusto enobarvnost. Ruski sever pa me je prepričal v nasprotno. Koliko različnih odtenkov se pravzaprav preliva v tej prostrani ledeni pokrajini. Čudovito! –28 stopinj in veter, ki reže. Njegova sapa se grobo prebija skozi pore vse do obisti, nasilno mi napenja kožo ob kosti, lica rdečijo, postajajo kakor madež razlitega vina na belem prtu in lasje čudežno sivijo, spreminjajo se v krhko ivje na zimskem vejevju. Stopal že zdavnaj več ne čutim in v dlaneh se mi pretaka skeleča bolečina. Ledeni mraz. »Kako čudovito,« je moja edina misel, ki me v tem trenutku greje. Zrem v neopisljivo belino na robu sveta, opazujem, kako se nad gladino morja kopiči para in poslušam pomirjujoče škripanje snega pod nogami. Kamorkoli se ozrem, ena sama belina. Brez meja. Nedotaknjena, neokaljena snežna belina. Kakor kak sakralni obred me ta ledena brezmejnost prečiščuje in navdaja z veličastnim občutkom pokornosti. Severni polarni pas in jaz sredi vsega tega, tako majhna, tako drobna, tako minljiva. Ledeni mraz in oster veter. Bolečina in zakrknjenost v okončinah, pa vendar nekaj najbolj veličastnega, kar sem kadarkoli doživela. Hvaležnost. Ponovno hvaležnost napolnjuje moje srce!

MED MAKEDONIJO IN SLOVENIJO

Kristina Zdravkova
(z malo pomoči kolegice Maje)

Zakaj sem rada dvoživka?

Ker študiram svojo materinščino v tujini. Kdo je kriv? Zadnje čase Petre M. Andreevski, v predšolskem obdobju pa Kekec oziroma tedaj zame še Храбриот Кекец [Pogumni Kekec]. Kdo bi si mislil, da bom kakšnih deset ali petnajst let zatem sama postala kekec – neustrašna mladenka, ki se poda v tujino in to naravnost v deželo, o lepoti katere mi je prebiral mama ... Pa je bila najbrž prepričana, da mi vceplja zgolj ljubezen do knjig. In vendar se ni ustavilo tu. Najprej so mi brali drugi, potem sem druge brala sama, zdaj celo pišem. Kakor pač vem in znam. Kar nekako vseč mi je biti med dvema ognjema, čeprav pravijo, da se na dveh stoli hkrati ne da sedeti. Še vedno pa, roko na srce, ostajam pretežno bralka na dolge proge in postajam avtorica na dah. Moj odnos do svetovne književnosti je precej prozaičen, če smem tako imenovati prozofilstvo oziroma prozoorientiranost, medtem ko se avtorsko profiliram kot pesnica. Kdo bi razumel labirinte človeške identitete? Se je res nujno odločiti? Ta razcepljenost me nič kaj ne vznemirja. Pravzaprav je del moje celovitosti. Deloma sem doma v svoji makedonščini, skozi katero so vame pronicale prve besede, silile v povedi in se pretakale v pripovedi, obenem pa se vse raje zatekam k slovenščini, ki zame ni le varen pristan, temveč predvsem težko

osvojljiva trdnjava. Vzpenjam se na ta stolp, zavlekla se bom na vrh in zmagoslavno izobesila svoj manifest – razglas ponižnosti. Slovenščina je namreč čudovita snov, a se nenehno izmika, kot privid in zato se mi zdi naravnost sanjska. Kdaj mi je skočiti docela v tvoje naročje? Večkrat se zasajam vate in čutim, da se upiraš, a naposled ukloniš. Rada me imaš. Jaz pa tebe, odvrnem vselej, ko zaslišim svoj glas in preberem tvoje črke. Vse bližji sva si. Podajam ti roko, vedno bom na tvoji strani, na strani jezika. Kvečjemu jezik nas lahko odreši in nepoznavanje jezika je bolezen družbe. Srečujem jo, pogosto, prepogosto, zdaj za vogalom bloka, zdaj za platnico, zdaj podpisano z grafitom, zdaj zabrisano s kolofonom. Pomiriti se hočem s pisavo, se zlititi z njo in njeno skladnostjo. Ko bi se le lahko zasidrili v mirnem tolmunu in nas ne bi več tokovi spravljali v dvome! Za jezikoslovce je rekreacija kvečjemu veslanje na tem blaženem mestu. Pustite nas, dvigovalci mulja, omahnite še vi v vabljivo vodo in se držite nad njo, lebdite, kot to počno načitani, ali pa ne drezajte več v gladino, temveč prepustite sladko in slano, tekoče in stoječe dvoživkam, kajti kameleoni nikdar ne boste dvoživke.

IZ NOVEGA SADA V LJUBLJANO

Martina Seizović

Živjo, moje ime je Martina Seizović. Prihajam iz vasi v osrednji Srbiji, imenuje se Vraneši, blizu Vrnjačke Banje. Diplomirala sem na Univerzi v Novem Sadu, kjer sem študirala srbski jezik in književnost. Ker nisem želela postati profesorica, sem se odločila, da bom naredila nekaj drugega in se prijavila na magistrski študij v Ljubljani. Zdaj sem na dvopredmetnem magistrskem študiju na Filozofski fakulteti, v prvem letniku, študiram pa splošno jezikoslovje in južnoslovanske jezike – prevajalska smer.

Na dan, ko sem se zaradi študija preselila v Ljubljano, sem prvič prišla v Slovenijo, tako da je bilo zame vse povsem novo – mesto, jezik, ljudje, kultura. Na vse sem se kar hitro navadila, edino – jezika nisem znala in se ga še učim. Dejstvo, da sem se vpisala na prevajalsko smer, je pomenilo, da sem morala prevajati iz slovenščine in v slovenščino že od samega začetka. Kako pa to? Saj nisem vedela niti, kaj pomeni »Živjo«. Prišlo je do nesporazuma. Prijavila sem se na magistrski študij v upanju, da se bom vpisala na kulturološko smer, ne prevajalsko. Takrat še nisem vedela, da se to izvaja ciklično, na kar nisem niti pomislila. Magistrski študij prevajanja sem torej začela po naključju in izkazalo se je, da je to najboljša stvar doslej! Že prvi teden je bila moja prva domača naloga pri prevajanju v celoti narejena z Google prevajalnikom, začela sem se učiti slovenščino, korak za korakom, ampak zdaj jo lahko uporabljam vsak dan, pišem tudi ta članek, tako da se opravičujem za vse jezikovne napake, ki sem jih verjetno naredila do sedaj. Resnično zelo uživam v študiju v Ljubljani, imam res zelo dobre profesorje in do sedaj sem se naučila veliko o prevajanju in o tem, kakšne lastnosti naredijo dobrega prevajalca.

Zelo rada imam naravo in rekla bi, da je to zame ena najboljših stvari tukaj v Ljubljani. Kamorkoli se obrnem, je park, gozd, reka ali hrib, tako da zelo uživam v samem mestu. Živim v bližini hipodroma Stožice, v najvišjem nadstropju, in imam privilegij kuhati vsak dan z najboljšim razgledom na drevesa in gorske vrhove. Imam sostanovalce iz različnih držav, tako da imamo multinacionalno in zelo zanimivo gospodinjstvo.

V PREVAJALSKA
V. VAJA

BAJRUZIN HAJRO PLANJAC, HABETOVA KOČA

Anela Čajić

88

Iz bosanščine

29. poglavje

Nekje v daljavi, na višavju Borja in Krnjina, so stoletna drevesa na svojih krošnjah držala modri nebesni svod, iz njihovih kupol je sonce, ki je kukalo skozi razpoko v oblakih, sijalo na rodovitno Posorje, po katerem se je razlegal tanek mujezinov glas z minareta.

Visoko v zraku je neutrudni jastreb privabljal samico.

Bil je petek. Petkova molitev se je bližala koncu.

Sejo, visok, s svojimi svetlimi kodri, se je nekako čez noč prelevil v mladeniča. Umirjal je šop las, ki mu je nagajivo poplesaval nad očesom.

Zdelo se mi je, da je on, ki nikoli ni potočil solze, jokal. Stopil sem bliže.

Za njim je prišel tudi Hamdija. Oba sta stopila na dvorišče. Jokala sta.

»Ljubi Bog, kaj se je zgodilo?« sem si rekel, ko sem se jima približeval.

»Kaj se je zgodilo, zakaj jokata?« sem ju vprašal.

»Habetova kočja je pogorela!« sta rekla v en glas in grdo pogledala v tla pred nogami.

Solze so jima lile po licih. Zdelo se mi je celo, da s solzami poskušata pogasiti požar. Pod košem je pes Kiba lajal nenavadno kot redkokdaj, poskušal se je odtrgati z debele vrvi, ki jo je moj oče pred kratkim raztegnil čez celo dvorišče.

V očeh so se mi zameglile podobe. Po obrazu se mi je skotalila solza in izginila v travnati preprogi dvorišča. Kmalu še druga, tretja ... Tako smo stali, izgubljeni v času, ne da bi čutili sončno pripeko, ki je žgala iz zenita, in se spominjali srečnih dni v Habetovi koči in okoli nje.

Tam smo preživeli otroštvo. Kamorkoli smo šli in od koderkoli smo se vračali, je bila Habetova kočica »zbirno« mesto.

Zdi se mi, da je s kočico pogorelo tudi naše srečno in brezbrizno otroštvo, da so pogoreli številni spomini.

Za trenutek so se mi v spominu pojavili prizori od kočice iz prvega srečanja, ko nas je njen lastnik Adem - Habe ujel, ko smo trgali deske, do prizora nedavnega večera, ko sem se tam spogledoval s Habetovo vnukinjo Esmo.

»Kdo jo je zažgal?« sem vprašal, potem ko sem dvignil pogled s svojih športnih copat in se zazrl v požar v njunih očeh. Seja in Hamdijo sem videl kot skozi meglo, v daljavi.

V tistem trenutku so se mi še enkrat prikazale podobe pastirskih iger, pečen krompir iz žerjavice pred kočico, pečene gobe, pretepi s fanti iz Piljužićev ter nemirne bele prsi Habetove vnukinje Esme, ki je zadnje čase zaradi mene vse pogosteje prihajala v kočico.

Podrgnil sem si oči.

Onadva sta stala in še vedno vekala, s pogledom, uperjenim v konice starih, ponošenih športnih copatov, iz katerih so štrleli goli prsti. Solze so pustile sledi na njunih otožnih obrazih.

»Kdo jo je zažgal?« sem ju spet vprašal.

»Caco in njegova družčina!« je odgovoril Sejo.

Pred očmi se mi znova prikaže lik Habetove vnukinje Esme in Caca, ki jo je dneve in dneve preganjal in jo poskušal osvojiti. Nazadnje, ko sva bila z Esmo v koči, mi je rekla, da ji Caco grozi, da se ne sme videvati z mano, ker jo on želi zase.

»Torej, ga imaš rada?« sem vprašal, ko je drgetala v mojem naročju, jaz pa sem užival v njenem drgetanju.

»Ne, tebe imam rada!« je odmeval Esmin glas v Habetovi koči.

»Tako torej!« sem rekel Seju in Hamdiji.

Pogledala sta me, ne da bi karkoli rekla. Tam smo stali, še sam ne vem koliko časa.

Samo gledali smo se. Nič nismo rekli.

Vir:

Bajruzin Hajro Planjac, 2007: *Habetova koliba*. Tešanj: Planjax.

KAREL ČAPEK, ČLOVEKOVE POSLEDNJE REČI

Aleš Belšak

90

Iz češčine

Tramvaj žvenketa in klopota gor proti Olšanskim žalam.

»Lej,« reče možic mladeniču v zajčjem krznu, »tukaj spet nekaj gradijo; to bo kakšna šola ali pa kino. Veš, zelo sem vesel, da sem ga še zadnjič videl. ‚Ah, ti si,‘ je rekel. Ni šlo za to, da bi mu to kakorkoli pomagalo, ampak človek mora izkazati prijateljstvo. ‚Pa bom spet prišel,‘ sem mu rekel, ‚takrat boš pa že na nogah,‘ mu rečem; ampak potem –«

Mladenič v zajčjem krznu je otožno prikimal.

»Vzel sem medaljo, da bi ga razveselil,« je nadaljeval možic, »in on reče: ‚Moj bog, si to res ti?‘ Vidiš, me je prepoznal. In jaz mu rečem: ‚Jože, vse bo še v redu.‘ On pa zakliče: ‚Manica, daj mi malo drobovine.‘ Res mu je dala, on pa je le dvakrat ugriznil, samo tak majhen grižljaj, pojedel ni skoraj nič. Manica, daj mi malo drobovine,« je ganjeno ponovil možic.

Mladenič v zajčjem krznu je tiho posmrkal.

»No, no,« ga je tolažil možic, »res je bil tvoj brat. Ona je rekla, da še zase ne ve, ampak on me je pogledal in rekel: ‚Tone, si to ti?‘ Počakaj,« je izustil možic in si veselo pomel roke, »koliko vencev bo revež imel! Šel sem vprašat, koliko stane venec s trakom, in oni so rekli, da petinosemdeset kron. Potem sem si rekel, kar brez traku, bom dal zraven vizitko; nanjo sem napisal: ‚Sladko spi, tvoj Tone. To je skoraj enako, ne? Človek mora izkazati prijateljstvo; ampak

da bi dal dvajset kron za trak, to pa res ne; tako in tako bi ga na pokopališču potem kdo ukradel.«

»Meni so rekli,« se je s slabotnim glasom odzval mladenič v krznu, »da venec s pentljo stane devetdeset kron, jaz pa sem rekel, naj stane, kar hoče, naj stane tudi sto kron, samo da bo lep.«

»No, saj je za brata,« je rekel možic, »zato pa je tako krasen. Na pentlji v zlatih črkah ‚Poslednjič zbogom, Jan in Ljudmila‘,« je ponovil, občudujoč vso to lepoto. »Nismo še tam, še dve postaji. Ampak imamo pa srečo z vremenom za tale pogreb, ne? Lepo bo.«

Mladenič je skoraj neopazno prikimal.

»Ampak njej ne puščaj ničesar,« mu je svetoval možic. »Kaj bi ta krava sploh počela s tem; sama ne bo več dolgo tukaj. Naj ti da njegovo mizo, pa kar mu je ostalo oblek. In za tisto uro se tudi zmeni. Jaz ji ne bi nič dal, mrhi. Veš, tisto omaro ti mora tudi dati, reci, da je še od staršev.«

»Še nismo tam?« je otožno vprašal mladenič.

»Še ena postaja,« je odgovoril možic, »potem pa je do kapele še kos poti peš. Mislim, da pridejo tudi Franc in drugi prijatelji, no, lepo bo. On se z njo ni poročil, tako da nima do ničesar pravice. Nor bi bil, če ji boš kaj pustil. In doktorju ne plačaj, mogoče bo pozabil. Če tiste omare ne potrebuješ, jo prodaj. Ampak ta venec, to je res nekaj krasnega. To pentljo kar odnesi domov, jo je škoda puščati tu; lahko jo obesiš takole okoli ogledala, veš? In če vama umre Ladislav, takrat vama bo ta pentlja spet prišla prav. Samo da sem ga še zadnjič videl; kako je bil vesel, ubožec –«

Tramvaj upočasni pred vhodom na pokopališče.

»Počakaj, počakaj, da se ustavi,« je možic zadržal mladeniča. »Še padel bi lahko, pa si danes tako lepo oblečen. To bi ti pokvarilo cel pogreb.«

Potem se je žalujoči možic, skrbno podpirajoč mladeniča v zajčjem krznu, odpravil proti vratom pokopališča.

Vir:

Karel Čapek, 2018: Poslední věci člověka. *Menší prózy*. Praga: Městská knihovna v Praze. Str. 20–21.

SŁAWOMIR MROŻEK, ZABAVA

Pia Marija Žugman

92

Iz poljščine

Osebe:

Hlapčič B

Hlapčič S

Hlapčič N

Opomba: Oznaka 'hlapčič' naj v uprizoritvi: ne služi za vaško karakterizacijo oseb v stilu »ljudskih tipov«. Zavijanje v narečju ni priporočljivo. Scena je popolnoma zatemnjena. Glasovi.

GLAS B Kaj je!

GLAS N Zaprto.

GLAS S Mogoče pa ni nikogar?

GLAS B Kako to zaprto?!

GLAS N Hej! Halo, halo!

GLAS S Mi smo!

GLAS B Kako – ni nikogar?

GLAS N Spustite nas noter!

GLAS S Sami se zabavajo!

GLAS B Kako – sami?

GLAS N Odprite! Odprite!

GLAS S Če se ne bi sami imeli fino, bi nam odprli.

GLAS B To bomo še videli! (*glasno trkanje, premor*)

GLAS N Morda ne slišijo?

GLAS B Kako to ne slišijo!? (*glasnejše trkanje*) Vi! Odprite!

GLAS S Kje je stražar?
 GLAS N Daj s peto! S peto! *(še glasnejše trkanje. Trenutek premora)*
 GLAS S Nič.
 GLAS N Daj še enkrat!
 GLAS B Tiho!
 GLAS N Zakaj tiho? Tam je zabava!
 GLAS B Tiho. Poslušajmo, kaj počnejo tam. *(premor)*
 GLAS N In?
 GLAS B Tam so neki ljudje. Nekaj šumi, se premika.
 GLAS S Nočejo nas!
 GLAS B Nas nočejo?
 GLAS N Nas?
 GLAS S Nas.
 GLAS B Nočejo nas na zabavi?
 GLAS S Nočejo.
 GLAS B Gremo!
 GLAS N Ko je pa zaprto.
 GLAS B Drži mi suknjič.
 GLAS S Spusti.
 GLAS B Dajmo. Zdaaj! *(hrup telesa, ki se zaleti v vrata)*
 GLAS N Je šlo?
 GLAS B Ne. Dajmo. Zdaaj! *(hrup)*
 GLAS N In?
 GLAS S Kako?
 GLAS B Skupaj!
 GLASOVI B, S, N *(v zboru) Hooruk! Hooruk! Hoo ...*

(Trikratni ropot, potem oster tresk in nenadoma se prižge ostra luč. Na odru velika miza iz temnega, plemenitega lesa, odkrita, brez prta, za kakih ducat ljudi. Pod stropom girlanda iz zaprašene svilenega papira kot v provincialnih klubskih prostorih. Masivna bogato ornamentirana baročna omara. Mnogo stolov, tabureti, oblazinjeni, bidermajerski in drugi stoli, vsi stari, obrabljeni, stilni, podobno kot miza, a razpostavljeni pomešano, tesno in brez reda. Kontrabas v črnem kovčku oprt ob steno, na tleh harmonika. Na prazni mizi steklenica iz belega stekla, četrt litra, zapečaten. Stene rahlo potemnele od časa, brez kakršnih koli slik in okrasja, edini okras so girlande iz obledelih, cenениh papirčkov in temna, rjava draperija. Ni oken. So pa točno na sredini frontalne stene ogromna vrata s težkimi, okrasnimi podboji, zdaj delno polomljena, z njih štrlijo lesene treske. V odprtini tema. Skozi razbita vrata planejo trije hlapčiči. Hlapčič B si spotoma oblači suknjič. Vsi so v prazničnih črnih oblekah, vsak ima v gumbnici cvet v kričeči barvi. Hlapčič B je debel in velik, rdečeličen. Pod vratom ima starinsko modro pentljo. Druga dva imata kravato. Vsi so mladi, imajo goste, bujne lase, B črne, N blond, S rdeče (lasulje, ampak ne pretirane, ne karikirane). V zagonu se razkropijo po odru.)

B Glasba! Igrajte!

N No, a nas niste hoteli spustiti noter? Kaj pa zdaj?!

B Vam bom že pokazal! Igrajte!

S *(se ozira naokrog)* Nikogar ni.
 B Morajo biti! *(N-ju)* Ti tja! Jaz tja! *(B in N stečeta v nasprotna kota, iščeta. S gleda naokrog)*
 N Tukaj jih ni.
 B Kaj to pomeni: jih ni?
 S Če bi bili, potem bi bili.
 B Če je harmonika, kje so potem oni?
 S Harmonika je – glasbe pa ni.
 B Kako je ni?
 S Kaj pa sploh je?
 B Sedita. *(se usede)*
 N Ne, jaz ne bom sedel. Muzikantje, vrnite se! *(N začne ihteti)*
 B Kaj mu je?
 S Joka, ali kaj?
 N *(ihtech)* Mo ... ra ... la ... bi ... biti ... za ... ba ... va ...
 B Utihni.
 N *(s trudom sezuva čevlji in ga pokaže drugima dvema)* Kupil sem ... čevlje ...
 S Daj no mir!
 N Čevlje ... sem si kupil ... In kaj zdaj?
 S Morda bodo prišli nazaj.
 B Nikamor niso šli. Tukaj so. Čutim to. Daj že mir in si obuj čevlji. *(N pohlevno spet obuje čevlji, še vedno malo ihti)*

Vir:

https://chomikuj.pl/ChomikKulturalny/KSI*c4*84*c5*bb-KI/S*c5*82awomir+Mro*c5*bcek/S*c5*82awomir+Mro*c5*bcek+-+ZABAWA,5754808368.pdf

HENRYK SIENKIEWICZ, LOTOS

Jasna Reščič

»Če prehodil svet bi ves,
ne najdeš nič nad lotos: med cvetovi cvet je.
In enkrat ko uzreš na vodni ga širjavi,
ga misel ne pozabi – ne pozabijo oči –
saj niti v suhem zlatu na mogulski kroni
ne iskrijo se tako iz Golkonde dragulji,
ne z rajske ptice perja v barvah tisočerih
ne lijeta tak čar in svetloba v plamenih,
ne ponašajo se s tako mavrico metulja krila,
ne vrtnica tako prekrasno prsi ne razkriva,
ne nad morja neskončnostjo v spokojni noči
tako čarobno zvezda ne miglja v neba globini –
kakor na tihi šipi v dalji svetlo sinji
rodi se, blešči in cveti ta prekrasni cvet božji,
ljubezen bogov je in zemlje uteha,
prekrasna in skrivnostna kot sanj zlata preja.«
Tako budist je mladi romarju povedal.

Ta je poslušal, dvomil – in končno mu odvrne:
»Po izkušnjah grenkih vem, da blodenj čari
se vedno razpršijo – kot listi z drevja v sapi –
saj vir vznesenj pomladnih že usahnil je v meni –
in vem, da cvetje osuje se v jeseni,
ko iz daljave megla lotos naokrog ovije,
takrat še sam v meglen oblček se prelije,

kot dežna kaplja, padajoča v globine,
se razprši – in še spomin za njo izgine.«
To je povedal in odšel.

Naenkrat beli cvet
je srečal – in pred njim obstal v osuplosti ujet –
Na ustih so zamrle navdušenja besede
samo v ponižnosti se glava je sklonila –
in je dojel, zakaj na zemlji so dežele,
kjer smrtnik božjo slavo lotosu daruje.
Kasneje, ko naprej ga je odnesla reka,
spoznal je, da niti v daljavi se lotos ne pozabi,
in kdor enkrat uzre ga na vodni širjavi
pri njem oči in dušo in razum ostavi.

Vir:

<http://www.henryk-sienkiewicz.ovh/14/022.html>

IVAN A. BUNIN, MRZLA JESEN, ODLOMEK

Svetlana Pavlin

Junija tistega leta je bil v gosteh na našem posestvu – vedno smo ga imeli za svojega: njegov pokojni oče je bil prijatelj in sosed mojega očeta. Petnajstega junija so v Sarajevu ubili Ferdinanda. Šestnajstega zjutraj so s pošte pripeljali časopise. Oče je z moskovskim večernikom v rokah prišel iz kabineta v jedilnico, kjer smo on, mama in jaz še sedeli ob čaju, in rekel:

»No, dragi moji, vojna je! V Sarajevu je bil ubit avstrijski kronski princ. To pomeni vojno!«

Na Petrov dan je k nam prišlo veliko ljudi – bil je namreč očetov god – in pri kosilu so ga razglasili za mojega ženina. A devetnajstega julija je Nemčija napovedala vojno Rusiji ...

Septembra je prišel k nam le za en dan, da bi se poslovil pred odhodom na fronto (takrat so vsi mislili, da bo vojne hitro konec, in poroka je bila prestavljena na pomlad). Tako je napočil najin poslovilni večer. Po večerji so, kot po navadi, prinesli samovar in ob pogledu na okna, ki so se zarosila od njegove pare, je oče rekel:

»Presenetljivo zgodnja in mrzla jesen!«

Tistega večera smo sedeli v tišini, le sem in tja smo si izmenjali nepomembne besede, pretirano mirni smo skrivali svoje misli in čustva. Z narejeno preprostostjo je oče navrgel tudi to o jeseni. Stopila sem do balkonskih vrat in z robcem obrisala steklo: na vrtu, na črnem nebu, so se živo in ostro bleščale čiste ledene zvezde. Oče je kadil, pogreznjen v naslanjač, in odsotno gledal žarečo svetilko, ki je visela nad mizo, mama, z očali, je pod njeno svetlobo skrbno

šivala svilen mošnjiček – vedeli smo, čemu je namenjen – in ta prizor je bil hkrati ganljiv in grozljiv. Oče je vprašal:

»Torej vseeno hočeš na pot zjutraj in ne po zajtrku?«

»Da, če lahko, raje zjutraj,« je odgovoril. »Zelo žalostno, vendar mi še ni uspelo vsega urediti doma.«

Oče je rahlo zavzdihnil: »No, kakor želiš, dragi moj. A v tem primeru morava z mamó spat, res bi te rada jutri pospremila ...« Mama je vstala in pokrižala svojega bodočega sina, on se je sklonil k njeni roki, potem k očetovi. Ko sva ostala sama, sva bila še malo v jedilnici – začela sem igrati pasjanso – on je molče hodil iz kota v kot, nato je vprašal: »Bi se malo sprehodila?« Pri srcu mi je bilo vedno težje, brezizrazno sem odgovorila: »Prav.«

Ko sva se v predsobi oblačila, je še vedno o nečem razmišljal, z ljubkim nasmehom se je spomnil Fetovih verzov:

»Kakšna mrzla jesen!

Nadeni svoj šal si in ogrinjalo ...«

»Ogrinjala nimam,« sem rekla. »Kako gre pa naprej?«

»Ne spomnim se. Mislim, da tako:

Glej – med črnečimi bori

Kot bi se dvigal požar ...«

»Kakšen požar?«

»Lunin vzhod, vendar. Nekakšna podeželska jesenska očarljivost je v teh verzih: 'Nadeni svoj šal si in ogrinjalo ...' Časi naših dedkov in babic. O bog, o bog!«

»Kaj je?«

»Nič, draga moja. Vendar je žalostno. Žalostno in lepo. Zelo, zelo te ljubim ...«

Ko sva se oblekla, sva šla skozi jedilnico na balkon in se spustila na vrt. Sprva je bilo tako temno, da sem se ga držala za rokav. Potem so se na svetlečem nebu začele kazati črne veje, posipane z mineralno bleščecimi se zvezdami. Zaustavil se je in se obrnil proti hiši:

»Poglej, kako zelo posebno, jesensko se svetijo okna hiše. Dokler bom živ, bom pomnil ta večer ...«

Pogledala sem in objel me je v mojem švicarskem šalu. Z obraza sem odmaknila puhasto blago in rahlo nagnila glavo, da bi me poljubil. Poljubil me je in me pogledal:

»Kako se ti svetijo oči,« je rekel. »Te ne zebe? Zrak je čisto zimski. Če me ubijejo, me ne boš takoj pozabila, kajne?«

Pomislila sem: »Ga lahko res kar ubijejo? Ga bom nemara res v kratkem času pozabila – saj se konec koncev vse pozabi?« Prestrašena od svojih misli sem mu nemudoma odvrnila: »Ne govori tega! Tvoje smrti ne bi preživela!«

Pomolčal je in nato počasi izgovoril: »No, če me ubijejo, te bom čakal tam. Ti živi, poveseš se na svetu, potem pa pridi k meni.«

Bridko sem zajokala.

Zjutraj je odpotoval. Mama mu je okrog vratu nadela tisti usodni mošnjiček, ki ga je šivala prejšnji večer – v njem je bila zlata

ikona, ki sta jo v vojni nosila njen oče in dedek – in pokrižali smo ga z nekakšnim nestrpnim obupom. Stali smo na verandi in gledali za njim v stanju otopelosti, ki se pojavi vedno, ko se za dolgo poslavljaš od koga, in čutili smo le presenetljivo neskladje med nami in radostnim, sončnim, od slane svetlikajočim se jutrom, ki nas je obkrožalo. Tam smo stali še nekaj časa in nato vstopili v opustelo hišo. Z rokami za hrbtom sem hodila po sobah in nisem vedela, kaj naj naredim sama s seboj, naj zajočem ali zapojem na ves glas ...

Vir:

Ivan. A. Bunin, 1973: *Holodnaja osen'*. *Stihotvorenija. Rasskazy. Povesti*. Moskva: Hudožestvennaja literatura.

ANTON PAVLOVIČ ČEHOV, AH, ZOBJE!

Vid Stanjko

Sergeja Aleksejiča Dibkina, ljubitelja gledališke umetnosti, so boleli zobje.

Izkušene dame in moskovski zobozdravniki menijo, da obstajajo tri vrste zobne bolečine: revmatična, živčna in kariesna; oglejte si fizionomijo nesrečnega Dibkina in jasno vam bo, da njegova bolečina ne spada k nobeni izmed naštetih. Zdi se, da se je sam hudič s svojimi pomočniki naselil v njegov zob, kjer ga je zbadal s kremplji, zobmi in rogovi. Reveža je bolela glava, piskalo mu je v ušesih, temnilo se mu je pred očmi in praskalo ga je v nosu. Z obema rokama se je držal za desno lice, tekal iz kota v kot in glasno preklinjal ...

»Pomagajte mi vendar!« je kričal in topotal z nogami. »Ustrelil se bom, vrag vas vzemi! Obesil se bom!«

Kuharica mu je svetovala, naj si zobe splakne z vodko, mama, naj si k licu prisloni nariban hren s kerozinom, sestra mu je priporočila kolonjsko vodico, pomešano s črnilom, teta pa mu je namazala dlesni z jodom ... A od vseh teh sredstev je začel smrdeti po zdravilih, blazneti in še glasneje kričati ... Ostala je le še ena nepreizkušena stvar – ustreliti se ali zvrniti vase tri steklenice konjaka, znoreti in leči k počitku ... Toda naposled se je našel preudaren mož, ki je Dibkinu svetoval, naj se odpravi na Tversko ulico v hišo Zagvozdkina, kjer živi zobozdravnik Karkman, ki zobe izpuli hipoma, brez bolečine in za primerno plačilo. Dibkin je poprijel za idejo kot pijan trgovec sod, si oblekel plašč in z izvoščkom zdrvel na dani naslov. Tukaj je Sadovaja, Tverska ... Že so tu Siu, Filipov, Aje, Habaj ... In naposled napis: »Zobozdravnik Ja. A. Karkman«. Stop! Dibkin je skočil z izvoščka in s krikom stekel po kamnitem stopnišču. Na gumb zvonca je pritiskal s takšno togoto, da si je zlomil uglajen noht.

»Je doma? Sprejema?« je vprašal služkinjo.

»Najbrž sprejema ...«

»Uf! Sleci mi plašč! Hitrrro!«

Še minuta in izgledalo je, da bo glava mučenika dokončno počila od bolečine. Kot blaznež ali bolje povedano kot mož, ki ga je dobra žena polila s kropom, je stekel v sprejemnico in ... groza! Bila je nabito polna ljudi. Dibkin je stekel k vratom kabineta, a so ga pograbili za suknjo in mu dejali, da mora počakati v vrsti ...

»Ampak trpim!« se je razvnel. »Grozne minute preživljam, k vragu!«

»Česa ne poveste!« so mu odvrnili ravnodušno. »Tudi mi ne uživamo.«

Moj junak je izčrpan padel v naslanjač, se prijel za lica in čakal. Njegov obraz je bil ves kisel, oči solzne ...

»Pa saj to je grozno!« je stokal. »Oh, u-mi-rram!«

»Ubogi gospod!« je vzdihnila dama, ki je sedela ob njem. »Sama ne trpim nič manj kot vi: otroci so me pregnali iz lastnega doma!«

Noben napreden članek o financah, nobena dobrodela predstava nista tako strašansko dolgočasna kot čakanje v sprejemnici. Minila je ura, druga, tretja, Dibkin pa je še kar sedel v naslanjaču in stokal. Doma so že zdavnaj kósili in kmalu bodo postregli z večernim čajem, on pa je še kar sedel. Zob pa je z vsako minuto postajal vse bolj razbolel ...

Končno je minilo mučno čakanje in na vrsto je prišel Dibkin. Skočil je iz naslanjača in poletel v kabinet.

»Za božjo voljo!« je stokal, padel na stol in razprl usta. »Rotim vas!«

»Kaj? Kaj želite?« ga je vprašal lastnik kabineta, dolgolasi blondin z očali.

»Pulite! Pulite!« je ves zadihan Dibkin.

»Kaj naj pulim?«

»Ah, moj bog! Zob!«

»Čudno,« je skomignil z rameni blondin. »Jaz, g. Šaljivec, nimam časa, tako da mi prosim povejte: kako vam lahko pomagam?« Dibkin je odprl usta, kot morski pes, in zastokal:

»Pulite! Pulite! Kdor umira, se ne šali! Pulite, za božjo voljo!«

»Hm ... Če vas bolijo zobje, se odpravite k zobozdravniku.«

Dibkin se je privzdignil, odprl usta in srepro pogledal blondina. »Da, gospod, jaz sem odvetnik! Če potrebujete zobozdravnika, se odpravite h Karkmanu,« je nadaljeval blondin, »živi eno nadstropje niže ...«

»Nad-strop-je ni-že!« je bil pretresen Dibkin. »Vrag me vzemi! Oh, nizkotnež sem! Oh, podlež sem!«

Verjetno se strinjate, da mu je po takšnem prizoru ostala le ena možnost: ustreliti se ... če v bližini ne bi bilo revolverja, pa bi lahko zvrnil tri steklenice konjaka ...

Vir:

Anton P. Čehov, 1976: *Polnoe sobranie sočinenij v tridcati tomah. Tom 5.* Moskva: Nauka.

JEVGENIJ GERMANOVIČ VODOLAZKIN, PILOT

Vinsent Vilčnik

102

Iz ruščine

/.../ Želim povedati, da ni bistvenih in nebistvenih dogodkov, da je vse pomembno in vse šteje, pa naj bo dobro ali slabo. To razume umetnik, ki slika življenje v najmanjših podrobnostih. Da, določenih stvari ni zmožen upodobiti. Ko slika cvetlično gredo v južnem mestu, se zdi, da ne more preslikati vonja cvetic v julijskem večeru. Tudi podeževne dušiče soparnosti, v kateri se ta vonj raztaplja, da ga je moč piti, ne zmore prenesti. Toda obstaja čudovit trenutek, ko slika prične dehteti. Kajti prava umetnost je izraz neizrazljivega, tistega, brez česar je življenje nepopolno. Stremljenje k popolnosti izraza je stremljenje k popolnosti resnice. Obstaja nekaj, kar ostaja onkraj besed in barv.

Veš, da obstaja, a se temu nikakor ne moreš približati. Tam je globina. Stojiš čisto na robu pečine in veš, da bo dalje treba ubrati drugo pot, morda prav po vodi. Kajti če bom rekel svoji bodoči hčerki na primer besede »moje otroštvo«, ji s tem ne bom povedal prav ničesar. Da bi si ustvarila vsaj približno predstavo o tem, bom moral opisati tisoč različnih podrobnosti, sicer ne bo razumela, iz česa je bila sestavljena moja takratna sreča. In kaj je v takšnem primeru treba opisati? Seveda, tapeto nad posteljo – še danes se spominim cvetličnega vzorca. Po njem ob večerih, minuto pred spancem, drsi moj prst. Zven pokrova nočne posode, predirljiv kakor orkestrske činele. Od zvokov mi je ostalo v spominu še škripanje postelje ob vsakem mojem gibu. Roka boža hladen svetleč okvir postelje, se spleta z njim in mu podarja svojo toploto. Se spusti navzdol,

tipa gube rjuhe in se nasloni na koleno babice, ki sedi ob postelji. Pozorno opazujem lesteneč in njegove pajčevinaste sence. Sredina stropa je svetla, v kotih je temno. Na omari, izžarevajoč pravičnost, drži tehtnico Temida. Babica bere Robinsona Crusoeja.

Torek

Danes je eden od televizijskih kanalov predvajal film o meni. Bil je sestavljen iz odlomkov intervjujev, ki sem jih dal pred kratkim. Odlomki so se ob spremljavi žalostne glasbe izmenjevali s soloveškimi dokumentarnimi filmom. Glasba je nadomestila vse takratne zvoke in besede, ki so bile, se razume, nemelodične. Še posebej besede.

Pravijo, da je nepopolna resnica enaka laži. Lažnost tega dokumentarnega filma niti ni v tem, da gre za popolno izmišljotino, posneto na ukaz DPU. V lazaretu nisem videl nikogar v čistem spodnjem perilu, nihče ni bral časopisov v sobi za počitek, igral šaha in podobno. Še enkrat ponavljam, da stvar ni v tem. Črno-bele figure, ki begajo po zaslonu, so se na čuden način enostavno prenehale skladati s stvarnostjo, so le še njene zbledele sledi. Prav takšne kot stenske poslikave v jamah – smešne živali in človečki, ki spominjajo na prave, a nič ne govorijo o takratnem življenju. Zreš vanje, a razumeš samo to, da so bili bizoni štirinogi, ljudje pa dvonogi, kot so pravzaprav tudi sedaj.

Soloveški zvoki pa so obstajali; udarec z glavo ob pograd, ko je vstopil paznik in zgrabil zapornika za lase in ga udarjal, udarjal ob ogrodje pograda, dokler se ni naveličal; ali pa pokanje gnid, ko so jih stiskali z nohtom. Bili so tudi vonji. Vonjalo je po zmečkanih stenah. In po neumitih telesih. Navsezadnje smo vsak dan garali kot živine, umivali pa se skorajda nismo. In vse to se je prepletalo v skupen vonj obupa, v barvo in zvok obupa, saj se le zdi, da so bili skriti v duši in nedosegljivi čutilom.

Seveda so bili na otoku tudi šum gozda in zibanje praprotja in vonj borovih storžev in nebo. Če si k očem prislonil roke v obliki daljnogleda in odmisliš okolico, si je bilo mogoče predstavljati, da to ni nebo nad Soloveškimi otoki, ampak nekje nad Parizom ali pa vsaj nad Peterburgom. Takšne stvari so vzbujale ne le upanje na spremembo usode (to ni bilo predvideno), temveč so nekako potrjevale, da so elementi razumnega v svetu še zmeraj prisotni. Če ne v ljudeh, pa v naravi. /.../

Vir:

Jevgenij Germanovič Vodolazkin, 2018: Pilot. Moskva: Redakcija Eleny Šubinoj.

LEONID UTESOV, *SULIKO*

PO ISTOIMENSKI GRUZIJSKI PESMI AKAKIJA TSERETELIJA

Leonard Vončina

Sem gomilo mile iskal,
ali najti ni je lahko.
Dolgo sem se trudil, vzdihoval:
»Kje si ti, mojá Suliko?«

Rožo med potjo srečam še,
v iskanju jaz dalekó.
»Vrtnica, prosim, usliši me!
mar pri tebi je Suliko?«

Rahlo vrtnica nagne se,
popok svoj široko odpre,
tiho zašepče mi ona:
»Najdeš svoje ne Suliko!«

Sredi rož dehtechih v tenjí
pesmi slavček glasno je pel.
Tákrat jaz ga vprašam: »Reci mi,
Suliko si mar ti kdaj grel?«

Slavček naenkrat zamolčal,
s kljunčkom dregnil je vrtnico.
»Našel si, kar iščeš!« je dejal,
»večno tukaj spi Suliko.«

Vir: <http://teksty-pesenok.pro/11/Leonid-Utesov/tekst-pesni-Suliko>

ALEKSANDER GRIN, ŠKRLATNA JADRA

Vanesa Zaman

2. poglavje: Grey

»Poglej,« je Poldišok rekel Greyu, sedel na prazen zaboj in si napolnil oster nos z njuhancem. »Ali vidiš ta prostor? Tam je shranjeno takšno vino, za katero bi marsikateri pijanec privolil, da mu odrežejo jezik, če bi le smel spiti kozarček. Vsak sod vsebuje sto litrov snovi, ki raznese dušo in spremeni telo v negibno maso. Njena barva je temnejša kot višnja in je ni mogoče izliti, saj je gosta kot dobra smetana. Shranjena je v sodih iz ebenovine, ki je trdna kot železo. Sodi imajo dvojne obroče iz rdečega bakra. Na obročih je v latinščini napisano: 'Spil me bo Grey, ko bo v raj.' Ta napis so si razlagali tako različno in protislovno, da je tvoj praded, plemeniti Simeon Grey, zgradil dačo, jo poimenoval Raj in mislil, da bo tako z nedolžno iznajdljivostjo združil skrivnostni izrek z resničnostjo. In veš kaj? Od srčnega napada ga je pobralo takoj, ko so začeli razbijati obroče – tako zelo je bil lakomni starec vznemirjen. Od takrat se tega soda nihče ni dotaknil. Veljalo je prepričanje, da bo dragoceno vino prineslo nesrečo. Pravzaprav takšne uganke ni postavila niti egiptovska sfinga. Res je, da je vprašala nekega modreca: 'Ali bom tudi tebe požrla, kot požrem vse? Povej resnico in živel boš,' vendar šele po temeljitem razmisleku ...«

»Videti je, da spet kaplja iz pipe,« je sam sebe prekinil Poldišok in se sključen namenil v kot, od koder se je, ko je učvrstil pipo, vračal z jasnim, sijočim obrazom. »Da. Če bi dobro premislil, in kar je najpomembnejše, če bi si vzел dovolj časa, bi modrec lahko dejal

sfingi: 'Pridi, dragica, spijva vino, pa boš pozabila na te neumnosti.' 'Spil me bo Grey, ko bo v raj!' Kako to razumeti? Da te bo spil, ko bo umrl, ali kaj? Čudno. To pomeni, da je svetnik, kar pomeni, da ne pije ne vina ne navadne vodke. Recimo, da 'raj' pomeni srečo. Vendar, če tako pogledamo na stvar, vsaka sreča izgubi polovico svoje bleščave, ko se srečnež iskreno vpraša: Ali je to res raj? Tako je to. Da bi se z lahkim srcem napil iz takega soda in se smejal, fant moj, da bi se res smejal, moraš z eno nogo stati na zemlji, z drugo pa na nebu. Obstaja še tretja možnost: da se bo nekega dne Grey napil do blaženo rajskega stanja in bo drzno izpraznil sod. A to, fant, ne bi bila izpolnitev prerokbe, ampak krčmarski prepir.«

Ko se je še enkrat prepričal, da je pipa velikega soda v dobrem stanju, je Poldišok zbrano in mračno zaključil: »Te sode je leta 1793 iz Lizbone pripeljal tvoj prednik, John Grey, na ladji Beagle, za vino je zapravil dva tisoč zlatih piastrov. Napis na sodih je naredil orožarski mojster Benjamin Ellian iz Pondicherryja. Sode so potopili šest čevljev pod zemljo in jih zasuli s pepelom grozdnih stebel. Tega vina nihče ni pil, ga poskusil in ga tudi ne bo.

»Jaz ga bom spil,« je nekega dne rekel Grey in zacepetal z nogo.

»Kako pogumen mladenič,« je pripomnil Poldišok. »Ga boš spil v raj?«

»Seveda. Tukaj je raj! Imam ga, vidiš?« Grey se je tiho zasmeljal in razprl svojo ročico. Njegovo nežno, a trdno dlan je obsijalo sonce in fant je stisnil roko v pest. »Tukaj je, tukaj! Zdaj je, zdaj ga ni ...«

Ko je to govoril, je razpiral in stiskal roko in končno, zadovoljen s svojo šalo, stekel mimo Poldišoka po mračnih stopnicah navzgor na hodnik spodnjega nadstropja.

Vir:

Aleksander Grin, 2014: *Alye parusa*. Sankt Peterburg: Azbuka. 28-30.

JANA MICENKOVÁ, KRI JE LE VODA, ODLOMEK

Urška Bastl

107

Mama si že stotič oblači kostum lisice, lepi brčice, riše smrček, čuti neizmerno sovraštvo. Hrepenela je po vseživljenjskem angažmaju v velikem gledališču, namesto tega igra v infantilnih predstavah in pometa kulturne domove s polprofesionalnim potujočim gledališčem Pampadam. Mami ni preostalo veliko vlog: lisica, drevo, jaga baba ... Doba princes in velikih vlog se je končala, nadomestila jo je doba »bodi vesela, da lahko igraš vsaj lisico«.

Nekatere naše sanje se v življenju ne izpolnijo. Želela si biti dosmrtna Karenina, Arkadija, Lady Macbeth ... Ni se izšlo. Ampak lahko si lisica, jazbec, drevo ali konjiček. In če ti ni všeč, izvoli v Lidl za blagajno. Nekateri ljudje jemljejo resničnost tako, kot je, v njej si najdejo pozitivne strani. Za mamu je bila resničnost vedno problem, pred njo je zbežala v igrilstvo – edino obrt, ki jo je bila sposobna kompleksno zaobjeti.

Mama kadi deseto cigareto in gleda na uro, kdaj bo končno konec predstave. Utrujena je, morala je zgodaj vstati in zdaj tu blefira pred otroki iz osnovne šole – smrkavimi, predrznimi, nevzgojenimi. Sovraži govorjenje o tem, kako so otroci hvaležno občinstvo. Ona vendar noče gledalcev, ki reagirajo z neumnim smehom. Hoče izobraženega gledalca, ki molče koraka s figuro in doživlja katarzo. (In igralec, se razume, mora vlogo odigrati tako, da bi gledalcu do konca življenja, ko bi o njem razmišljal, jemalo dih!)

Mama stopa na sceno, zrecitira svoj tekst Lisice Lahkomiselnice, ki biva v temnem gozdu, v katerem se izgubi princesa Linda

– njo igra direktorjeva žena. Samo to tolaži mamo, da ni padla tako nizko, da bi po štiridesetem igrala princeske.

Oče včasih govori mami, naj bo hvaležna, da ima vsaj nekaj. To jo vedno razkuri. Zakaj bi morala biti hvaležna za tak odpad? Ona, ki je študirala gledališko igro, blestela v mestnih gledališčih, si zastavljala visoke cilje, je na koncu pristala v potujočem gledališču z debilnim imenom, v katerem se kostumi šivajo na roke in ga vodi kaotičen direktor, ki se na režiranje absolutno ne razume.

Še dobro, da je tu Roman, platonska ljubezen, tudi profesionalni igralec, ki si je svojo kariero predstavljal drugače, kot končati jo v pravljicah in vlogah statista v serijah. Na turnejah se vedno odtrgata od drugih in se skupaj izmuzneta pijančevat. Večinoma preklinjata in si predstavljata, kako odlično bi bilo igrati v pravem gledališču, obrekujeta direktorjevo ženo, se posmehujeta njenemu tesnemu kostumu in ničelni samorefleksiji.

»Veš, na to morava gledati z vrha, kot da sva midva poslanca iz dežele visokega igrilstva in sva prišla pogledat, kaj se godi v deželi razvijajočega se igrilstva ...« snuje mama teorijo po drugem kozarcu vina. Roman se tej izjavi smeje.

Mami je všeč, da se mu to zdi zabavno. Ko sta že v rožicah, si citirata replike iz sanjskih vlog; Roman Cyrana iz Bergeraca in mama Lady Macbeth. Po gledaliških monologih sledijo džuboks, Ziggy Stardust, ples, objemanje in šepetanje na uho: »Jaz te imam tako rada, Roman, brez tebe tega tukaj ne bi preživela.«

»Jaz tebe tudi ...«

Ta ritual sta oba že natrenirala, saj nista prvič na turneji. Naslednji dan kot robota odigrata pravljico o Lisici Lahkomiselnici, potem spakirajo in gredo s kombijem domov ali pa v drugo mesto.

Mama zdrži v tej ekipi zaradi Romana, čeprav ji je hudo, da se ne sestajata, tudi kadar turnej ni. In da je še nikoli ni nategnil. Roman je poročen, ima dva majhna otroka, posveča se družini in hodi na avdicije. Vzame vsako vlogo, ki mu pride pod roke. Enkrat je v kriminalni seriji celo igral vlogo trupla, zavitega v polivinil, o tem se je pisalo celo v časopisu – o procesu balzamiranja in zakopavanja v zemljo. Roman rad govori o tem na pivu, to je bilo doživetje, ki sicer z igrilstvom ni imelo nič skupnega, ampak on je to vzel kot biznis. (Čeprav bi se v zgodovino umetnosti rad zapisal s čim bolj impresivnim kakor s truplom, zakopanim v zemljo.) Mami so se avdicije zdele ponižujoče. Njej se vendar nikjer ni treba dokazovati, da je dobra!

Vir:

Jana Micenková, 2021: *Krv je len voda*. Bratislava: Marenčin PT. 12-14.

BELA DUNAJSKÁ, STARA BARKA

Neža Cerinšek

V kopalnici
pravi ženska
svojemu telesu
pokritemu z razjedami
Ti stara barka
suvale so te roke
mnogo rok
a malo sočutja
sem in tja
sem in tja
Krasna
si bila
v rdeči svetlobi
noči
zato si bila bolj
kot danes
mučena
v razburkanih vodah
lakote in bolezni
žalostne utrujenosti
sonca in dežja
In srce je vzdihnilo
izpod razjed
Nad valovi
sem letelo
želelo ljubiti
Stara barka molči
se celi
želi si odpluti
odpluti
odpluti

KATARÍNA KUCBELOVÁ, ČEPICA, ODLOMEK

Polona Leskovar Jereb

110

Iz slovaščine

22.

Spomnim se, kako sem se igrala z denarjem, ki je bil v blagajni in za katerega je babica trdila, da je umazan in da ni naš, ker se ga je pošiljalo ali nosilo na pošto. Kako je govorila, da je denar dajala moji dvanajstletni mami in ona je nesla ves dobiček v otroški torbici čez celo Dolno ulico vse do glavne pošte na bistriški trg.

Zato se počutim dobro v teh malih vaških trgovinah, v trgovinah z Boženami in s pečmi.

Na misel mi pride beseda »manko«, zadeva, pri kateri je šlo za to, da je romski ženski z otroki, takrat se je govorilo samo Ciganki, Gizela kaj dajala na kredo in morala potem zanjo zalagati, ničesar nisem razumela, manko se mi je slišalo kot mamka, nauk pa je bil, da se ciganom nikoli ne sme ničesar verjeti, ker so cigani in tako pač bo. Na dolg se je postopoma pozabilo.

Gizela pa tega dela ni prenašala, veselila se je upokojitve, ni se ji več dalo vlačiti težkih stvari, si dajati obkladkov na roke, stati za tem pultom in srečevati ljudi, tako ali tako jih je srečevala.

Pot po Dolni ulici je trajala neskončne ure, saj je vse poznala in sva se na vsakem metru ustavili pri nekom novem in jaz sem se morala dolgočasiti še naslednje dolge minute, potem par korakov in spet, vse dokler nisva bili doma, v trgovini, v cerkvi, na cilju, takrat so Cigani živeli v centru mesta, na vseh dvoriščih in pri vseh

vhodih, verjetno tudi v Hrbačevi hiši in jaz sem gledala nad vrati štokljo, ki ima namesto telesa obraz in mu s kljunom kljuva nos.

In Gizela je vsak dan jokala, ni prebolela tega, da ni mogla hoditi v šolo, jokala je, čeprav ji v tisto trgovino ni bilo več treba hoditi, ni ji pomagalo, da je iz domače vasi odšla pri šestnajstih, po desetih letih so ji vseeno nekoga našli in do konca življenja je trdila, da se je poročila iz kljubovanja, jaz pa sem se smejala, češ res dober razlog za poroko.

Ga prav zares nisi imela niti malo rada? Ne.

Imela pa sta dva otroka in stari oče je vsa ta leta imel še eno gospo iz Dubravnice. Otroka sta odrasla in imela svoje otroke, ko pa je dedek izvedel, da je tista gospa umrla, ga je zadela kap, tega se že spomnim. Gizela je skrbela zanj vse do konca in pred svojo smrtjo je pravila, da ji je to pobralo zadnje moči, bil je ogromen in nepokreten in malo je izgubljal stik z resničnostjo. Na koncu pa, malo pred koncem, pravzaprav na smrtni postelji, je prišla ljubezen, za trenutek je opozorila nase, naenkrat sta si bila blizu, on se je do nje vedel uvidevno in hvaležno, ona je bila nežnejša do njega, prijetno je bilo čutiti, da vsaj ceni ta trud, to žrtev, ampak potem jo je poklical po imenu tiste mrtve gospe in z ljubeznijo je bilo konec, babica je za dedka skrbela, dokler ni odšel k svoji gospe iz Dubravnice, potem pa tudi babici ni ostalo več moči in je odšla tudi ona, nikoli pa ne bom izvedela, h komu.

To, da hodim k Ilki, je naključje, njuna enaka služba v Jednoti, njuna neprostoVOLjna poroka je naključje, skupna travma iz otroštva ali mladosti je naključje.

Nadaljujeva.

23.

Hodim navzgor po vasi in grem mimo skupine romskih otrok, ki so si, ker so Romi, verjetno tudi za vse krivi sami, to mi je dan prej povedal dečko iz vasi.

Otroci grejo v šolo, nekateri jejo čips, nekateri naglas poslušajo glasbo, romski pop, punce se ustavljajo pri fantih, ti postavajo ob cesti, sami romski otroci, nobenega gadžota.

Ljubim te, čeprav te ne vidim, bere starejši fant mlajšemu s papirčka, ah ja, valentinovo je, pozabila sem, verjetno je dobil pisemce, Valentin gre proti romskemu naselju, kdove, ali Ilka sedi pri oknu in opazuje te skupinice.

Vir:

Katarína Kuchelová, 2019: *Čepiec*. Bratislava: SLOVART.

SLÁVA MANICOVÁ, VEČER IMAM RADA

Selma Skenderović

Večer imam rada,
večer je moj.

Večer, tisti večer tihi,
ko zgolj divja pesem vetra
tava skozi krošnje dreves.
Prepevajoč, da se iz daljnih krajev
spet vračam domov.

Večer, tisti čisto jasni,
ko me na lastnem teritoriju varuje jelen.
Ko listje mojih dreves
zasije krvavo
in mu počasi blede zelenost.

Večer, tisti čisto črni,
ko koraki tihih senc
šelestijo z listjem
in mladi bogovi zbežijo
v gozdove in na jase.

Večer, zgolj večer je moj.
Večer, ki s hladno puško
zažge kri.
Ko na nebu trepeče rosa
z znanih obrvi.

Večer imam rada,
večer je moj.

Vir: Andrea Bokníková, ur., 2017: *Potopené duše*. Bratislava: ASPEKT.

IVAN KRASKO, *BALADA*

Selma Skenderović

Ko je v cerkvi bilo, odšli smo.
V mraku, v temi.
Verujoč, da se upanje morda vrne,
ko se zvečeri.

In ves, ves dan smo hodili sami,
v upanju, brez premora,
obetajoč si utrujeni, da
bomo ukrotili neizprosno odpora.

In zvečer dva sva se vrnila,
brez upanja, razdvojena.
In zgolj eno srce je zaihtelo,
po pasje razbolelo.

Vir: Ivan Krasko, 2005: *Basnické dielo*. Bratislava: Kalligram. Str. 74.

EMIL BOLESLAV LUKAČ, *SOIR DE PARIS*

Selma Skenderović

Sanje več, sanje manj,
tako te predam prihodnosti onemevanj,
zraku te predam in predam te vodi,
na milost in nemilost divjadi, plenilcem na svobodi.

Sanje manj, sanje več,
tako te predam v vročo peč,
solzam te predam in predam te moči vin,
na milost in nemilost nočém, kot plen črnin.

Vir : Emil Boleslav Lukač, 1972: *Soir de Paris*. V: *Živly a dielo*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

ĽUBOMÍR FELDEK, SMRT V ROŽNATEM, ODLOMEK IZ 12. PRIZORA

Benjamin Žbogar

GRŠKA LUTKA *(se prikaže izza časopisa, prikloni se gledalcem kakor polaskani Cocteau, nato se znova vrne v vlogo Paula Meurissa in izgine za časopisom).*

EDITH: In odločil se je, da nam bo pomagal. Za nas je napisal igro. To igro. Igro, ki jo pravkar igramo. Upam, da si dojel, kaj želi Cocteau s to igro doseči. Želi nas prisiliti v to, da bi na koncu te igre storili nekaj, kar se nam v resničnem življenju ne dogaja. Kar bi potem pomagalo tudi našemu resničnemu življenju ven iz slepe ulice. Toda kako zelo se moti! Ne bo on tebe s to igro prebudil — temveč boš ti to igro celo uspaval. Uspaval jo boš za vedno. Ubil jo boš. Predvsem tisti zadnji prizor, ki se mu pravkar približujemo, v katerem se moraš razvneti. Tega prizora zagotovo ne moreš odigrati tako, kot od tebe pričakuje Jean Cocteau. Zagotovo ga boš odigral á la pasji gobec. Natanko tako, kot poješ svoje kuplete. Stavim, da boš tudi svoj odhod na koncu, čeprav bi moral biti grozen in usoden, zagotovo zaigral tako, kot da bi šel samo do vrat odpret poštarju, ki ti prinese starostno pokojnino, ki si jo zaslužil na zavarovalnici.

GRŠKA LUTKA *(odloži časopis, vstane, si nadene plašč in se nameni oditi).*

EDITH: Brez besed? Natanko tako. Igraš natanko tako štorasto, kakor počneš vse, kar počneš v življenju. Kako naj potem dobro zveni to, kar imam v tem trenutku povedati jaz? *(Teatralno se vrže na*

Grško lutka, hoče jo zadržati.) Ne, dragi! Za božjo voljo, ne odhajaj! Ostani! Ne zapuščaj me!

GRŠKA LUTKA (*se dostojanstveno obrne in Edith prisoli klofuto*).

EDITH (*se po klofuti sesede na tla. Z njenega obraza je razvidno, da tega ni pričakovala. Masira si lice in se kislo smehlja*): Oh! ... Kaj za ...? Ne! ... Da, ti ...?

GRŠKA LUTKA: Dobila si, kar si iskala, Edith. In odslej boš dobila tako klofuto na vsaki reprizi. Moli, da igra ne bi bila uspešna in da bi bilo repriz malo.

EDITH (*se veselo nasmehne*): Uspešna bo, Paul. Repriz mora biti veliko.

(*Mrak. Zasliši se motiv iz pesmi Mon Dieu. Ob glasbi zvok letal, topništva, eksplozij, v vsem tem glas Edith Piaf.*)

GLAS EDITH PIAF: Preklete, spet zračni napad! Če je to ta vaša velika zgodovina, mi lahko z njo zlezete – dobro veste kam!

(*Glasbo zamenja sirena. Spet je svetlo. Eksplozije pa se nadaljujejo.*)

EDITH (*leži na zofi in se drži za glavo*): Ampak to navsezadnje ... Ali tudi ti slišiš, Simone?

GRŠKA LUTKA (*sedi na svoji zofi kakor Jean Cocteau*): Pomirite se, Edith. To je zgolj vaš močan akustični spomin. Takrat, pred dvajsetimi leti, je bila druga svetovna vojna in premiero moje igre v gledališču Bouffes Parisiens je prekinil nemški zračni napad.

EDITH: Ah, to ste vi, Jean. Toda ne! To, kar slišim, slišim zdaj! Nekaj je eksplodiralo v moji glavi. Jean – je to smrt?

GRŠKA LUTKA: Ne, Edith. Ko resnična smrt k nekemu zares pride, se niti v vojni ne oglašča z eksplozijami. Resnična smrt naj bi bila sladka. Menda se naznanja povsem drugače.

EDITH: Kako se naznani resnična smrt?

GRŠKA LUTKA: Ne vem, Edith, tega še nisem izkusil. In tudi vi, upam, tega ne boste izkusili tako kmalu. Vesel sem, da sem vas lahko malo zamotil. Zdaj pa moram iti. (*Poljubi ji roko tako, da se ji komaj približa z usti, in se ob tem nasmehne.*) To je samo simbol. Upajte, Edith. Niti smrt vam vedno zares ne poljubi roke, tudi če se že sklanja k vam. (*Odide.*)

EDITH (*se drži za glavo in namesto eksplozij nenadoma zaslišimo petje aprilskega slavčka. Edith se mu pridruži s svojim petjem*).

Vir:

Ľubomír Feldek, 1996: *Smrt' v ružovom*. Praga: Ipel'.

MARKO ŠELIĆ, SKUPAJ SAMI

Martina Seizović

VIII. poglavje Zgodba o človeku, ki je želel prelisičiti vesolje

Nekoč je neki človek zapravil vse življenje za razmišljanje o reinkarnaciji, v katero je brez zadržkov verjel. Prebral je veliko knjig o tej temi, tuhtal je in spoznaval, toda ko je umrl, so govorili, da si zasluži avreolo – bil je zadržan, tih, prototip dobrega soseda – predan svoji obsesiji in po naravi prijazen do ljudi, tako kot je lahko le tisti, ki mu ljudje ne pomenijo prav nič. In vendar, če je kaj lebdelo nad njegovim mrtvaškim prtom, je bil to prej en velik vprašaj kot pa avreola, saj se njegova žej po znanju ni mogla potešiti z majhnimi kapljicami domnev, to pa je edino, do česar je prišel. No, zadnja v nizu domnev mu je bila zelo všeč in z njo morda ni dal smisla temu življenju, sicer pa se je tako ali tako veliko bolj nanašala na naslednje.

Kajti vsa literatura, ki jo je prebral, ga je med drugimi ugankami pripeljala tudi do tega vprašanja: Kaj so otroci geniji? Nadarjeni froci ali ljudje, ki jim je uspelo prenesti vsaj eno mapo znanja iz prejšnjega življenja? Če bi denimo kdo vse življenje sestavljal tangram, bi bilo to življenje zapravljeno, prav lahko pa bi se zgodilo, da naslednje začne z vzdevkom »čudežni otrok«, ker bi kot desetmesečni dojenček, čeprav še ne zna hoditi ali govoriti, odlično znal iz delov tangrama sestaviti vsako figuro, ki bi mu jo zadal. Kaj

pa tisti, ki prek temnega transferja prenesejo veliko več? O tem bi bilo vredno razmisliti. To bi bila zlahka še ena tistih stvari, katere rešitev imamo ves čas pred nosom, le da se tega še nihče pred njim ni spomnil. Vendar pa veselje nikoli ni imelo mehanizmov, da bi ustavilo moč človeškega sklepa, tudi takšnega, ki posega v samo skrivnost življenja. Ali vsaj v eno od njih. Zato je odločitev padla: ker se je že zgodilo, da se ni spomnil nobenega svojega preteklega obstoja, se je trdno odločil, da se ta napaka ne bo ponovila. Nena-zadnje, kaj vse bi človek lahko naredil, če bi se vedno spominjal; od samega začetka bi se lahko gnal za novimi znanji in izkušnjami ... in kaj vse bi lahko začel že kot otrok, z vsem tistim časom, ki ga ima na razpolago, kot da bi za darilo dobil še eno življenje! Ta sprva sramežljiva ideja je kmalu postala njegova manična senca: edino, kar je počel v zadnjih letih svojega življenja, je bilo luknjanje parketa v obliki poti njegovega rednega sprehajanja po sobi, med katerim je na glas črkoval vse podatke, ki se jih je spomnil. Šolska fraza, da je ponavljanje mati modrosti, je mislil, med vrsticami sporoča še eno resnico: pozabljanje je ravno nasprotno, smrt vsega naučenega in zapomnjenega; zato je on začel ponavljati – vse. Vsak svoj spomin, vsako sliko ali besedo, vsako znanstveno ali vsakdanjo informacijo, ki jo je lahko spraskal z notranjih sten svoje lobanje. Vse. Življenje, ki mu je bilo že dano, ni imelo nobenega drugega pomena več kot skrb za naslednje.

Hudič bi vedel, zakaj se je potem prav »dobremu sosedu vseh« zgodila takšna nezgoda, da ga živega pokopljejo. Tako. Se zgodi.

Nemogoče je opisati občutek, ki ga je takrat doživel. Kot da bi se prebujal iz mirnega sna in čutil nov dan, ki ga ne more videti, ker so rolete na oknih spuščene. Ne vidi ga, ampak ve, da je ta dan pre-lep – ker je njegovemu telesu odnesel bolezen, v njegovih mišicah ni sledu šibkosti, njegovi sklepi se ne spominjajo bolečine, njegove roke same hitijo, da se raztegnejo in praznujejo ta nepričakovan praznik ... nato pa roke udarjajo v pokrov krste. Spoznanje. Tišina. In tema. /.../

Vir:

Marko Šelić, 2015: *Zajedno sami*. Beograd: Algoritam.

